

HERCEGOVAČKO NERETVANSKA ŽUPANIJA
OPĆINA PROZOR – RAMA

PROSTORNI PLAN OPĆINE
PROZOR - RAMA

za period od 2010. do 2020. godine

PROSTORNA OSNOVA

lipanj/juni, 2010.

PROSTORNI PLAN OPĆINE PROZOR - RAMA
za period od 2010. do 2020. godine
PROSTORNA OSNOVA

Nosioc pripreme izrade PPO PROZOR - RAMA:

OPĆINA PROZOR - RAMA

Nosioc izrade PPO PROZOR - RAMA:

ecoplan d.o.o. Mostar

88 000 Mostar. Dr Ante Starčevića, bb

Tel/fax: +387 36 397-400; 397-410

e-mail: eco-plan@eco-plan.ba

www: eco-plan.ba

Stručni planerski tim:

Odgovorni planer:

Borislav Puljić, dipl.ing.arh.

Prostorni planeri i suradnici:

Borislav Puljić, dipl.ing.arh.

Nada Komadina, ing.arh.

Mirjana Laganin, dipl.ecc.

Danijela Krišto, dipl.ing.građ

Marko Trogrlić, dipl.ing.građ

Mirko Kožulj, ing.građ.

Mirela Šetka Prlić, dipl.ing.građ.

Anđelka Mikulić, dipl.ing.građ.

mr.sc.Ivan Antunović, dipl.ing.geol.

Marija Zadro, dipl.ing.šum.

Mijo Terkeš, dipl.ing.el.

Anela Lovrić, dipl.ing.el.

Broj projekta:

08-09/208

Direktor ecoplan d.o.o.:

Borislav Puljić, dipl.ing.arh.

Mostar, lipanj/juni 2010.

SADRŽAJ

KNJIGA I

A. TEKSTUALNI DIO

0. Odluka o pristupanju izradi Prostornog plana općine Prozor – Rama

1. UVOD

2. IZVORI ZA FORMIRANJE PROSTORNE OSNOVE

3. SNIMAK POSTOJEĆEG STANJA

3.1. Prirodni uvjeti

3.1.1. Granica obuhvata

3.1.2. Prostorni i geoprometni položaj

3.1.3. Prostorne karakteristike

3.1.3.1. Reljef

3.1.3.2. Geološka građa

3.1.3.2.1. Geološke jedinice

3.1.3.2.2. Inženjersko geološka svojstva

3.1.3.2.3. Hidrogeologija

3.1.3.3. Seizmika

3.1.3.4. Klima

3.1.4. Zemljište

3.1.4.1. Pedološke karakteristike

3.1.4.2. Poljoprivredno zemljište

3.1.4.3. Šume i šumsko zemljište

3.1.4.4. Mineralne sirovine

3.2. Stvoreni uvjeti

3.2.1. Povijesni razvoj

3.2.2. Nasebinski sustav

3.2.2.1. Općenito

3.2.2.2. Mreža naselja

3.2.2.3. Nasebinski sustav

3.2.2.4. Urbanizacija i deagrarizacija prostora

3.2.2.5. Ruralni razvitak

3.2.3. Namjena prostora

3.2.4. Stanovništvo

3.2.4.1. Položaj općine Prozor - Rama u Županiji

3.2.4.2. Demografska obilježja Općine do 1991. godine

3.2.4.3. Demografske promjene Općine nakon 1991. godine

3.2.5. Karakteristike stanovanja

3.2.6. Gospodarstvo

3.2.6.1. Karakteristike gospodarstva općine Prozor - Rama do 1991. godine

3.2.6.2. Karakteristike gospodarstva općine Prozor - Rama u razdoblju 2006-2008. godine

3.2.6.3. Razvojne mogućnosti općine Prozor - Rama

3.2.6.4. Turističke pogodnosti općine Prozor - Rama

3.2.7. Društvene djelatnosti/društvena infrastruktura

3.2.7.1. Uprava i administracija

3.2.7.2. Školstvo

3.2.7.3. Zdravstvena, socijalna i dječija zaštita

3.2.7.4. Kultura i sport

3.2.8. Karakteristike infrastrukture

3.2.8.1. Prometna infrastruktura

3.2.8.1.1. Cestovni promet

- 3.2.8.2. Telekomunikacije
- 3.2.8.3. Energetika - elektroenergetika
 - 3.2.8.3.1. Proizvodnja električne energije
 - 3.2.8.3.2. Prijenos električne energije
 - 3.2.8.3.3. Distribucija električne energije
- 3.2.8.4. Vodno gospodarstvo
 - 3.2.8.4.1. Vodoopskrba
 - 3.2.8.4.2. Otpadne vode
 - 3.2.8.4.3. Korištenje voda u energetske svrhe
 - 3.2.8.4.4. Korištenje voda u poljoprivredne svrhe
 - 3.2.8.4.5. Ribarstvo i ribnjičarstvo
 - 3.2.8.4.6. Rekreacija na vodi
 - 3.2.8.4.7. Uređenje vodotoka i zaštita od voda
 - 3.2.8.4.8. Zaštita voda

3.2.9. Komunalna infrastruktura

- 3.2.9.1. Prikupljanje i zbrinjavanje otpada

3.2.10. Prirodno i kulturno povijesno naslijeđe

- 3.2.10.1. Prirodno naslijeđe
- 3.2.10.2. Kulturno povijesno naslijeđe

3.3. Analiza stanja i procjena mogućeg razvoja

4. CILJEVI PROSTORNOG RAZVOJA

- 4.1. Opći ciljevi prostornog razvoja
- 4.2. Posebni ciljevi prostornog razvoja

5. RANJIVOST PROSTORA

- 5.1. Uopće
- 5.2. Prirodne nepogode i katastrofe
- 5.3. Ljudskom rukom stvorene opasnosti
- 5.4. Minska polja

6. OSNOVNA KONCEPCIJA PROSTORNOG RAZVOJA

B Grafički dio**I KARTOGRAMI**

1.	Geološke jedinice	M 1:100 000
2.	Inženjerskogeološka karta	M 1:100 000
3.	Hidrogeološka karta	M 1:100 000
4.	Pedološka karta	M 1:100 000
5.	Ranjivost prostora	M 1:100 000
6.	Veličinska struktura naselja	M 1:100 000

KNJIGA II**II KARTOGRAFSKI PRIKAZI****A SINTEZNI PRIKAZ POSTOJEĆEG STANJA IZ PLANSKE I OSTALE STUDIJSKE DOKUMENTACIJE**

1.	IZVOD IZ NACRTA PP OPĆINE PROZOR – RAMA IZ 1987. GODINE	M 1:50 000
----	---	------------

B SINTEZNI PRIKAZ POSTOJEĆEG STANJA PROSTORNOG UREĐENJA

2.	NASEOBINSKI SUSTAV	M 1:25 000
3.	NAČIN KORIŠTENJA PROSTORA	M 1:25 000
4.	PROMET	M 1:25 000
5.	ELEKTROENERGETSKA INFRASTRUKTURA I TELEKOMUNIKACIJE	M 1:25 000
6.	DRUŠTVENA I KOMUNALNA INFRASTRUKTURA	M 1:25 000
7.	VODNO GOSPODARSTVO	M 1:25 000
8.	UVJETI KORIŠTENJA I ZAŠTITE PROSTORA	M 1:25 000
9.	KARTA MINSKIH POLJA	M 1:25 000
10.	SINTEZNI PRIKAZ KORIŠTENJA PROSTORA	M 1:25 000

Na temelju članka 23. Zakona o prostornom uređenju (Narodne novine HNŽ-a broj: 04/04). i članka 19. Statuta općine Prozor-Rama – prečišćeni tekst ("Službeni glasnik općine Prozor-Rama broj: 03/01) Općinsko vijeće Prozor-Rama na sjednici održanoj dana 24.07. 2008.god. *donosi*

ODLUKU

O PRISTUPANJU IZRADI PROSTORNOG PLANA OPĆINE PROZOR-RAMA ZA RAZDOBLJE OD 2010. DO 2020.GODINE

Članak 1.

Pristupa se izradi Prostornog plana općine Prozor-Rama za razdoblje od 2010.god. do 2020.god. (u daljnjem tekstu: Prostorni plan Općine).

Prostornim planom općine bit će utvrđeni dugoročni opći i posebni ciljevi i mjere prostornog razvoja sukladno gospodarskim, društvenim i povijesnim razvojem od značaja za općinu Prozor-Rama.

Utvrđuje se prvenstveno javni interes, usklađivanje pojedinačnih interesa s javnim interesom, koordinacija sektorskih politika te usklađivanje i provedbenost planiranih prostornih rješenja.

Prostorni plan Općine obvezno preuzima i razrađuje planska opredjeljenja iz Prostornog plana HNŽ koja se tiču prostora općine Prozor-Rama, sadržavat će politiku korištenja zemljišta i usmjeravati razvoj funkcije i djelatnosti u prostoru općine Prozor-Rama.

Postupak pripreme, izrade i sadržaj Prostornog plana Općine mora biti usuglašen sa odredbama Uredbe o jedinstvenoj metodologiji za izradu planskih dokumenata ("Sl. novine FBiH" broj: 63/04 i 50/07).

Članak 2.

Prostorni plan Općine izrađuje se za cjelovito područje općine Prozor-Rama.

Granica obuhvata Prostornog plana Općine su sastavni dio ove Odluke.

Članak 3.

Općinsko vijeće Prozor Rama donijet će, po zakonu i podzakonskim propisima utvrđenim rokovima, program mjera za unaprijeđenje stanja u prostoru – Program mjera prostornog uređenja općine Prozor-Rama (u daljnjem tekstu: Program mjera).

Program mjera sadrži ocjenu potreba izrade novih odnosno izmjenu i dopunu postojećih dokumenata prostornog uređenja, potrebu pribavljanja podataka i stručnih podloga za njihovu izradu, te druge mjere od značenja za izradu i donošenje tih dokumenata.

Programom mjera može se utvrditi potreba uređenja zemljišta od značenja za općinu Prozor-Rama, izvori financiranja njegovog uređenja, te rok u kojem je određeno zemljište potrebno urediti za planiranu namjenu.

Programom mjera, ovisno o posebnim obilježjima za koje se program donosi, utvrđuju se i druge mjere za provedbu politike uređenja prostora i dokumenata prostornog uređenja.

Članak 4.

Tijelo uprave općine Prozor-Rama mjerodavno za poslove prostornog uređenja i graditeljstva, prije donošenja Prostornog plana Općine, dužno je pribaviti suglasnost mjerodavnog županijskog ministarstva graditeljstva i prostornog uređenja da je Prostorni plan Općine usuglašen sa Prostornim planom HNŽ, Programom mjera prostornog uređenja HNŽ i odredbama posebnih zakona i propisa koji uređuje oblast od značaja za prostorno uređenje.

Tijelo iz stavka 1. ovog članka dužno je dostaviti suglasnost odnosno mišljenje u roku od 60 dana od dana dostave prijedloga Prostornog plana Općine, u suprotnom smatrat će se da je suglasnost odnosno mišljenje dato, te da nema primjedbi na predloženi plan.

Sredstva za pripremu, izradu i praćenje provedbe Prostornog plana Općine osiguravaju se u Proračunu Općine.

Rok za donošenje odnosno usklađivanje Prostornog plana Općine je dvije godine od dana stupanja na snagu ove Odluke.

Prostorni plan Općine je dugoročni plan i donosi ga Općinsko vijeće Prozor-Rama.

Članak 5.

Nositelj pripreme za izradu Prostornog plana Općine je tijelo uprave općine Prozor-Rama, mjerodavno za poslove prostornog uređenja i graditeljstva (u daljnjem tekstu; Nositelj pripreme).

Nositelja izrade Prostornog plana Općine, odabrat će Nositelj pripreme Prostornog plana Općine po zakonu utvrđenom postupku.

Članak 6.

Nositelj pripreme je dužan u tijeku izrade Prostornog plana Općine osigurati svu raspoloživu dokumentaciju neophodnu za izradu Prostornog plan Općine, a naročito:

- dokument prostornog uređenja šireg područja,
- vodoprivredne osnove općine Prozor-Rama i vodoprivredne osnove glavnih slivnih područja,
- šumsko-pripravne osnove,
- strategiju zaštite okoliša,
- planove razvoja gospodarstva, poljoprivrede i prometa,
- podatke o geološkoj podlozi i mineralnim resursima.

Nositelj pripreme je dužan osigurati suradnju i usuglašavanje stavova sa:

- mjerodavnim županijskim ministarstvom, odjelima i službama jedinice lokalne samouprave i ostalim mjerodavnim tijelima uprave,
 - svim vlasnicima nekretnina, korisnicima prostora i relevantnim sudionicima u njegovoj izgradnji i uređivanju,
 - tijelima uprave, gospodarskim društvima i drugim pravnim osobama mjerodavnim za vodoprivredu, šumarstvo, poljoprivredu, promet, energetiku, rudarstvo, turizam, zdravstvo, prosvjetu, kulturu, zaštitu kulturno-povijesnog i prirodnog nasljeđa, zaštitu okoliša,
 - tijelima mjerodavnim za obranu,
 - gospodarskom komorom, društvima i drugim pravnim osobama mjerodavnim za komunalne djelatnosti,
 - predstavnicima vjerskih zajednica,
- te pribaviti mišljenja i suglasnosti mjerodavnih tijela i organizacija.

Tijela uprave, te upravne i stručne organizacije iz stavka 2. ovog članka dužna su dati raspoložive podatke i druge informacije nositelju uz naknadu, izuzev naknade troškova umnožavanja materijala.

Pravo na naknadu iz prethodnog stavka nemaju korisnici iz proračuna Federacije, Županije, jedinice lokalne samouprave i javna poduzeća.

Članak 7.

Nositelj izrade je dužan prednacrt, nacrt i prijedlog Prostornog plana Općine izraditi sukladno Zakonu o prostornom uređenju ("Narodne novine HNŽ", broj: 4/04) i propisima donesenim na osnovu istog, Uredbom o jedinstvenoj metodologiji za izradu planskih dokumenata ("Sl. novine FBiH", broj: 63/04 i 50/07), ovom Odlukom i svim drugim relevantnim propisima koji su od značaja za područje za koje se dokument radi.

Članak 8.

Nositelj izrade je obavezan pripremiti skraćenu verziju tekstualnog i grafičkog dijela Prostornog plana Općine u odgovarajućoj razmjeri, za potrebe uključivanja javnosti u postupku izrade istog prema Programu o uključivanju javnosti u procesu pripreme i izrade Prostornog plana Općine. Nositelj izrade zauzima stav u pogledu dostavljenih primjedbi i sugestija, sa obrazloženjem i razlozima zbog kojih pojedine primjedbe i sugestije nisu prihvaćene. Nositelj izrade Prostornog plana Općine dužan je i u tekstualnom i u grafičkom dijelu prijedloga Prostornog plana Općine izvršiti izmjene sukladno prihvaćenim primjedbama na nacrt istog.

Članak 9.

Nositelj izrade izrađuje prednacrt Prostornog plana Općine i dostavlja ga Nositelju pripreme odnosno Načelniku Općine na utvrđivanje nacrta prostornog plana Općine. Razmatranje i rasprava obaviti će se sukladno ovoj Odluci i Programu javne rasprave (članak 8. stavak 1. ove Odluke) i to najmanje dva puta u fazi nacrta i u fazi prijedloga Prostornog plana Općine.

Nakon usvajanja nacrta Prostornog plana Općine isti se stavlja na javnu raspravu, a najduže u trajanju od 3 mjeseca.

Uz pripremljeni prijedlog Prostornog plana općine Prozor-Rama Nositelj izrade je dužan nositelju pripreme odnosno Načelniku Općine dostaviti uz obrazloženje i sve prijedloge i mišljenja prikupljena u tijeku javne rasprave o prijedlozima koji nisu mogli biti usvojeni.

Članak 10.

Po isteku zakonskim i podzakonskim propisima utvrđenih rokova od donošenja Prostornog plana Općine o stanju prostora na području općine Prozor-Rama mjerodavni odjel će sačiniti izvješće o stanju u prostoru (u daljnjem tekstu: izvješće).

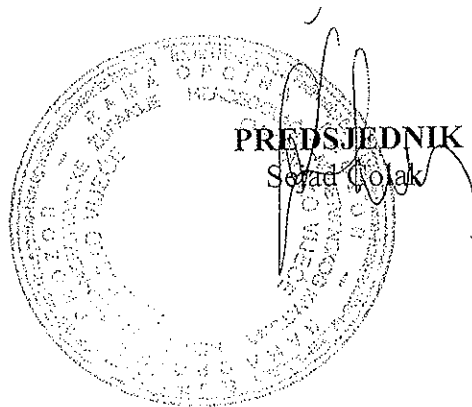
Izvješće će sadržavati analizu provođenja dokumenata prostornog uređenja i drugih dokumenata, ocijeni provedeni mjera i njihovi djelotvornosti na cjelovito korištenje prostorom, na zaštitu vrijednosti prostora i okoliša, te druge elemente od značenja za prostor općine Prozor-Rama.

Članak 11.

Ova Odluka stupa na snagu narednog dana od dana objave u Službenom glasniku općine Prozor/Rama.

Bosna i Hercegovina
Federacija Bosne i Hercegovine
Hercegovačko-neretvanska županija
OPĆINA PROZOR-RAMA
OPĆINSKO VIJEĆE

Broj: 01-06-2427/08
Dana: 24.07.2008.god.

1. UVOD

Temeljem Odluke općinskog vijeća Prozor – Rama br. 01-06-2427/08 od 24.07.2008. godine donesena je odluka o pristupanju izradi Prostornog plana Općine Prozor – Rama za razdoblje od 2010. do 2020. godine.

Općina Prozor – Rama se nalazi na sjevernom dijelu Hercegovacko – neretvanske županije/kantona. Graniči sa dvije županije; Hercegbosanskom na zapadu i Srednjobosanskom na sjeveru.

Općina je smještena u pitomj ramskoj dolini, stiješnjenj između planinskih vrhova Prenja, Čvrsnice, Čabulje, Vrana, Ljubuše, Raduše i Makljena. Veliki dio prostora Općine pripada neposrednom slivu rijeke Rame po kojoj je okolni kraj dobio ime. Danas praktično rijeka ne postoji jer je potopljena izgradnjom brane kojom je stvoreno umjetno jezero.

Prema orografskim karakteristikama prostor Općine pripada brdsko-planinskom pojasu sa visinskim intervalom od 270 do 1950 m. Najveći dio prostora Općine (oko 41%) se nalazi na nadmorskim visinama od 500 do 1000 m te je i klima pretplaninska, što se ogleda u umjereno hladnim zimama, te toplim i umjereno toplim ljetima.

Prostor Općine zauzima površinu od oko 477 km². Prema posljednjem popisu stanovništva iz 1991. godine na području Općine je živjelo 19 602 stanovnika, dok je prema procjenama iz 2008. godine ovaj broj nešto manji i iznosi 16 517.

Prostorna osnova Plana izrađena je na osnovu snimka postojećeg stanja, odnosno prirodnih i stvorenih uvjeta te dostupne dokumentacije dostavljene od strane nositelja pripreme za izradu Plana. Analizom stanja i procjenom mogućeg razvoja utvrđeni su ciljevi Plana, kao i osnovna koncepcija prostornog razvoja Općine.

Ograničenja u radu

Prilikom izrade prostorne osnove naišli smo na ograničenja u vidu nepostojanja značajnog dijela prostorno – planske i studijske dokumentacije za područje Općine. Prostorni plan iz 1987. godine nije usvojen tako da ne postoji važeći prostorno planski dokument obuhvata. Također smo naišli na problem neusuglašenosti podataka (npr. za površinu obuhvata u dostupnoj literaturi se navodi podatak od 477 km² a prema dostavljenom podatku u dwg formi iz nadležne institucije površina iznosi 481.7 km²).

2. IZVORI ZA FORMIRANJE PROSTORNE OSNOVE

2.1. Zakonska regulativa

- **Zakoni**

1. Zakon o prostornom planiranju i korištenju zemljišta na nivou Federacije BiH (Sl. Novine F BiH br. 02/06, 72/07, 32/08, 4/10)
2. Zakon o prostornom uređenju HNŽ/K (Sl. Novine Županije/kantona br. 4/04)
3. Zakon o vodama (Sl. Novine F BiH br. 70/06)
4. Zakon o cestama Federacije BiH (Sl. Novine F BiH br. 12/10)
5. Zakon o poljoprivrednom zemljištu (Sl. Novine F BiH br. 57/09, 4/10)
6. Zakon o šumama (Sl. novine F BiH br. 23/02)
7. Zakon o zaštiti okoliša (Sl. Novine F BiH br. 33/03)
8. Zakon o upravljanju otpadom (Sl. Novine F BiH br. 33/03)
9. Zakon o zaštiti prirode (Sl. Novine F BiH br. 33/03)
10. Zakon o zaštiti zraka (Sl. Novine F BiH br. 33/03, 4/10)
11. Zakon o električnoj energiji (Sl. Novine F BiH br. 41/02)
12. Zakon o komunikacijama (Sl. Glasnik BiH, br. 31/03, 75/06)
13. Zakon o zaštiti prirode HNŽ/K
14. Zakon o zaštiti zraka HNŽ/K

- **Uredbe**

1. Uredba o jedinstvenoj metodologiji izrade dokumenata prostornog uređenja (Sl. Novine F BiH br. 63/04, 50/07)
2. Uredba o šumama (Sl. Novine FBiH“ br. 83/09 od 30.12.2009. godine)

- **Odluke**

1. Odluka o pristupanju izradi Prostornog plana Općine Prozor – Rama br. 01-06-2427/08
2. Odluka o zaštiti izvorišta Krupić br.01-333-8/98 od 15.12.1998. godine

- **Pravilnici**

1. Pravilnik o uvjetima za određivanje zona sanitarne zaštite i zaštitnih mjera za izvorišta voda koje se koriste ili planiraju koristiti za piće (Sl. novine FBiH, br.51/02)
2. Pravilnik o graničnim vrijednostima opasnih i štetnih tvari za vode koje se nakon pročišćavanja iz sustava javne kanalizacije ispuštaju u prirodni prijamnik (Sl. novine FBiH, br.50/07)
3. Pravilnik o graničnim vrijednostima opasnih i štetnih tvari za tehnološke otpadne vode prije njihovog ispuštanja u sustav javne kanalizacije odnosno u drugi prijamnik (Sl. novine FBiH, br.50/07)

2.2. Podloge

Podloge za izradu prostornog plana čine:

1. Topografske karte u mjerilu 1:25000
2. Katastarski planovi u mjerilu 1:5000, 1:2500 i 1:1000
3. Digitalni orto-foto snimak Općine iz 2008. godine
4. Geološki zavod Sarajevo (1972.): Tumač i list Osnovne geološke karte SFRJ, list Livno, Savezni geol. Zavod Beograd
5. Institut za za geološka istraživanja Sarajevo, OGK list Prozor 1:100 000, Sarajevo 1971. godine i 1967. godine
6. Tumač pedoloških i tipoloških karata „ŠPP Srednjeneretvansko“ M 1:25000 Sarajevo 1985. godine

2.3. Prostorno – planska i ostala dokumentacija

• Prostorno – plansku dokumentaciju čine:

1. Prostorni plan BiH, Sarajevo 1980. godine
2. Prostorni plan Općina Konjic, Jablanica i Prozor, Sarajevo 1984. godine
3. Prostorni plan Općine Prozor, Prozor 1987. godine
4. Urbanistički plan naselja Prozor, UZBiH, Sarajevo 1977. godine
5. Urbanistički plan grada Prozora, Sarajevo 1989. godine
6. Prostorni plan posebnog područja Makljen, Sarajevo 1982. godine
7. Regulacijski plan Centar – Prozor, Mostar 2002. godine

• Studije i projekti:

1. Studija ranjivosti prostora Federacije BiH, 2008. god.

2. Demografska kretanja i sustav naselja HNŽ/K, 2009 god.
3. Analiza aktualnog stanja i mogućnosti razvoja privrede HNŽ/K, 2009. god
4. Strategija protuminskog djelovanja – BiHMAC, 2008.
5. Studija razvoja društvenih djelatnosti u HNŽ/K
6. Studija o mogućnostima korištenja hidroakumulacija na području HNŽ/K za kavezni uzgoj ribe, 2008/09
7. Strategija razvoja poljoprivrede u Općini Prozor – Rama 2005-2010
8. Sistem snabdijevanja vodom naselja oko Ramskog jezera – Zaštita vrela Krupić, Zavod za hidrotehniku Građevinskog fakulteta u Sarajevu, 1988. godine
9. Rezultati hidrogeoloških istraživanja slivnog područja vrela Krupić, Zavod za hidrotehniku Građevinskog fakulteta u Sarajevu 1988. godine
10. Idejni projekt HE Rama, geološke podloge – objavljena dokumentacija JK za visoke brane 1965-1980. godine
11. Rezultati inženjersko geoloških istraživanja MHE Crima, Aqua-term Mostar, 2006. godine
12. EP HZHB HE Rama, rezultati hidroloških mjerenja na MP RAma, 2010. godine
13. EP HZHB HE Rama, 40 godina HE Rama, 2010. godine
14. Šumskoprivredna osnova za šumskoprivredno područje „Srednjeneretvansko“ (za period od 1.1.1986. do 31.12.2000. godine)
15. Politika sektora telekomunikacija za razdoblje 2008.-2012. godine (Sl. Glasnik br. 8/09)
16. Integralna studija razvoja JP „Elektroprivreda HZ H-B“ d.d. Mostar 2006–2010 godina s projekcijom na 2020. godinu
17. Studija energetskog sektora BiH, 2008. (Moduli 2, 3, 4 i 5)
18. Nacrt Plana razvoja prijenosne mreže za period 2009-2018. godina
19. Indikativni plan razvoja proizvodnje: NOS, 2010-2019. godina

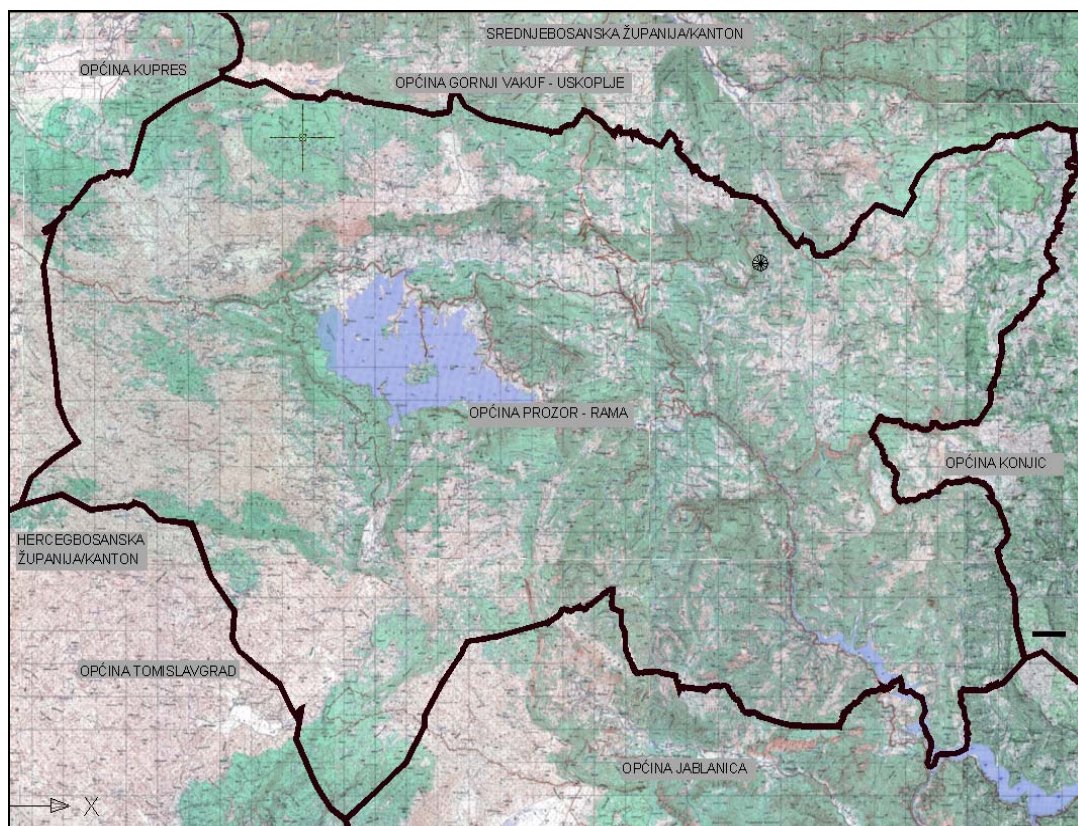
3. SNIMAK POSTOJEĆEG STANJA

3.1. Prirodni uvjeti

3.1.1. Granica obuhvata

Granica obuhvata Prostornog plana je ujedno i granica Općine, a prikazana je u svim grafičkim priložima. Općina zauzima površinu od 477 km², na ukupno 31 katastarskoj Općini. Duljina granice iznosi 135 km, a u odnosu na susjedne Općine kako slijedi:

- na sjeveru Općina G. Vakuf – Uskoplje 35 km;
- na zapadu Općine Kupres 18 km i Tomislavgrad 17 km;
- na jugu Općina Jablanica 35 km;
- na istoku Općina Konjic 30 km.

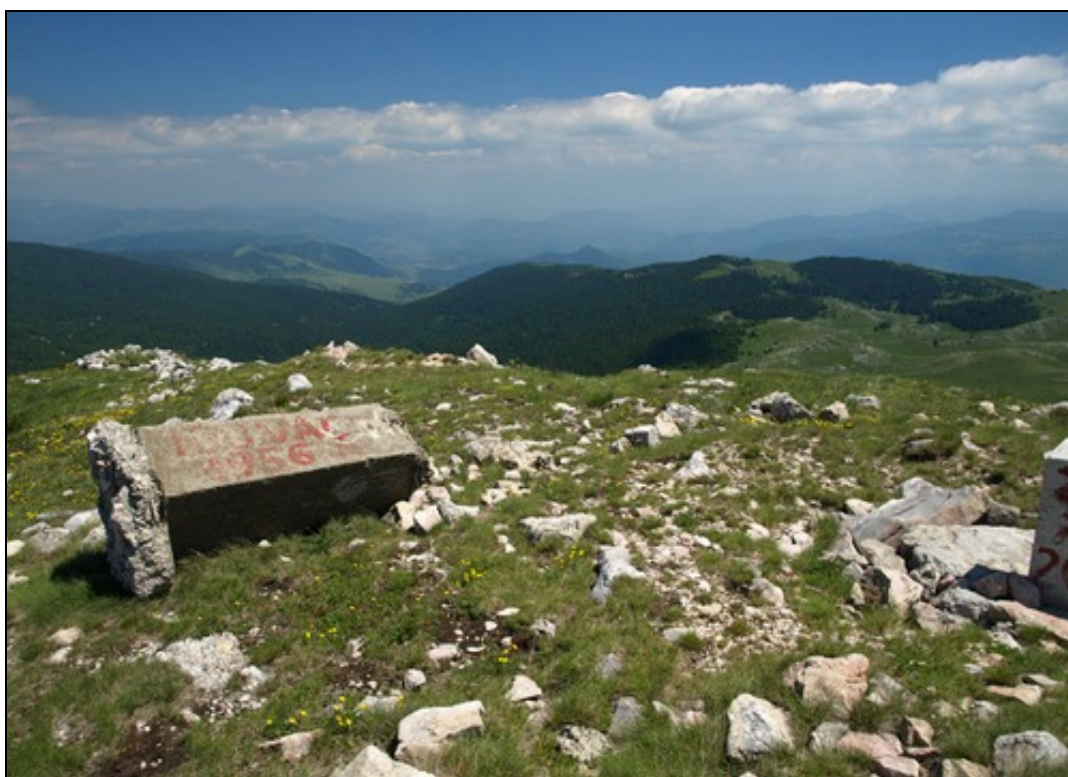

Slika 1. Obuhvat Prostornog plana – Općina Prozor – Rama

3.1.2. Prostorni i geoprometni položaj

Ranom se danas naziva predio koji obuhvaća sliv rijeke Rame, kao i kraj oko gornjeg toka rječice Doljanke. Ovim područjem pruža se i vododijelnica Jadranskog i Crnomorskog sliva kao i prirodna granica između Bosne i Hercegovine. Prostor južno od planine Makljen je područje jadranskog sliva, a sjeverno je područje prostiranja crnomorskog sliva.

Područje je ograničeno strmim vijencem planinskih masiva Raduše (1956 m), Makljena, Ljubuše i Vrana, a uz samo jezero sa sjeveroistočne strane nalazi se Kolivreta (1 174 m n.v.) s istaknutim vrhovima Vučja gora (702 m n.v.), Gradina (1 057 m n.v.). Na sjevernoj strani je Raduša sa Draševom i istaknutim vrhom Košticom (1 285 m n.v.), Zahum s Humnom glavom (989 m n.v.), Orlovačom (953 m n.v.), Crnom stranom (770 m n.v.), Stražbenicom planinom (883 m n.v.) i Kamenitom djecom (912 m n.v.). Stoga i putovi koji vode u Ramu, od rimskih pa do današnjih, uglavnom idu kroz usjeke ovih planina kao i kanjonom rijeke Rame.

Slika 2. Pogled s najvišeg vrha u Općini - Idovac (1956 m.): Izvor Google earth

Općinsko središte, grad Prozor, nalazi se neposredno uz magistralnu prometnicu M16.2, 18-ak km sjeverno od Mostara i 100-ak km zapadno od Sarajeva. Preko ove magistralne prometnice Općina je povezana sa Hercegovinom i Srednjom Bosnom, te se nalazi na zapadnom razvojnom prometnom pravcu BH ipsilon.

Regionalnom prometnicom R418a Prozor je povezan s Tomislavgradom i Splitom.

3.1.3. Prostorne karakteristike

3.1.3.1. Reljef

Općina Prozor – Rama se nalazi na području sa razvijenim brdsko – planinskim reljefom i usječenim dubokim dolinama rijeke Rame i njenih pritoka.

Reljef središnjeg i istočnog dijela Općine karakteriziraju dosta strme padine i izražena površinska erozija. Zapadni dio Općine pripada tzv. zoni visokog krša sa izrazitim nedostatkom površinskih tokova i mnogobrojnim krškim pojavama na površini terena.

Hipsometrijski promatrano reljef na području Općine je razvijen između kota od 200 do preko 1500 m. Pripadajuće površine za pojedine hipsometrijske zone na području Općine su:

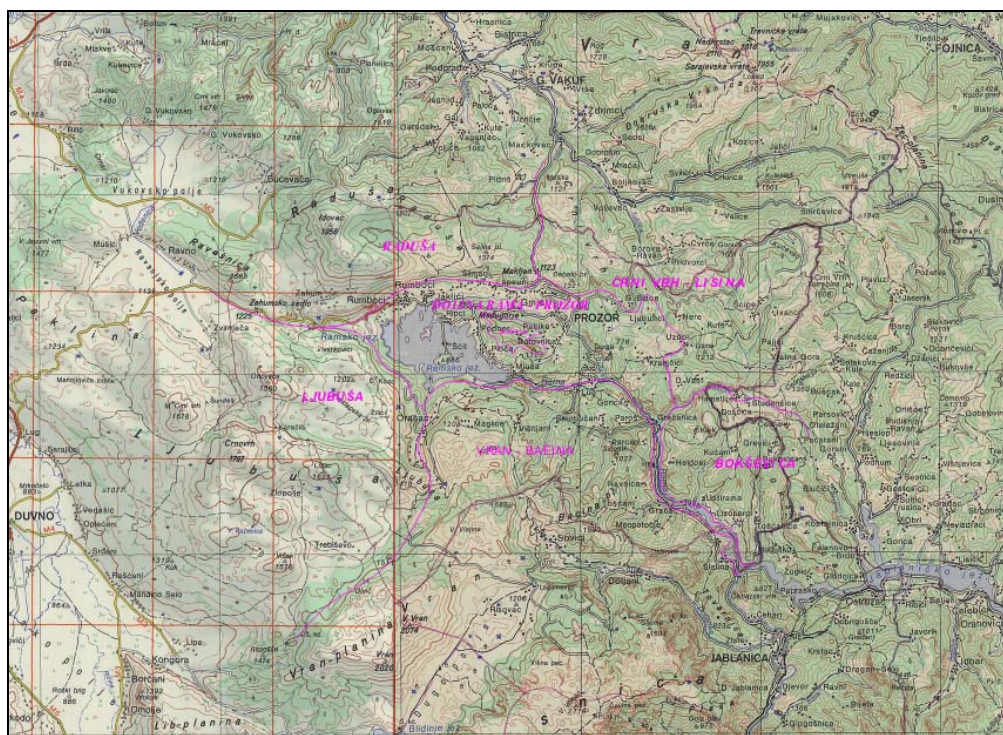
Nadmorska visina (m.n.m.)	Pripadajuća površina (km ²)	Učešće (%)
200 - 500	58	12,1
500 - 1000	197	41,2
1000 - 1500	174	36,4
> 1500	48	10,0
UKUPNO	477	100

Najveći prostor se nalazi unutar visina od 500 do 1000 m, odnosno to je područje središnjeg dijela Općine. Središnje brdsko područje Općine obuhvaća šire područje akumulacije HE Rama (Rumboci – Ščit – Mluša), zatim područje Međugorja i prozorske doline (šira dolina toka Dušice) kao i visoravan Ljubunci – Uzdol do Gračanice, te srednji dio toka Rame sa pritokama na lijevoj i desnoj obali.

Slika 3. Prozorska dolina

U središnjem dijelu Općine jedino značajnije uzvišenje je Gradina – Kolovrat (kota 1120 m), međutim sa izrazitim brdskim reljefnim obilježjima.

Slika 4. Situacija rasporeda morfoloških cjelina na području Općine Prozor - Rama

Prvoj izdvojenoj zoni od 200 do 500 m pripadaju dijelovi donjih tokova rijeke Rame i njenih pritoka. Na ostalom dijelu površine Općine Prozor – Rama razlikuju se još pet različitih morfoloških blokova, koji su međusobno razdvojeni morfološkim i tektonskim granicama i koji se u morfološkom i geološkom pogledu međusobno znatnije razlikuju.

Slika 5. Brdski masiv Kolovrat u središnjoj morfološkoj jedinici

Na sjeverozapadnom dijelu Općine je planina Raduša sa najvišim vrhom Idovac (1956 m) sa vrlo strmim padinama prema ramskoj dolini i blagim reljefom iznad kote 1000 m. Izgrađena je uglavnom od trijaskih karbonatnih stijena koje pripadaju zoni tzv. „visečeg“ krša u istočnim dijelovima i samo na krajnjim zapadnim dijelovima pripada zoni tzv. „dubokog„ krša i slijevu vrela rijeke Rame.

Na sjevernom dijelu Općine je planina Ljubuša sa najvišim vrhovima Lisac (1627 m) i Orlovača (1560 m). Blagog je reljefa iznad kote 1000 m i relativno strmim padinama prema ramskoj dolini. Izgrađena je uglavnom od jurskih, trijaskih i samo mjestimično krednih vapnenačkih okršenih stijena. Najvećim dijelom pripada „dubokom“ kršu.

Sa južne strane je morfološka jedinica Vran – Bačina koja je od morfološke jedinice Ljubuša razdvojena izrazitom tektonskom granicom i eruptivnim probojima. Ova jedinica ima dva različita dijela koja se i geološki i morfološki dosta razlikuju.

Područje Vran-Maglice izgrađeno je od trijaskih karbonatnih stijena vapnenaca i dolomita, nema izraženu okršenost i relativno je blagog reljefa sa strmim padinama prema rijeci Rami.

Područje Bačine grade starije trijasko-škriljave i karbonatne stijene sa mjestimičnim probojima eruptiva. Vrlo je razuđenog reljefa sa duboko usječenim dolinama vodotoka koji se prihranjuju uglavnom iz vapnenačkih naslaga Vranskokog masiva.

Bokševica je morfološka cjelina na krajnjem jugoistočnom dijelu Općine i lijevoj obali rijeke Rame. Izgrađuju je starije škriljave stijene i pješčenjaci donjeg trijasa sa strmim dolinama prema rijeci Rami i pritokama.

Na sjeverozapadu Općine je morfološka jedinica Crni vrh – Lisina izgrađena uglavnom od vrlo starih paleozojskih stijena, sa mjestimičnim pojavama eruptivnih proboja. Relativno je blagog reljefa i jače usječenim dolinama prema srednjem toku Volujaka.

Hidrografska mreža

Hidrografsku osnovu na području Općine Prozor – Rama čini rijeka Rama sa većim brojem povremenih ili stalnih pritoka uglavnom potočnog karaktera.

Rama izvire jugozapadno od naselja Varvara iz dva snažna vrela; Ljetnog vrela na koti 538 m, danas uglavnom potopljenog akumulacijom, i Zimskog vrela koje je aktivno u razdobljima srednje velikih i velikih voda, na koti približno 582 m. Desetak kilometara nizvodnije rijeka Rama je zasječena u kanjon sve do ušća u akumulaciju HE Jablanica. Ukupni gradijent rijeke Rame je 376 m.

Slika 6. Ramska dolina – akumulacija HE Rama

U području akumulacije postoji veći broj uglavnom povremenih i rjeđe stalnih potoka koji se na lijevoj obali ulijevaju u akumulaciju: Brodac sa tokom između Družinovića i Međugorja i tri manja stalna potoka u području Ripci - Sopot - Gračac. Na desnoj obali je jedini stalni potok u području Proslapa sa tri stalna izvora minimalne izdašnosti manje od 1 l/s.

Slika 7. Rijeka Rama u području sela Lug (iz fotodokumentacije SRD „Rama“)

Nizvodno od brane HE Rama na lijevoj obali su pritoke – potoci: Badanj, Dušica sa dotocima Prozorčica i Ljubunačka rijeka, te Volujak sa dotocima iz Visočice i Klečkog potoka. Nizvodnije je relativno kratki tok Ljutog potoka.

Slika 8. Tok rječice Volijak (iz fotodokumentacije SRD „Rama“)

Pritoke Klekovnica i Toščanica se danas ulijevaju u jezero HE Jablanica.

Na desnoj obali nizvodno od brane značajniji dotoci su potok Višnjani, Crima sa dotocima iz Velikog i Dubokog potoka, zatim Gračanica sa Zagradačkom rijekom i Munikozinim potokom, Parčani potok, a nizvodnije su Triščanski potok i Velika Lovnica.

Od značajnijih vrela svakako su tri najveća vrela: Vrela Rame, vrelo Buk i vrelo Krupić zajedno sa jačim vrelom u koritu koji se nalazi nizvodno oko 300 m i čija se pojedinačna izdašnost u razdobljima malih voda cijeni na više od 100 l/s. Postoji veći broj izvora i vrela sa minimalnom izdašnošću od 0,1 do 10 l/s u područjima Gostovo, Jukići, Curići, Dedići, Cripalskom krilu, Poljike, Kulagići, Dobre i Bile vode podno Crnog vrha, zatim izvori u Gornjim Brajkama, u Ljubnici, izvori u području Košare. Značajni su i izvori Rike i Bilazine, izvori u području Kleka, izvor Ljutog potoka i dr. Uglavnom se pojavljuju u središnjem i istočnom dijelu Općine. Vrela i izvori sa većom izdašnošću se pojavljuju uglavnom na kontaktu okršenih vapnenaca i stijena sa promjenjivim vodopropusnim značajkama, a veliki broj izvora male izdašnosti se javljaju iz naslaga sa promjenjivim vodopropusnim značajkama i usporenim ocjeđivanjem ili na kontaktu kolektorskih proslojaka sa pukotinskom poroznošću i slabije provodnih laporovitih naslaga i naslaga škriljaca.

Slika 9. Stalno vrelo Krupić, minimalne izdašnosti veće od 100 l/s

3.1.3.2. Geološka građa

3.1.3.2.1. Geološke jedinice

Geološka građa na području Općine Prozor – Rama je stratigrafsko litološki dosta složena. U građi geološkog stupa sudjeluju naslage od silura, devona, prema trijasa, jure i dijelom krede preko kojih su istaložene najmlađe miocenske i kvartarne naslage. U razdoblju do srednjeg trijasa dolazilo je do proboja eruptivnih masa koje danas na površini susrećemo u vidu metamorfiziranih riolita, kvarckeratofira te gabra, dijabaza, diorita i dr.

Najstarije naslage pripadaju siluru i prijelazu silura ka devonu (*S,D*). Izgrađeni su od kvarc liskonovitih, liskunovitih – kvarc-grafitičnih i kvarc-liskunovitih-kloritskih škriljca, zatim argilošista, alverolita, matpješčenjaka i breča. U okviru ovih naslaga pojavljuju se uslojeni i masivni mramori, kvarciti, kvarcni pješčenjaci, rožnjaci i litidi te masivni vapnenci i dolomiti. Procijenjena ukupna debljina ovih naslaga je oko 800 m. Devonske naslage nisu jasno izdvojene od silura. Uglavnom se smatra da karbonatne naslage – masivni dolomiti, vapnenci i mramori pripadaju devonskim naslagama. Na površini terena su zastupljene u sjeveroistočnim dijelovima Općine u području Ščipe; širem području korita toka Rike te područja Košare.

Permske naslage (*P₃*) su zastupljene po obodu izdvojenih silur – devonskih tvorevina, konkordantno su istaložena preko njih i dosta su heterogene litološke građe. U građi ovih naslaga sudjeluju kvarc-liskunoviti-karbonatni škriljci, zatim pjeskoviti vapnenci sa proslojcima kvarc-liskunovitih škriljaca te masivni vapnenci. Također se pojavljuju i crveni glinci i pješčenjaci, kvarcni pješčenjaci i konglomerati. U ovoj seriji postoje proslojci gipsa.

Permske naslage zastupljene su u sjeveroistočnim dijelovima područja Općine (Tisovice; Konjsko; Here, Uzdol Komin te Kučevac, Velići i Pajići). Ukupna debljina ovih naslaga procijenjena je na preko 400 m.

Trijaske naslage su relativno dosta zastupljene na površini Općine. Predstavljene su donjim trijasom (*T₁*) izgrađenom od crvenih pješčenjaka i pjeskovitih sivih vapnenaca, pjeskovitih i laporovitih vapnenaca te kontaktno metamorfiziranih stijena – uglavnom mramora, pretežno u neposrednoj blizini eruptivnih proboja. Ukupna debljina je procijenjena na oko 400 m, a na području Općine je zastupljen na širem području njenog jugoistočnog dijela.

Srednji trijas (*T₂*) izgrađen je uglavnom od dolomita i dolomitičnih vapnenaca sa mjestimičnim umetcima masivnih ili uslojenih vapnenaca. Ovih naslaga ima po obodu masiva Lisine, Podstrinja, u najvećoj mjeri izgrađuju masiv Kolivrata, širem području Varvice te širem području Draševa i Sjina planine.

Gornji trijas (T_3) je izgrađen od bankovitih i masivnih vapnenaca. Zastupljen je na sjevernim padinama Lisine, većem dijelu masiva Križ (Crvene stijene), zatim na višim dijelovima kanjona Rame od Prozora do Zagorja, na području Lužine, na zapadnom dijelu masiva Gradina i Mijatove grude te na velikom dijelu masiva Crni vrh te na dijelovima Makljena, kao i na sjeveru Općine. Međutim najveća zastupljenost je na sjeverozapadnom dijelu Općine od kojih je izgrađen gotovo cijeli masiv Raduša planine koji se nalazi na njenom području.

Jura (J) je izgrađena sa svoja tri kata ($J_1; J_2; J_3$). Donja i srednja jura (J_1 i J_2) je izgrađena od pločastih i uslojenih tamnosmeđih vapnenaca sa mjestimičnim ulošcima masivnih dolomita, dok je gornja jura (J_3) dijelom izgrađena od masivnih dolomitičnih vapnenaca, dok su najvećim dijelom to sivi i smeđi uslojeni vapnenci. Jurske naslage izgrađuju najveći dio jugozapadnog dijela Općine.

Kreda (K) je zastupljena samo mjestimično sa svojim najstarijim tvorevinama (K_1) i u cijelosti je izgrađena od debelo slojevitih i bankovitih vapnenaca sa pojavama dolomita u svojim najstarijim razinama. Izgrađuje pojedine dijelove zapadnog dijela Općine (Mrkodol; Lemišnjak; Mala Ljubuša).

Transgresivno preko donje krede leže mlade miocenske naslage ($M_{2,3}$). Pretežito se radi o laporovitim naslagama, brečama, konglomeratima laporovitim vapnencima i mogućim proslojcima ugljena čija je ukupna debljina procijenjena na više od 600 m. Ove naslage zastupljene su u središnjem dijelu Općine, poglavito u području akumulacije HE Rama koja sa svojim slabo provodnim značajkama omogućuje njeno formiranje.

Najmlađe kvartarne naslage ($Q - al; gl; d$) su lokalnog značaja, javljaju se kao deluvijalne, glacijalne i aluvijalne naslage u koritu Rame i mjestimično koritima njenih pritoka. Značajnije prostore međutim zauzimaju glacijalne naslage od djelomično zaobljene drobine i kamenih blokova sa većim sadržajem glinovitog, laporovitog i humusnog materijala. Znatnije su zastupljene u području Slima, Prozorske doline, te na krajnjem jugozapadnom dijelu Općine u području Prokos – Plandišta.

Strukturno tektonske značajke

Generalno gledajući na području Općine Prozor – Rama u tektonskom pogledu se razlikuju tri dosta različita dijela.

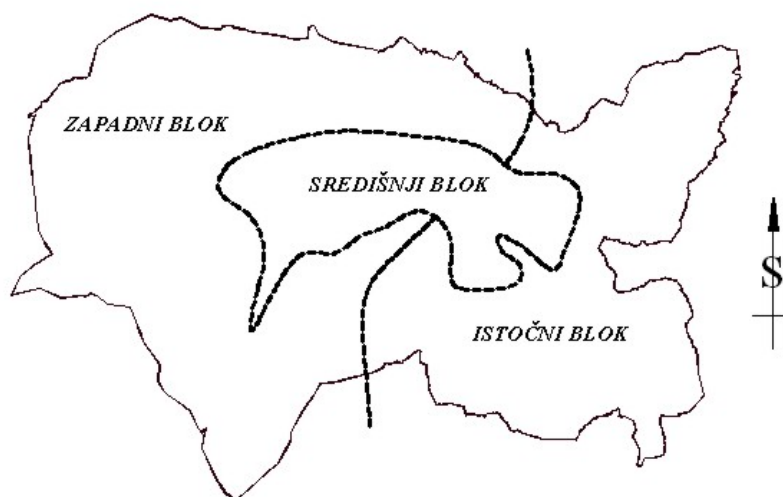
Istočni dio - relativno izdignut sa pretežito starim naslagama od silura do donjeg trijasa i mjestimičnim pojavama proboja eruptiva i metamorfita. Struktura ovog bloka ukazuje na postojanje navlačenja i vrlo poremećenih krila navlaka i pratećih boranja intenzivnom razlomnom tektonikom koja u cjelini odudara od generalnog dinaridskog

pružanja. To jasno ukazuje da su na strukturno tektonske odnose ovog bloka utjecale sile eruptivnih proboja.

Zapadni blok je izgrađen od relativno mlađih stijena starosti od trijasa do krede, i strukturama koje se zajedno sa razlomnom tektonikom uklapaju u generalno dinaridsko pružanje. U ovom bloku nema tragova utjecaja niti pojava eruptivnih proboja. Pretežito karbonatni sastav ovog bloka imao je za posljedicu intenzivno okršavanje i nedostatak površinskih tokova.

Granica između ova dva bloka je tektonski raskinuto čelo navlake, popraćeno eruptivnim probojima sa južne strane i velikim normalnim rasjedom sa sjeverne strane.

Središnji dio prekriven je najmlađim miocenskim sedimentima i u velikoj mjeri je erodiran. Strukture su blage sa pružanjem sjeverozapad – jugoistok.

Slika 10. Općina Prozor-Rama shematski prikaz tektonskih blokova

3.1.3.2.2. Inženjersko geološka svojstva

Na prostoru Općine Prozor -Rama zastupljene su :

- čvrste stijene,
- vezane stijene, i samo lokalno
- nevezane stijene.

Čvrste stijene su pretežno vapnenci i dolomiti, a tu spadaju i mjestimične pojave eruptiva i metamorfita. U ovoj kategoriji se nalaze i donje trijasko i paleozojske škriljave stijene koje su od prethodnih znatno lošijih fizičko mehaničkih značajki. Vapnenci i dolomiti izgrađuju najveći dio sjeverozapadnog i zapadnog dijela Općine, a samo manjim dijelom

na jugoistočnom i istočnom njenom dijelu. Vapnenci pripadaju skupini čvrstih kamenitih stijena unutar kojih se po stupnju mehaničke oštećenosti i okršavanja razlikuju tri varijeteta:

- površinski vrlo degradirana zona stijenske mase,
- prijelazna zona djelomično degradirane stijenske mase i
- manje degradirana zona osnovne stijenske mase.

Površinski sloj je vrlo izlomljen i okršen sa izraženim pukotinama zapunjenih glinovitom – limonitnom i humusnom ispunom. Dubina ove zone nije ujednačena, a u zoni većih tektonskih lomova i vrtača je znatno dublja. Uglavnom se kreće do dubine od oko 3 m i po parametru vertikalnog opterećenja pripada skupini slabih do srednje čvrstih stijena sa čvrstoćom na tlak u granicama od 40 – 80 N/mm². Prema koeficijentu RQD to je skupina slabih stijena (25 – 50 %), a po parametru stabilnosti kosina bi pripadala V skupini (prema klasifikaciji T. Novosela) vrlo okršenih stijena sa pojavom manjih blokova i milonitiziranih zona. Pukotine su veće širine ispunjene glinenom ispunom i fragmentima osnovne stijene ili polu vezanim brečama.

Slika 11. Rastreseni površinski dio i prijelazni dio gornje trijaskih vapnenaca

Prijelazna zona je najčešće na dubini od 3 – 6 m i srednjeg je intenziteta mehaničke oštećenosti. Prema parametru čvrstoće pripada skupini srednje čvrstih do čvrstih stijena sa vrijednostima jednoaksijalne čvrstoće u granicama od 80 – 150 N/mm². Po RQD koeficijentu stijena je u kategoriji dobre do dovoljno dobre (50 – 75 %) a po parametru

stabilnosti kosina pripadala bi III kategoriji srednje okršenih stijena sa pojavom blokova srednje veličine, srednje gustoće pukotina manje do srednje širine koje su samo djelomično ispunjene glinenom ispunom ili crvenicom.

Dublje je kompaktnija stijenska masa, pripada skupini dobro čvrstih stijena sa čvrstoćom na tlak $> 150 \text{ N/mm}^2$, a prema RQD faktoru je dobra do odlična (75 – 90 %) i po parametru stabilnosti bi pripadala II kategoriji slabo okršene, odnosno stijene sa velikim blokovima, rjeđim pukotinama manje širine sa površinama najčešće presvučenim glinenim filmom. Samo mjestimično ove stijene su prekrivene humusom i drobinskim pokrivačem koji rijetko prelazi debljinu od jednog metra, osim u središtu vrtača koje u načelu predstavljaju dijelove terena sa upitnim uvjetima bilo kakve gradnje.

Slično je i kod eruptivnih i metamornih stijena, osim što su na dubinama većim od 7 m, vrlo čvrste kamenite stijene sa jednoaksijalnim čvrstoćama $> 200 \text{ N/mm}^2$, a po RQD faktoru su odlične ($> 90 \%$) i svrstavaju se u I – II kategoriju prema parametru stabilnosti kosina.

Slika 12. Bazične vrlo kompaktne eruptivne stijene u dolini toka Crme

Donji trijaski i paleozojski škriljci i tanko slojeviti pješčenjaci se sastoje uglavnom od dvije različite zone po parametru degradiranosti:

- površinske degradirane zone do dubine od oko 5 m i
- temeljne stijene.

Degradirani površinski sloj pripada skupini dosta mekih stijena sa čvrstoćom na pritisak manjom od 1 N/mm^2 . Faktor RQD je manji od 1, a kut unutarnjeg trenja je manji od 30° . Vrijednosti kohezije su redovito manje od 100 kPa. Stijena u ovoj zoni je vrlo

higroskopna; u uvjetima povećane vlažnosti znatno pogoršava fizičko mehaničke parametre, a u slučaju eventualnih dodatnih opterećenja sklone su klizanju na padinama većeg nagiba od 25°.

Slika 13. Degradirani površinski sloj i pokrivač donje trijaskih škriljaca

Osnovna škriljava stijena pripada skupini srednje čvrstih do mekih stijena sa čvrstoćom na pritisak od 20 – 40 N/mm². Po parametru stabilnosti pripada IV skupini sa kutom unutarnjeg trenja unutar granica 35 – 40 °, i kohezijom od 200 – 300 kPa.

Slika 14. Paleozojski uškriljeni i tankopločasti pješčenjaci

Miocenske naslage su izgrađene od proslojaka laporovitih vapnenaca, pješčenjaka, breča i laporovitih glina. Prema ovako slojevitom i heterogenom sastavu moguće je izdvojiti samo dvije kategorije:

Proslojci čvrstih stijena izgrađenih od laporovitih vapnenaca, pješčenjaka, breča i konglomerata koji bi pripadali kategoriji srednje čvrstih stijena sa jednoaksijalnom čvrstoćom u granicama od 40 – 80 N/mm², prema RQD faktoru kategoriji dovoljno do dobrih stijena (50 – 80 %), a prema stabilnosti IV kategoriji sa kutom unutarnjeg trenja oko 40° i kohezijom u granicama od 200 – 300 kPa.

Proslojci smeđih i sivih laporovitih glina pripadaju skupini mekih vezanih stijena sa čvrstoćom na pritisak manjom od 1 N/mm², kutom unutarnjeg trenja manjim od 30° i kohezijom manjom od 100 kPa.

Na području prekrivenim glacijalnim naslagama, često i deluvijalnim materijalom, nalaze se fragmenti svih veličina čvrste stijene sa relativno visokim sadržajem glinene primjese. To je skupina vezanih stijena. Prema jednoaksijalnoj čvrstoći na pritisak to je skupina slabih stijena (20 – 40 N/mm²), a prema stabilnosti padina V skupina sa kutom unutarnjeg trenja od 30 – 35° i kohezijom od 150 – 200 kPa.

U skupini nevezanih stijena su aluvijalni šljunak i pijesak te dijelom deluvijalne drobinske naslage. Slabo su rasprostranjene, a promatrajući generalno inženjerskogeološke značajke Općine, ove naslage nemaju bitnog značaja. U pravilu sadrže dosta glinene primjese i laporasti frakcija, te kao šljunčani agregat i nisu kvalitetna sirovina.

3.1.3.2.3. Hidrogeologija

Hidrogeološki odnosi na širem području Općine su dosta složeni, kako po vrstama hidrogeoloških jedinica, tako i po formiranim slivovima i pravcima tečenja podzemnih voda.

Hidrogeološke jedinice

Na području Općine se generalno mogu izdvojiti tri vrste stijenskih masa - vodonosnih akvifera sa različitim prevladavajućim hidrogeološkim funkcijama u sklopu terena. To su :

- Hidrogeološki kolektori
- Hidrogeološki izolatori i
- Stijenske mase sa promjenjivim funkcijama hidrogeološkog kolektora i hidrogeološkog izolatora.

U hidrogeološke kolektore svrstane su uglavnom sve karbonatne stijene trijasa, jure i krede unutar kojih se opet razlikuju:

- Hidrogeološki kolektori sa razvijenom pukotinsko – kavernožnom poroznošću – intenzivno okršene stijene i
- Hidrogeološki kolektori sa srednje do slabo razvijenom pukotinskom poroznošću – dolomiti srednjeg trijasa (T_2).

U skupinu hidrogeoloških kolektora također spadaju aluvijalne šljunkovite i pjeskovite naslage u donjim tokovima rijeke Rame i pripadajućih pritoka. Kako ove naslage zauzimaju relativno male prostore, nemaju značajniju hidrogeološku funkciju na ovom području.

U stijene sa prevladavajućom funkcijom hidrogeoloških izolatora pripadaju magmatske i metamorfne stijene sa relativno slabom efektivnom pukotinskom poroznošću. U ovu skupinu spadaju i kvartarne deluvijalne i glacialne naslage zbog visokog sadržaja glinene i laporovite primjese. U području razvijenog krša ove naslage, koje mogu biti debele i do 30 m, imaju funkciju tzv. „pokrivenog krša“.

U okviru stijena sa promjenjivim hidrogeološkim funkcijama postoje dvije različite skupine:

- Stijene sa kolektorskom funkcijom i pukotinskom poroznošću (breče, konglomerati, pješčenjaci, laporoviti vapnenci) i stijene sa izrazitim izolatorskim značajkama (laporovite gline). Ove stijene su sadržane u miocenskim naslagama (M) i kao proslojci se izmjenjuju u geološkom stupu.
- Stijene heterogenih hidrogeoloških funkcija unutar kojih se naizmjenično smjenjuju proslojci sa izrazitim kolektorskim funkcijama i jačom pukotinskom poroznošću (masivni i šupljikavi vapnenci, gips), zatim stijene sa srednje do slabo razvijenom pukotinskom poroznošću (glinci, pješčenjaci, konglomerati, dolomiti, mramor, breče) te stijene sa slabo provodnim sposobnostima (škriljci). Sve tri izdvojene vrste se međusobno izmjenjuju i uglavnom pripadaju naslagama palezojske i donjetrijaske starosti. Ovakav hidrogeološki sklop naslaga uvjetovao je pojavu velikog broja, najčešće stalnih izvora male izdašnosti ($< 1 \text{ l/s}$).

Raspored izdvojenih jedinica i navedene dvije potkategorije sa heterogenim hidrogeološkim funkcijama prikazani su na hidrogeološkoj karti.

Hidrogeološke razvodnice i tečenje podzemnih voda

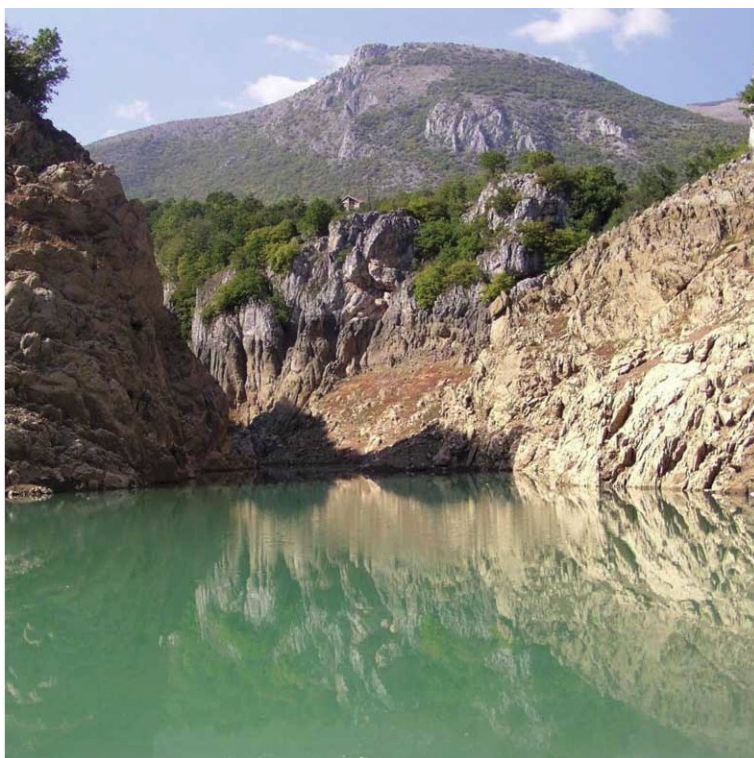
Na području Općine nalazi se veliki broj izvora različite izdašnosti. Hidrološki se ti izvori ne prate i njihova izdašnost je procijenjena tijekom obilaska terena. Izuzetak čini kaptirano vrelo Krupić koje je tijekom 1988. godine od strane Zavoda za hidrotehniku Građevinskog fakulteta ispitivano i za koje postoje pouzdanije procjene o izdašnosti i kakvoći sirove vode.

U području Ramskog jezera postoje dva velika vrela:

- Vrela Rame
- Vrelo Buk.

Kaptirano vrelo Krupić je izvan područja Ramskog jezera i nalazi se oko 1,5 km istočno od Prozora.

Sliv vrela Rame (Ljetno i Zimsko vrelo) obuhvaća sjeverozapadne dijelove Općine sa izrazito okršenim vapnencima trijasko i jurske starosti. Ljetno vrelo je potopljeno akumulacijom HE Rama.

Slika 15. Područje potopljenog vrela rijeke Rame (iz fotodokumentacije EP HB HE Rama)

Ukupni sliv sa kojeg podzemne vode dotječu na ova vrela se pruža dalje u pravcu sjeverozapada izvan granica Općine, obuhvaća masiv Ravašnice i područje Ravanjskog

polja iz kojeg je trasiranjem podzemnih voda utvrđena podzemna veza sa vrelima Rame. Pozicija razvodnica vezana je prema istoku za kontakt sa slabije propusnim srednje trijaskim dolomitima, a sa jugozapadne strane je približno postavljena prema utvrđenim strukturno tektonskim odnosima.

Drugo, po veličini značajnije vrelo u području ramske akumulacije je vrelo Buk (u literaturi se često navodi kao vrelo Krupić, a u novijoj literaturi sa kao Krupić zove jedno manje vrelo u blizini). To je također krško vrelo sa značajnim slivom koji obuhvaća dijelove Vran planine sve do Dugopolja. Sa ponora Nikolića mlinice u Dugopolju je trasiranjem podzemne vode utvrđena podzemna sa vrelom Buk. Cijeli sliv ima izrazito krške značajke i pripada zoni dubokog krša, kao i sliv vrela Rame.

Kaptirano vrelo Krupić na lokaciji Perići (1,5 km istočno od Prozora) je također krško vrelo izdašnosti u razdoblju malih voda oko 300 l/s i srednjim godišnjim protocima od oko 900 l/s (prema mjerenjima Zavoda za hidrotehniku GF u Sarajevu 1988 god.). Ovo vrelo koristi se kao temeljno izvorište vodoopskrbnog sustava grada Prozora i šire. Sliv ovog vrela obuhvaća okršene vapnence gornjeg trijasa u području masiva Crni Vrh i izduženo se pruža u pravcu sjeverozapada izvan granica Općine. Iz ovog okršenog masiva se duž tektonskih lomova kroz dolomite srednjeg trijasa podzemne vode usmjeravaju prema vrelu. Od strane navedenog Zavoda ispitivana je i kakvoća sirovih voda. Prema dobivenim rezultatima u to vrijeme je kakvoća voda bila u okviru dopuštenih granica propisanih za vode namijenjene vodoopskrbi. Prema mineraloškom sastavu vode vrela Krupić pripadaju srednje tvrdim vodama. Registrirana bakteriološka zagađenja su ovisna o izdašnosti i najveća su u nadolazećim većim vodnim valovima što upućuje na postojanje žarišta u neposrednom zaleđu samog izvorišta.

Ovo vrelo, značajne izdašnosti u razdoblju malih voda, pojavljuje se na relativno visokoj koti (cca 550 m), ima izuzetno dobre vodoopskrbne uvjete (sličnih vrela na ovom području nema). Iz tog razloga ga svakako treba štiti, kako od mogućih zagađenja u području sliva tako i u pogledu količina koje se pojavljuju na samom vrelu (vode vrela se koriste i za ribnjake koji se nalaze neposredno uz vrelo, navodnjavanje i sl). Postojeću dokumentaciju u svezi zaštite ovog vrela svakako treba doraditi i u uskladiti sa podacima novih hidrogeoloških saznanja i novom zakonskom regulativom, te odgovarajućom odlukom utvrditi mjere zaštite. Samo izvorište je u dosta trošnom stanju i trebalo bi ga obnoviti.

Postoji također još jedno vrelo nešto manje izdašnosti cca 300 nizvodnije, približno kod ušća Ljubunačke rijeke u Dušicu. Prema tektonskim odnosima ova dva vrela bi trebala biti u sprezi i imati dio zajedničkog sliva. Između ovog vrela i sliva vrela Rame se nalazi niz izvora uglavnom male i većinom stalne izdašnosti čiji sliv također obuhvaća dio

okršenih vapnenaca. Izvori se pojavljuju kao preljevi duž kontakta sa slaboprovodnim miocenskim i deluvijalnim naslagama.

Tečenje podzemnih voda na ostalim područjima je uglavnom vezano za starije formacije paleozoika i donjeg trijasa, odnosno heterogene serije sa kolektorskim i slabo provodnim škriljavim stijinama u izmjeni. Tečenje podzemnih voda je rezultat uglavnom strukturnih odnosa ovih naslaga, a na hidrogeološkoj karti prikazani su samo njihovi generalni pravci mogućeg tečenja.

Slika 16. Kaptirano vrelo Krupić u Perićima

3.1.3.3. Seizmika

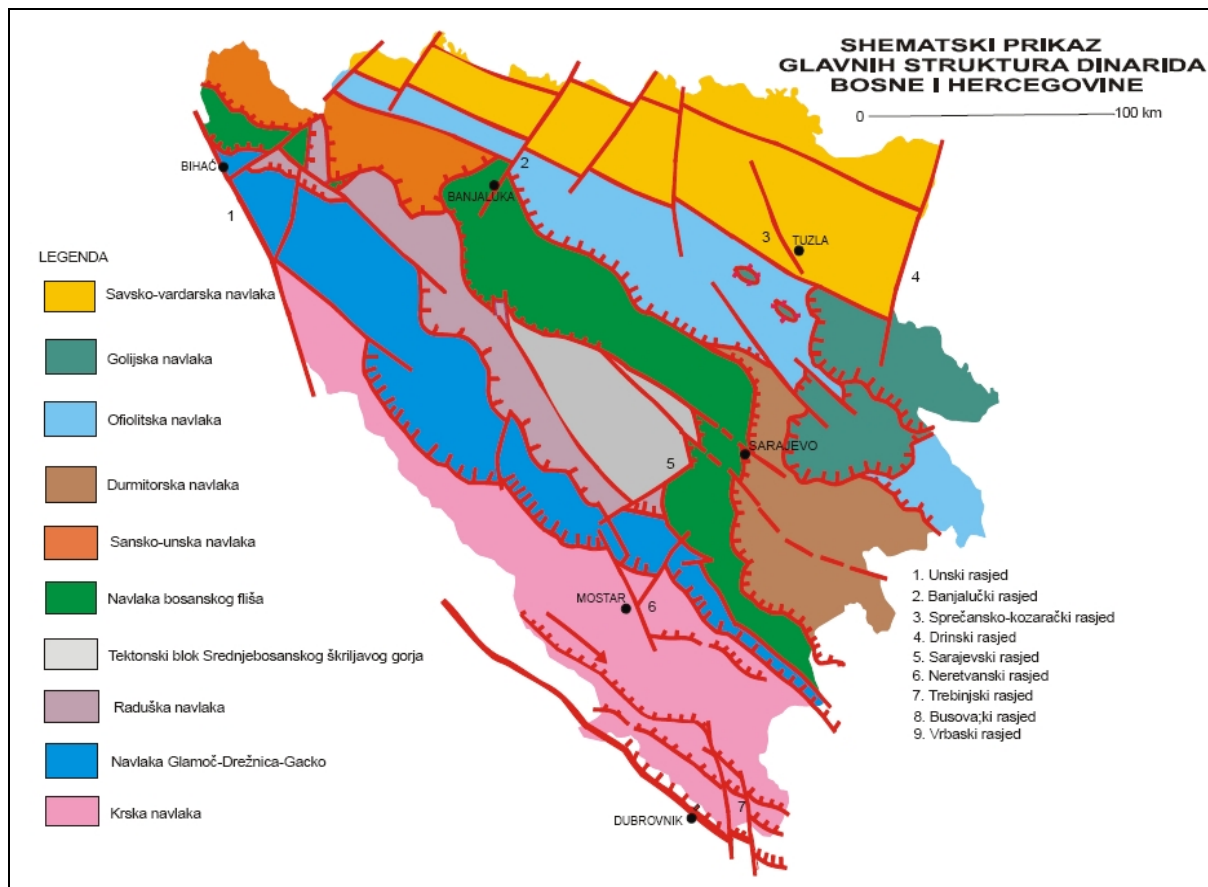
Seizmika šireg područja vezana je uz navlačno-borane strukture Dinarida (slika 17). Općina Prozor-Rama je pod lokanim utjecajem tektonskog bloka Srednjobosanskog škriljavog gorja, Raduške navlake i navlake Glamoč-Drežnica-Gacko.

U izraženoj navlačnoj strukturi Dinarida uočavamo dubinske rasjede koji se podudaraju sa površinskom geološkom građom i strukturama kao i tektonskim jedinicama.

Veoma značajan je Vrbaski rasjed koji prolazi područjem Općine (kartogram br. 5). On dijeli kompleks Srednjobosanskog škriljavog gorja od karbonatnih stijena mezozoika. Za rasjede; koji su granica tektonskih blokova, vezana su žarišta već registriranih ali i budućih potresa.

Seizmika cijelog teritorija BiH vezana je uz podvlačenje kontinentalne ploče Afrike pod Europsku (Jadranska masa pod Dinaride gledajući uže područje), uslijed čega se stvaraju tektonski naponi koju se oslobađaju kao seizmička energija.

Područje Općine Prozor-Rama nije seizmički aktivno kao primjerice područje Hercegovine ili obala Jadranskog mora. Potencijalna seizmičnost prema MCS skali je 6 stupnjeva (jaki zemljotres). Epicentri zemljotresa od 1901-2004 prema podacima Federalnog meteorološkog zavoda dati su u kartogramu br.5.

Slika. 17. Shematski prikaz glavnih struktura Dinarida Bosne i Hercegovine

3.1.3.4. Klima

Za klimatološku obradu korišteni su raspoloživi podaci meteorološke postaje Rama (MP EP HZHB) formirane u području brane HE Rama, a kao osnova za približnu usporedbu i aproksimacije korišteni su dugoročno mjereni podaci na mjernoj postaji Mostar.

Klimatske prilike na najvećem dijelu Općine Prozor – Rama, prema Köppenovoj klasifikaciji, imaju obilježja umjereno tople vlažne klime (tip Cf) uslijed prodora nešto toplijih

struja iz područja sa mediteranskom klimom duž korita rijeke Rame, a u predjelima najviših planinskih dijelova terena snježno – šumskom klimom (tip S).

Temperature

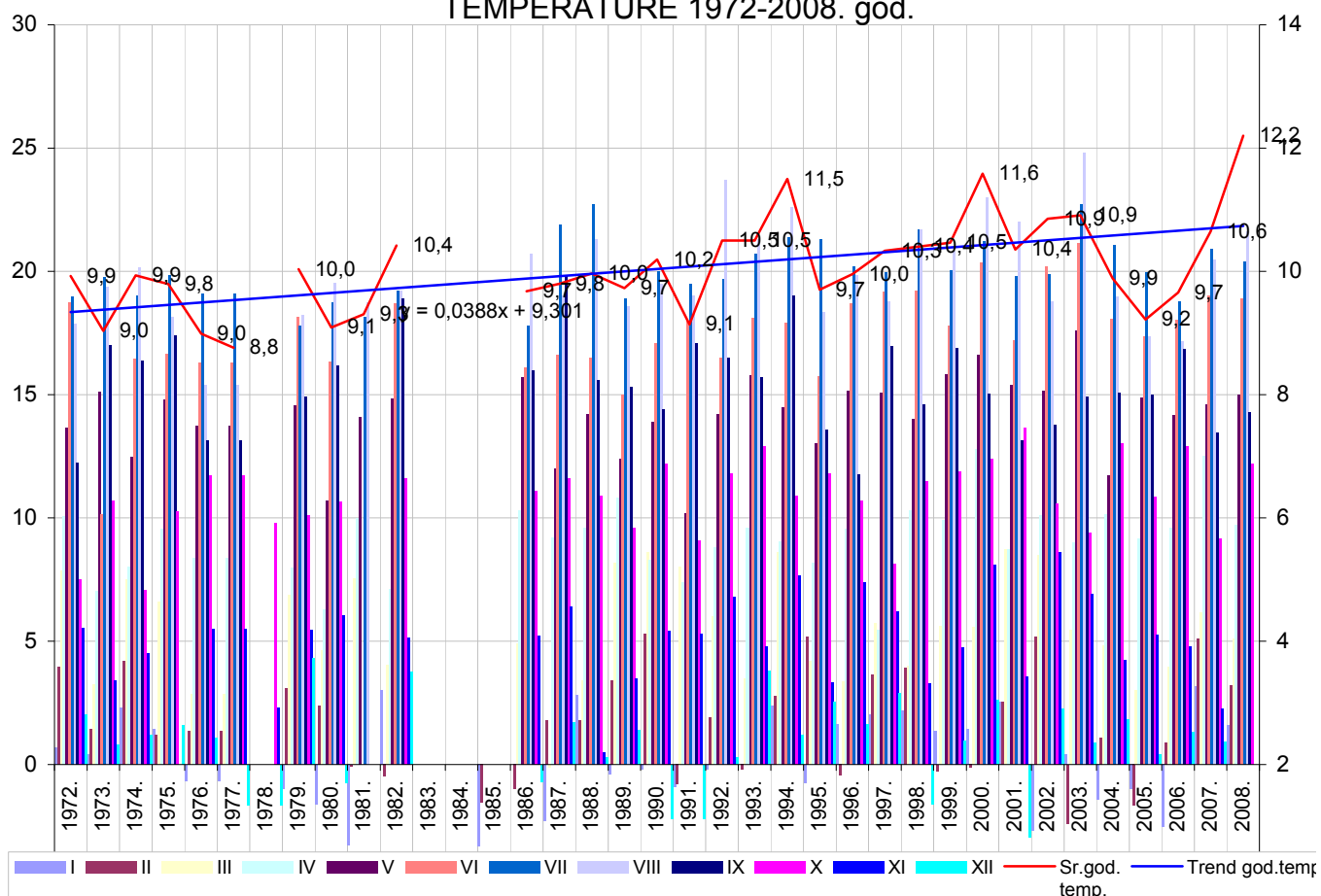
Za razdoblje 1972 – 2008 godina (prekid u razdoblju 1983 – 1985 god) mjerene temperature koje odgovaraju području sa Cf klimatskom području (umjereno vlažna klima a koja odgovara središnjem i najvećem dijelu područja Općine) izmjerene su srednje godišnje temperature prikazane u tabeli 1. i tabeli 2.

Tabela 1.

HE RAMA SREDNJE MJESEČNE I SREDNJE GODIŠNJE TEMPERATURE 1972 -2008 g. (C°)													
Mjesec Godina	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Sr.god. temp.
1972.	0,7	3,9	7,9	10,1	13,7	18,7	19,0	17,9	12,2	7,5	5,5	2,0	9,9
1973.	0,4	1,4	3,3	7,0	15,1	10,1	19,8	19,4	17,0	10,7	3,4	0,8	9,0
1974.	2,3	4,2	7,5	8,0	12,5	16,4	19,0	20,2	16,4	7,1	4,5	1,2	9,9
1975.	1,4	1,2	6,6	9,6	14,8	16,7	19,8	18,2	17,4	10,3	0,0	1,6	9,8
1976.	-0,7	1,4	2,9	8,4	13,7	16,3	19,1	15,4	13,1	11,7	5,5	1,1	9,0
1977.	-0,7	1,4	2,9	8,4	13,7	16,3	19,1	15,4	13,1	11,7	5,5	-1,7	8,8
1978.										9,8	2,3	-1,7	
1979.	-1,0	3,1	6,9	8,0	14,5	18,2	17,8	18,2	14,9	10,1	5,4	4,3	10,0
1980.	-1,6	2,4	4,6	6,3	10,7	16,3	18,7	19,5	16,2	10,7	6,0	-0,8	9,1
1981.	-3,3	-0,1	7,6	10,0	14,1		18,1	18,7					9,3
1982.	3,0	-0,5	4,0	7,1	14,8	18,7	19,2	19,2	18,9	11,6	5,1	3,8	10,4
1983.													
1984.													
1985.	-3,3	-1,6											
1986.	0,0	-1,0	4,9	10,3	15,7	16,1	17,8	20,7	16,0	11,1	5,2	-0,7	9,7
1987.	-2,3	1,8	-0,1	9,2	12,0	16,6	21,9	19,0	19,8	11,6	6,4	1,7	9,8
1988.	2,8	1,8	3,4	9,6	14,2	16,5	22,7	21,3	15,6	10,9	0,5	0,3	10,0
1989.	-0,4	3,4	8,2	10,8	12,4	15,0	18,9	18,6	15,3	9,6	3,5	1,4	9,7
1990.	-0,2	5,3	8,6	8,3	13,9	17,1	20,0	19,5	14,4	12,2	5,4	-2,2	10,2
1991.	-0,9	-0,8	8,0	7,4	10,2	18,0	19,5	19,0	17,1	9,1	5,3	-2,2	9,1
1992.	-0,2	1,9	6,0	8,8	14,2	16,5	19,7	23,7	16,5	11,8	6,8	0,3	10,5
1993.	0,0	-0,2	3,5	9,6	15,8	18,1	20,7	21,3	15,7	12,9	4,8	3,8	10,5
1994.	2,4	2,8	8,6	9,0	14,5	17,9	21,4	22,6	19,0	10,9	7,7	1,2	11,5
1995.	-0,7	5,2	4,2	8,2	13,0	15,7	21,3	18,3	13,6	11,8	3,3	2,5	9,7
1996.	1,6	-0,5	3,4	9,6	15,2	18,7	20,2	19,8	11,7	10,7	7,4	1,6	10,0

1997.	2,0	3,6	5,7	5,5	15,1	19,2	19,9	18,8	17,0	8,1	6,2	2,9	10,3
1998.	2,2	3,9	4,0	10,3	14,0	19,2	21,7	21,7	14,6	11,5	3,3	-1,6	10,4
1999.	1,4	-0,3	5,6	9,9	15,8	17,8	20,0	20,8	16,9	11,9	4,7	1,0	10,5
2000.	1,4	-0,1	5,6	12,8	16,6	20,4	21,2	23,0	15,1	12,4	8,1	2,6	11,6
2001.	2,5	2,5	8,7	8,7	15,4	17,2	19,8	22,0	13,1	13,7	3,6	-3,0	10,4
2002.	-2,7	5,2	8,5	10,1	15,1	20,2	19,9	18,8	13,8	10,6	8,6	2,3	10,9
2003.	0,4	-2,4	5,5	9,0	17,6	21,2	22,7	24,8	14,9	9,4	6,9	0,9	10,9
2004.	-1,4	1,1	4,8	10,1	11,7	18,1	21,1	19,0	15,1	13,0	4,2	1,8	9,9
2005.	-1,0	-1,7	3,0	9,2	14,9	17,4	20,0	17,4	15,0	10,8	5,3	0,4	9,2
2006.	-2,5	0,9	4,0	9,6	14,2	18,0	18,8	17,2	16,8	12,9	4,8	1,3	9,7
2007.	3,2	5,1	6,1	12,5	14,6	19,0	20,9	20,5	13,5	9,2	2,3	0,9	10,6
2008.	1,6	3,2	5,1	9,7	15	18,9	20,4	21,6	14,3	12,2			12,2
sr 72-08	0,2	1,7	5,4	9,1	14,2	17,5	20,0	19,7	15,4	10,9	4,9	0,9	10,1
sr 86-08	0,4	1,8	5,4	9,5	14,4	17,9	20,4	20,4	15,4	11,2	5,2	0,8	10,3

PROZOR - RAMA, SREDNJE MJESEČNE I SREDNJE GODIŠNJE TEMPERATURE 1972-2008. god.

Slika 18. Grafički prikaz srednjih godišnjih i srednjih mjesečnih temperatura sa njihovim trendom na MP Rama

Mjerno razdoblje	Srednje godišnje temperature (°C)	Najviša srednja godišnja temperatura(°C)	Najniža srednja godišnja temperatura (°C)
1972 – 1982	10,1	10,4 (1982)	8,8 (1977)
1986 - 2008	10,3	11,5 (1994)	9,1 (1991)

Tabela 2.

Minimalne srednje mjesečne temperature su vezane za mjesec siječanj i iznose 0,2°C za mjerno razdoblje 1972 – 1982. Najmanje izmjerene srednje mjesečne temperature u ovom razdoblju iznosile su -3,3°C (1981 godina). Minimalne srednje mjesečne temperature u siječnju za razdoblje 1986 – 2008 godina iznose 0,4°C, a najniže izmjerene srednje mjesečne temperature su -3°C (prosinac, 2001 godina).

Najviše srednje mjesečne temperature za cijelo mjerno razdoblje vezane su za mjesec kolovoz i za razdoblje 1972 – 1982, iznosi 20,2°C (VIII/1974), a za razdoblje 1986 – 2008 godina iznosi 23°C (VIII/2000).

Iz grafičkog prikaza i navedenih podataka o srednjim temperaturama uočava se trend povećanja srednje godišnje temperature koji za mjerno razdoblje iznosi oko 0,9°C. Navedene temperature važe za visinsko područje od 500 do 1000 m. Na većim visinama treba očekivati pad temperature po gradijentu -1°C/100 m.

Padaline

Prema statističkim podacima HZ a srednje godišnje padaline za područje Prozor - Rama iznose približno 1400 l/m². Javljaju se kao kiša i snijeg sa prosječnim trajanjem snježnog razdoblja od oko 2 mjeseca.

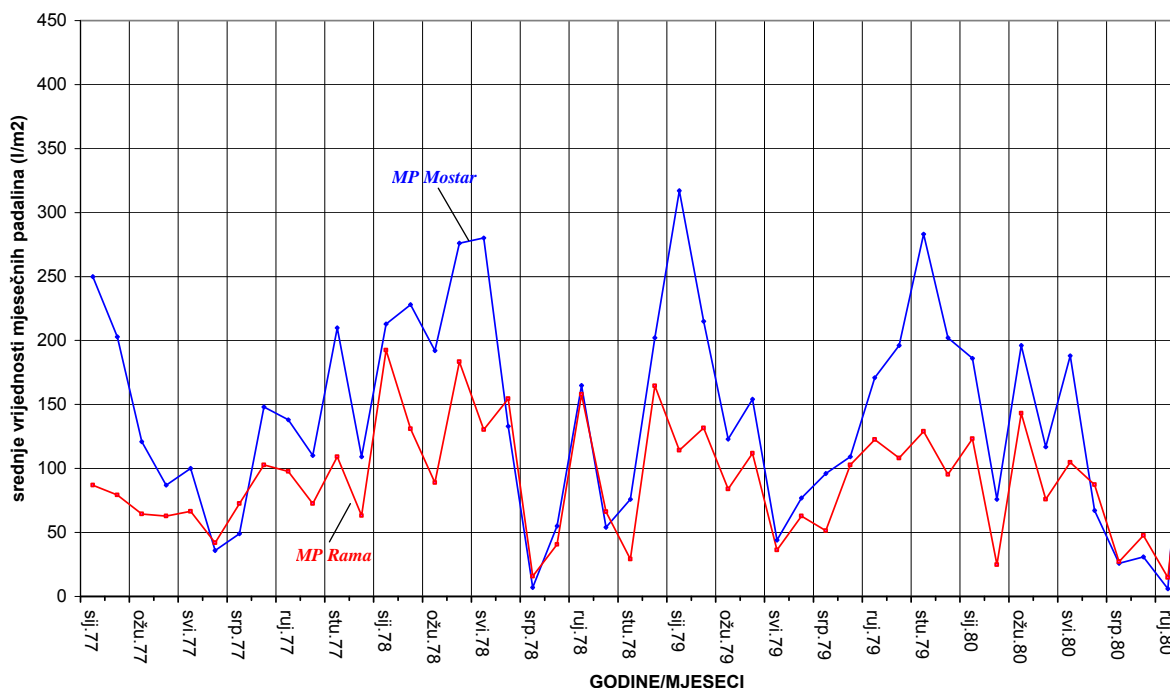
Raspoloživi detaljniji podaci o padalinama preuzeti su sa meteorološke postaje Rama (iz sustava mjernih postaja EP H B) i odnose se za isto razdoblje kao i temperature, odnosno od 1972 – 1982 godine i od 1986 – 2008 godine. Znakoviti podaci prikazani su u tabelarnom pregledu i grafičkom prikazu (Tabela 3 i slika 19).

Tabela 3.

HE RAMA UKUPNE MJESEČNE I UKUPNE GODIŠNJE PADALINE 1972 -2007 g. (l/m ²)													
Mjeseci Godine	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Ukupne godišnje padaline
1972.	159,7	128,8	30,5	117,4	86,9	27,6	190,0	118,3	57,0	42,3	50,3	19,6	1028,4
1973.	16,1	126,8	50,7	128,1	10,6	62,0	18,1	119,1	60,8	68,8	53,0	142,9	857,0
1974.	0,0	127,2	70,4	30,7	111,5	75,7	73,2	39,1	72,2	276,6	79,3	53,5	1009,4

1975.	0,0	8,5	95,8	79,9	60,6	56,9	21,7	90,8	28,1	147,9	0,0	52,1	642,3
1976.	54,3	66,3	57,7	106,2	69,2	93,6	65,1	74,6	59,7	223,2	159,1	0,0	1029,0
1977.	86,9	79,3	64,6	62,7	66,6	42,0	72,4	102,7	97,6	72,4	109,0	63,1	919,3
1978.	192,4	131,0	89,1	183,2	130,4	154,6	15,7	40,7	157,8	66,0	29,1	164,5	1354,5
1979.	114,3	131,5	84,1	111,9	36,3	62,7	51,4	102,9	122,7	108,0	128,8	95,4	1150,0
1980.	123,3	25	143	75,9	104,8	87,4	27,1	47,6	14,8	193,5	173	71,7	1087,1
1981.	10,0	14,6	76,3	24,8	65,1	0,0	0,0	57,3	0,0	0,0	0,0	0,0	248,1
1982.	10,8	2,6	71,7	37,8	38,3	37,3	69,7	38,0	1,2	144,6	0,0	244,0	696,0
1983.													
1984.													
1985.	10,0	6,3	229,3	136,6	109,5	86,8	27,2	100,0	7,3	56,9	0,0	0,0	769,9
1986.	90,2	37,5	82,4	69,5	36,8	74,1	70,3	23,0	1,5	81,1	94,4	14,0	674,8
1987.	135,3	120,2	31,8	22,0	83,2	35,2	0,6	39,4	52,5	27,1	183,1	48,5	778,9
1988.	59,4	39,8	97,1	78,7	55,3	47,1	0,0	30,5	84,5	86,4	37,0	43,2	659,0
1989.	0,0	103,6	73,1	82,1	45,5	52,2	93,7	21,5	57,3	107,8	0,0	3,0	639,8
1990.	22,6	15,0	28,8	114,8	9,9	53,1	38,0	93,6	70,5	72,2	349,5	0,0	868,0
1991.	11,5	35,0	33,0	135,3	120,3	102,6	146,8	10,8	39,2	98,0	349,5	0,0	1082,0
1992.	0,0	10,0	75,0	137,1	43,5	84,1	79,0	10,5	14,0	226,8	79,1	84,5	843,6
1993.	0,0	0,0	30,0	106,8	69,1	90,7	62,5	62,5	67,9	163,2	151,7	149,6	954,0
1994.	52,0	69,4	9,5	168,3	63,7	60,6	21,3	20,1	76,9	31,5	47,9	16,1	637,3
1995.	60,7	47,0	91,9	91,9	61,0	96,9	3,4	63,1	174,4	0,0	73,9	132,3	896,5
1996.	148,0	92,0	46,8	92,0	69,3	39,8	0,0	2,3	239,0	86,6	135,5	31,9	983,2
1997.	53,3	48,6	13,8	55,1	46,5	29,7	38,4	40,4	0,0	120,5	200,3	101,7	748,3
1998.	0,0	2,8	0,0	101,0	18,5	28,0	0,0	41,3	146,4	71,4	35,9	3,2	448,5
1999.	53,1	35,9	61,8	102,8	73,1	40,2	95,1	17,2	26,9	64,0	126,5	132,8	829,4
2000.	53,1	35,9	61,8	27,1	6,9	0,0	22,1	0,0	39,0	66,6	138,5	4,8	455,8
2001.	59,4	0,0	106,5	45,5	24,2	4,2	0,0	15,7	119,2	10,8	75,3	0,0	460,8
2002.	9,6	0,0	0,0	32,3	12,3	0,0	24,1	23,0	62,1	84,2	22,2	45,4	315,2
2003.	34,1	0,0	0,0	4,0	36,5	55,6	2,2	27,6	80,1	117,0	72,2	13,6	442,9
2004.	12,4	0,0	9,4	127,5	22,5	90,4	40,4	11,0	54,8	47,1	34,1	212,4	662,0
2005.	12,4	0,0	0,0	11,4	27,1	40,4	45,8	93,0	16,4	64,9	92,1	191,7	595,2
2006.	44,6	11,9	32,5	42,0	15,0	30,7	23,6	90,2	33,6	8,4	24,9	7,6	365,0
2007.	42,0	66,9	72,9	3,4	14,6	0,0	0,0	11,6	0,1	0,1	0,1	0,0	211,8
2008.													

ODNOS MJERENIH PODATAKA PADALINA MP MOSTAR I MP RAMA

Slika 19. Usporedni podaci padalina na MP Rama i MP Mostar

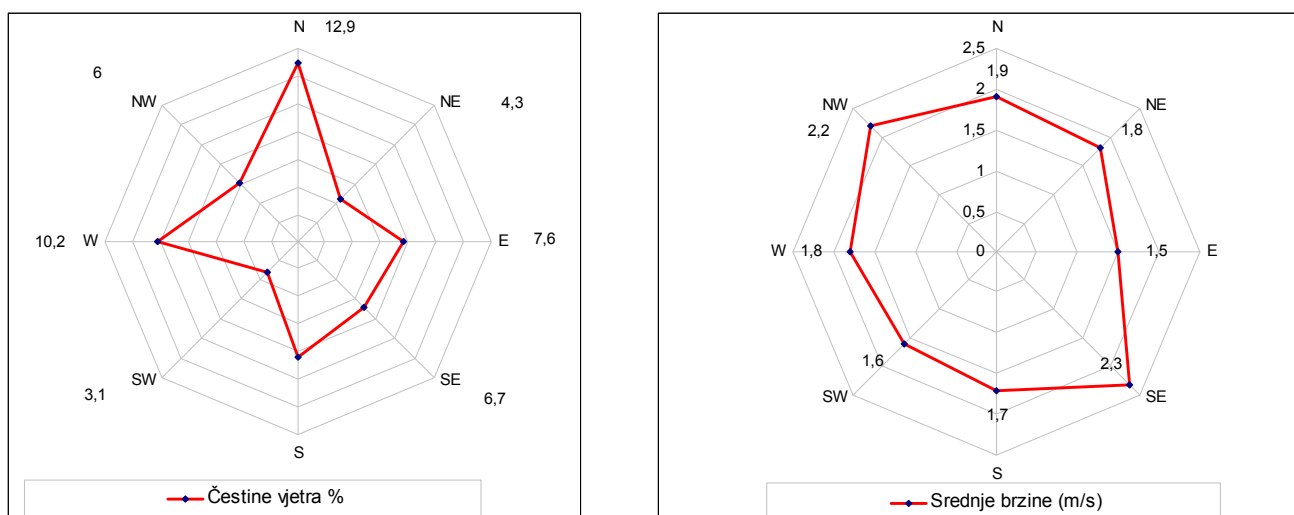
Ono što je znakovito da mjereni podaci znatnije odstupaju od navedenih srednjih godišnjih i mjesečnih vrijednosti prezentiranih iz HZ. Vjerojatno se radi o pogrešci nastaloj uslijed smetnji na samoj lokaciji MP Rama (nalazi se na području brane HE Rama). Sa usporedbom podataka padalina mjenjenih na najpouzdanijoj meteorološkoj postaji u Hercegovini - Mostaru, uočljiva je visoka podudarnost oscilacija. Zbog visokog stupnja podudarnosti oscilacija, mjerene podatke sa MP Rama svakako treba korigirati, ili se u obradama mogu koristiti usporedni podaci sa MP Mostar.

Vjetrovi

Podaci o intenzitetu i ruži vjetrova su preuzeti iz dokumentacije ER HB HE Rama. Iz navedenih podataka je vidljivo da su po parametru učestalosti najčešći vjetrovi iz pravca sjevera i znatno manje iz pravca zapada i istoka. Ostali pravci vjetrova su relativno malo zastupljeni.

Prema mjenjenim brzinama uočljivo je da su vjetrovi na pravcu NW – SE najvećeg intenziteta što je ponajviše rezultat morfologije šireg područja Općine.

Srednja godišnja oblačnost na području Općine je između 52 i 69 %, a insolacija je najveća u tijeku ljetnih mjeseci.

Slika 20. Rezultati intenziteta i pravca vjetrova na području Općine Prozor-Rama

3.1.4. Zemljište

3.1.4.1. Pedološke karakteristike

Pedološke karakteristike na području Općine su dosta raznolike. Odlučujući faktor na formiranju zemljišnog pokrivača ima geološki supstrat, morfologija terena i mikroklima. Zemljište predstavlja tvorevinu mehaničkog i kemijskog raspadanja stijena. Velika heterogenost u geološkoj građi Općine utjecala je također i na pojavu velikog broja tipova zemljišta.

Uloga reljefa u formiranju tla je višestruko izražena. Razvijenost reljefa uvjetuje procese translokacije zemljišnog materijala iz viših u niže položaje. Reljef zatim djeluje i kao značajan modifikator općenite klime. U šumskim ekosustavima stvaraju se specifični bioklimatski uvjeti koji različito djeluju na procese humizacije organskog dijela tla, procese stvaranja šumske prostirke, biološko kruženje elemenata i druge elementarne procese u tlu. U navedenim procesima ima svakako važnu ulogu sastav šumskih zajednica koje daju ishodišni materijal za organsku komponentu tla.

U Općini je zastupljeno više tipova zemljišta, pa razlikujemo :

- Zemljišta na krečnjačkim stijenama i dolomitima
- Zemljišta na silikatnim sedimentnim stijenama
- Zemljišta na eruptivnim stijenama

Zemljišta na krečnjačkim stijenama i dolomitima:

1. **Litosoli** (kamenjari)
2. **Kalkomelanosoli** (crnice) na jedrim krečnjacima i dolomitima
3. **Rendzine**
4. **Kalkokambisoli** (smeđa zemljišta na krečnjacima i dolomitima)
5. **Luvisoli** (ilimerizovana zemljišta na krečnjacima i dolomitima i njihovim morenama)

Krečnjačko-dolomitne stijene su najrasprostranjenije i najznačajnije stijene na području Općine. Budući se radi o jedrim krečnjacima, zastupljena je čitava evoluciona serija, počev od litosola pa organskih crnica (kalkomelanosola) do luvisola.

Inače, postoje zakonitosti u pojavljivanju; u višim položajima susreću se najčešće oranice, smeđa zemljišta (kalkokambisoli) su dominantna u srednjem pojasu, a u nižem pojasu i podnožju padina dominiraju ilimerizovana zemljišta (luvisoli).

Litosoli (kamenjari) su mlada nerazvijena tla. Razvijena su na kompaktnim stijenama, sastoje se pretežno od rastrošenih čestica većih od 2 mm i ne prelaze dubinu veću od 20 cm. Litosoli su nepovoljni za poljoprivredni razvoj, ali se u maloj mjeri koriste za pošumljavanje. U zapadnom dijelu Općine najveće površine pokrivaju krečnjaci jure, karbona i trijasa na kojima su se formirale planinske crnice i smeđa tla.

Kalkomelanosoli (crnice) su plitka, najčešće skeletna i humusna zemljišta. Crne su boje i praškaste strukture. Povoljna struktura i lak mehanički sastav čine da su ovo dobro aerisana i lako propustljiva zemljišta za vodu, pa time i kserotermna staništa. Zastupljeni su organogeni, organomineralni i posmeđeni podtipovi. Javljaju se najčešće u kombinaciji sa krečnjačkim smeđim zemljištima i ilimerizovanim zemljištima, posebno na vrtičarskom reljefu i sa krečnjačkim smeđim, na jednoličnim padinama. Ova zemljišta se nalaze u Vranu, oko granice Donje Rame, te sjeverno od crte Zahum-Rumboci-Prozor-Zelenike.

Slika 21. Crnica na krečnjačko-dolomitnoj moreni u Vranu

Rendzine nastaju na rastrošenim krečnjačko-dolomitnim naslagama, te debljim laporcima i morenama sa karbonatnim nanosom. Čitavo tlo (pedološki profil tla) je karbonatan s potpuno razvijenim humusnim A horizontom koji kontinuirano prekriva matični supstrat. Pod šumskom vegetacijom najčešće nalazimo dolomitne, laporne i flišne rendzine. Leže od 700-1200 m nadmorske visine. Po mehaničkom sastavu su pjeskovite ilovače. Neutralne su do slabo alkalne reakcije. Zastupljene su u Grkašnici, Zahumu i Makljenu.

Kalkokambisoli (smeđa zemljišta na krečnjacima i dolomitima) su najrasprostranjenija zemljišta na krečnjacima i dolomitima, a ujedno i jedna od najrasprostranjenijih zemljišta u Općini. U centralnom dijelu Općine (od Ramskog jezera do Krančića) nalaze se miocenski sedimenti sastavljeni od krečnjaka, lapora i gline. Na njima su nastala smeđa tla, pa su to najbolja zemljišta na području Općine. Ne javljaju se na većim površinama kao homogene jedinice, najčešće su u kombinaciji sa jednim, dva ili čak tri druga zemljišta koja se formiraju na ovim supstratima, najčešće sa crnicom ili sa luvisolom. Dobro izražena i stabilna struktura omogućava dobru pokretljivost vode. Step en zasićenosti baznim kationima je srednji.

Slika br.22 Smeđa zemljišta na krečnjačko-dolomitnim morenama u Vranu

Luvisoli (ili merizovana zemljišta na krečnjacima i dolomitima i njihovim morenama)
Njihova pojava na terenu je uglavnom vezana za ravnije terene, blage depresije i vrtače. Spadaju u klasu zemljišta A-E-B-C građe profila. Humusni horizont je pretežno ohričnog tipa sa dubinom manjom od 10 cm. Prosječna dubina eluvijalnog E horizonta je oko 30 cm, a dubina iluvijalnog horizonta B je oko 40 cm. S obzirom na ovu dubinu svrstavaju se u duboka zemljišta, a s obzirom na produktivnost u najproduktivnija. Luvisoli su nešto kiselija zemljišta od kalkokambisola.

Slika 23. Krečnjačko-dolomitna morena na planini Vran

Ova tla su siromašna fosforom i zahtijevaju agrotehničke mjere: kalcifikaciju, fosfatizaciju i humizaciju. Ovaj tip zemljišta susrećemo u Vranu.

Zemljišta na silikatnim sedimentnim stijenama:

- **Distrični kambisoli (kiselo - smeđa zemljišta)**
- **Brunipodzoli (smeđa podzolasta zemljišta na kvarcitima)**

Distrični kambisoli su tla koja su nastala na stijenama koje nemaju veliku čvrstoću i koja se dosta lako raspadaju, pa su to pretežno duboka zemljišta. Rijetko se javljaju sa drugim tipovima zemljišta u kombinaciji. Kiselo – smeđa zemljišta spadaju u klasu zemljišta sa A(B)-C građom profila. Humusni horizont je ohričnog tipa najčešće vrlo plitak 2-4 cm, a rijetko dostiže dubinu 10 cm. Na mnogim površinama on je plitak i zbog erozije. Sadržaj humusa u njima je dosta visok, a u (B) horizontu se naglo smanjuje i nizak je. Stepent zasićenosti baznim kationima je slab.

Slika 24. Skeletno kiselo smeđe zemljište na paleozojskim sedimentima (pješčarima, glincima) u predjelu sjeverno od sela Šćipe

Ovo zemljište je siromašno fosforom. Ima lakši mehanički sastav. Mogućnost njegovog korištenja vezana je inklinaciju terena. Pogodna su za uzgoj krumpira, ječma i zobi.

Nalaze se na sjeveroistočnom dijelu Općine (šire područje sela Šćipe)

Brunipodzoli (smeđa podzolasta zemljišta na kvarcitima) su smeđa podzolasta zemljišta koja se ne javljaju kao homogene jedinice. Susreću se unutar smeđih zemljišta. Po svom mehaničkom sastavu su pjeskovite ilovače. Reakcija (ph) je kisela a stupanj zasićenosti bazama je nizak. Proizvodna sposobnost im se može popraviti kalcifikacijom, fosfatizacijom i dodavanjem dušika. Ima ga samo u Donjoj Rami i to prostor Blazinke.

Zemljišta na eruptivnim stijenama:

- **Eutrični kambisoli (eutrična smeđa zemljišta) na gabrima**

Površina ovih zemljišta je dosta skromna kad se usporedi sa ukupnom površinom Općine. Obrazovanje ovih zemljišta vezano je za stijene bogate bazama, a takvi su gabri. Pretežno su srednje duboka i duboka zemljišta osim na strminama gdje se supstrat javlja na površini i gdje je erozija intenzivna. To su kisela zemljišta, a po mehaničkom sastavu ova zemljišta su pjeskovite ilovače. Dobro su propusna za vodu i dobro aerisana. Zastupljena su samo u Donjoj Rami.

3.1.4.2. Poljoprivredno zemljište

Zemljište je osnovni čimbenik poljoprivredne proizvodnje. U tom pogledu odmah se ističe konstatacija da Općina raspolaže značajnim poljoprivrednim površinama od kojih se veliki dio ne koristi ili nedovoljno koristi. S druge strane, veći dio stanovnika nema nikakvo ili ima nedovoljno uposlenje s kojim bi mogla graditi zadovoljavajući standard življenja.

Raspoloživost i način korištenja

Sa 47,7 tisuća hektara ukupnih površina, Općina Prozor-Rama spada među tri najveće Općine u Županiji. Kad je u pitanju poljoprivredna proizvodnja, onda ona, prema katastarskim podacima, može računati na 21,2 tisuće hektara, što čini tek oko 44% ukupne općinske teritorije.

Tabela 4: Ukupno zemljište po katastarskim klasama u Općini Prozor-Rama

KATASTARSKA KULTURA	KATASTARSKA KLASA								UKUPNO HA I - VIII
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
Oranica i vrt	29	89	319	724	1122	925	595		3 803
Voćnjak	28	70	113	24					235
Vinograd	3	11							14
Livada	18	61	370	1313	3147				4 909
OBRADIVO	78	231	802	2061	4269	925	595		8 961
Pašnjak	3851	8364							12 215

POLJOPRIV.	3929	8595	802	2061	4269	925	595		21.176
Šume	733	1473	1123	2275	6079	6694	3621	1081	23.079
Ostalo									3482
ŠUME I OST.	733	1473	1123	2275	6079	6694	3621	1081	26561
UKUPNO	4662	10068	1925	4336	10348	7619	4216	1081	47737

Izvor : Katastar Općine

Iz tabele je vidljivo da unutar poljoprivrednog zemljišta 8.9 tisuća hektara ili samo 42% spada u kategorije obradivog, što ukazuje da se radi o poljoprivrednom ozračju u kojem sa oko 58% dominiraju travno-pašnjački proizvodni pokrovi.

U obradivom zemljištu opet sa 4,9 tisuća hektara ili 55% eksponiraju se livade, tako da za intenzivnu proizvodnju ostaje tek oko četiri tisuće hektara, u kojima se nalazi oko 3,8 tisuće hektara oranica i vrta te 235 hektara voćnjaka i 14 hektara vinograda.

Činjenica da svaki treći do četvrti hektar oranica u Općini stoji van bilo kakve uporabe, oslikava jedno neprihvatljivo i neracionalno stanje, što odaje jednu poljoprivredu koja se, i pored uzlaznog trenda, još uvijek nalazi pred teškim promjenama.

Kategorije poljoprivrednog zemljišta

U Općini Prozor - Rama nema kvalitetnog zemljišta koje bi spadalo u I i II kategoriju. Prema tome, obzirom na uporabnu vrijednost prozorsko-ramski prostor nudi poljoprivredna zemljišta koja se svrstavaju u III, IV,V,VI,VII i VIII kategoriju.

Kategorija III

Spada u najbolja zemljišna područja i nalazi se na dva manja lokaliteta i to u;

1. dolini Rame kod sela Lug i
2. dolini Ljubunačke rijeke kod sela Ljubunci.

Teren kojeg pokriva ova kategorija skoro je ravan. Zemljište je aluvijalno-deluvijalno i ima dobra fizičko-kemijska svojstva te je pogodno je za poljoprivrednu proizvodnju.

Kategorija IV

Kao i prethodna, i ova kategorija zemljišta zauzima male površine. Zahvata inklinirane terene do 12° nagiba kako slijedi;

1. područje oko Ramskog jezera (Varvara do Donjeg Sela i Podbor),
2. šire područje Ometala,
3. šire područje Orašca i
4. sporadične površine Uzdola.

Najveći dio ovih površina se obrađuje ili su pod voćnjacima, dok su samo rjeđe površine pod prirodnim livadama.

Podgrupa IVa

Zemljište kategorije IVa je ono koje treba hidromeliorirati, a vrlo malo ga ima uz potok Brodac.

Podgrupa IVb

Ovo zemljište zastupljeno je u Prozoru.

Kategorija V

Najveće površine ovog zemljišta nalaze se u;

1. okolini Ramskog jezera,
2. području Krančića,
3. području Hera,
4. području Šćipa i
5. ostalim područjima.

Poljoprivredu na ovim zemljištima ograničava visok nagib koji ide i do 20°, plitkoća ukupnog i osobito fiziološki aktivnog zemljišnog supstrata, površinska stjenovitost, ograničena uporaba strojeva, pretežna uporaba ručnih kosilica, nadmorska visina i drugo. Po dubini ova zemljišta su plitka i dosežu 25-30 cm.

Ova zemljišta bi se isključivo trebala koristiti kao travnjake te na taj način, uz izravne ekonomske koristi, smanjivati štetna djelovanja erozije. Na ovim i na ravnijim terenima, eventualno obrađivanim površinama, intenziviranje poljoprivredne proizvodnje moguće je provoditi stalnom primjenom agromeliorativnih zahvata kao što su stalna gnojidba mineralnim i organskim gnojivima, kalcifikacija kiselih zemljišta te fosfatizacija i kalcifikacija siromašnih zemljišta.

Kategorija VI

Predstavlja najrašireniju kategoriju zemljišta u Općini. Radi se o plićim tlima, nagnutim i do 30° te stjenovitim i do 60% raspoložive površine. Najviše se koriste kao prirodne livade, mada nije isključena i njihova uporaba kao ekstenzivnih oranica i istih takvih voćnjaka.

Kategorija VII

Pokriva nešto manje, ali dovoljno velike površine u odnosu na prethodnu kategoriju. To su plitka tla dubine 10-15 cm. Zauzimaju nagib do 45°, a površinska stjenovitost im seže i do 85%. Zbog izrazite podložnosti erozivnim procesima trebaju se koristiti isključivo kao pašnjaci.

Kategorija VIII

To su vrlo inklinirana zemljišta sa preko 45° nagiba na kojima dominiraju kamenjari i litice. Tu spadaju i zemljišta pod urbanim naseljima, a njihova ukupna površina je relativno mala.

Posjedovna struktura poljoprivrednog zemljišta

Što se posjedovne strukture tiče, oko 15,4 tisuće hektara poljoprivrednog zemljišta ili 72,7% pripada obiteljskim gospodarstvima, dok se ostatak od 5,8 tisuća hektara ili 27,3% vodi kao državno vlasništvo. Ovo zemljište tek svojim manjim dijelom bilo je organizirano u zadružnu proizvodnju.

Tabela 5: Posjedovna struktura poljoprivrednog zemljišta

VELIČINA POSJEDA U HEKTARIMA(HA)	BROJ POSJEDNIKA		UKUPNA POVRŠINA U HEKTARIMA (HA)
	PRAVNE OSOBE	FIZIČKE OSOBE	
do 1	69	5111	
1 do 3	21	2299	
3 do 5	9	953	
5 do 10	12	858	
10 do 20	10	286	
20 do 50	11	26	
više od 50	32	4	
Ukupno	164	9537	21 176

Izvor : Katastar Općine

Iz tabele je vidljivo da najveći broj posjednika ima veličinu posjeda manju od 1 hektar, a tek četiri fizičke osobe imaju više od 50 hektara u svom posjedu.

Općinu Prozor-Rama čini 31 katastarska Općina koje su veoma različite u veličini površine. Unutar ove površine stoje i značajne razlike u obujmima poljoprivrednog zemljišta, te njegovim pojedinim kategorijama.

Zaključak

Poljoprivrednu strukturu u Općini karakterizira dosta visok ukupni posjed uz znatno nižu raspoloživost oraničnog zemljišta. Pored toga, posjed je usitnjen i to u prosjeku na čak 10 parcela koje su međusobno udaljene i do nekoliko kilometara. Struktura površina po načinu korištenja znatno je nepovoljnija na ovom području, pa se prema tome može ocijeniti da su na ovako sitnim gazdinstvima proizvodne mogućnosti ograničene. Na temelju predstavljenih podataka jasno je da Općina raspolaže sa dosta ograničenim zemljišnim kapacitetima za poljoprivrednu proizvodnju, koja svojom prirodnom konfiguracijom upućuje na dosta jasne pravce njihovog budućeg korištenja.

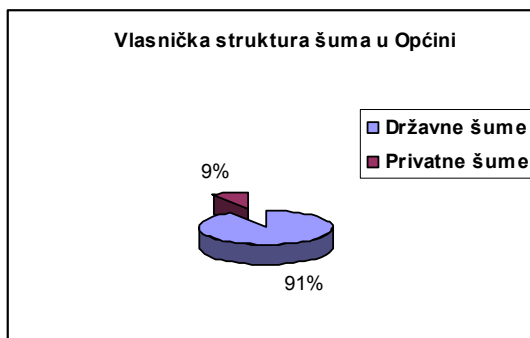
3.1.4.3. Šume i šumsko zemljište

Vlasnik šuma i šumskog zemljišta je Federacija BiH i ona administrativno upravlja šumama preko Županijskog ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede.

Šumarstvo u Općini Prozor - Rama organizirano je kroz Odjel za čuvanje i nadzor šumskih resursa koji je u sastavu Županijske uprave za šumarstvo koja ima funkciju planiranja i administrativnog nadzora nad gospodarenjem državnim i privatnim šumama, te kroz Šumariju Rama koja bi kao sastavnica Javnog poduzeća „Šume Herceg-Bosne“ Mostar d.o.o. trebala ući u formirano Županijsko šumsko-gospodarsko društvo kojem Federalno ministarstvo za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu ugovorom prenosi poslove gospodarenja državnim šumama u trajanju od 5 godina i Društvo za svoj rad odgovara Županijskom ministarstvu.

Opći podaci

Šume i šumsko zemljište na teritoriju Općine Prozor - Rama prostire se na površini 26 867,42 ha, od čega su u državnom vlasništvu 24 447,70 ha ili 91%, a u privatnom vlasništvu 2 419,72 ha ili 9%.

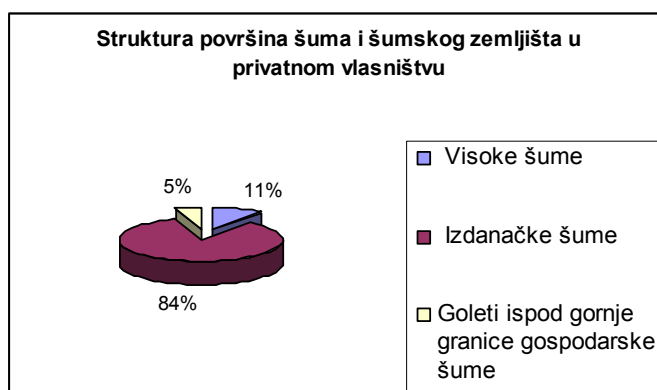

Slika 25. Šuma smreke u GJ „Ljubuša – Vran“

Općina Prozor - Rama se prostire na 31 katastarsku Općinu. Po ovim katastarskim Općinama izvršena je procjena šuma i srednji osnovni taksacioni elementi za šume u privatnom vlasništvu.

Šire kategorije šuma i šumskog zemljišta u privatnom vlasništvu	Površina ha	%
1. Visoke šume	254, 03	10, 50
2. Izdanačke šume	2 036,58	84, 17
3. Goleti ispod gornje granice gospodarske šume	129, 11	5, 33
UKUPNO	2 419,72	100, 0

Visoke šume u privatnom vlasništvu su dosta usitnjene po katastru. Ima ih samo 10.50 %, dok je postotak izdanačkih šuma u ukupnoj površini jako visok.

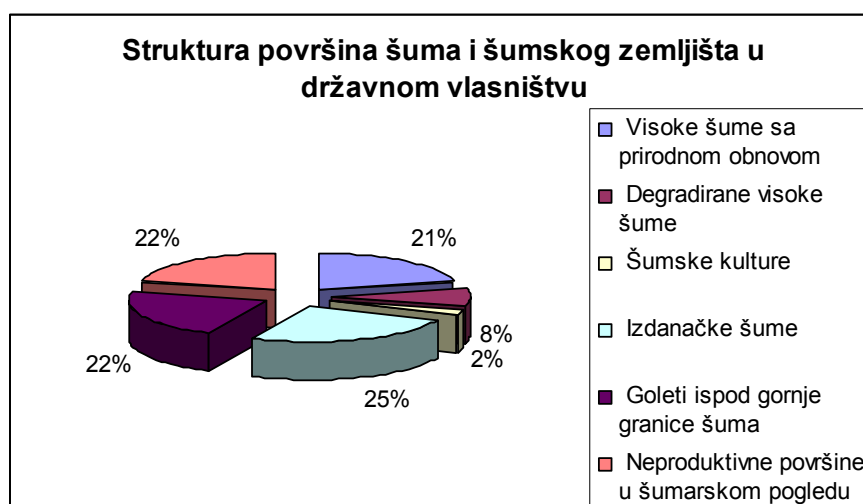
Šume su, na nekim dijelovima Općine u periodu "planske sječe" (1970-1992), kao i u ratnom periodu znatno devastirane, što za posljedicu ima smanjenje proizvodnosti po količini i kvalitetu drvnih proizvoda, ipak zadržale prirodnu strukturu, koja će bržim upravljanjem i stručnim gospodarenjem osigurati prirodno pomlađivanje, potrajnost gospodarenja, bioraznolikost, te značajne općekorisne funkcije. Zbog značajne degradacije, dugog produkcionog perioda, te gospodarskog značaja šumarstva, šumama treba posvetiti posebnu pažnju svih segmenata društva.

Šire kategorije šuma i šumskog zemljišta u državnom vlasništvu	Površina ha	%
1. Visoke šume sa prirodnom obnovom	5 252,3	21, 5
2. Degradirane visoke šume	1 868,5	7, 6
3. Šumske kulture	5 80,3	2, 4
4. Izdanačke šume	6 238,2	25, 5
5. Goleti ispod gornje granice šuma	5 253,2	21, 5
6. Neproduktivne površine u šumarskom pogledu	5 255,2	21, 5
UKUPNO	24 447,7	100, 0

Struktura površina državnih šuma i šumskih zemljišta je nepovoljna. Visoke šume su sa prirodnom obnovom zastupljene sa samo 21,5 %, što je u odnosu na značaj tih šuma mali postotak.

Visoko učešće izdanačkih šuma (25,5%) nameće obveze da se posveti značajnija pažnja u provođenju uzgojnih mjera prevođenja ovih šuma u visoke šume.

Goleti ispod gornje granice šuma (goleti podesne za pošumljavanje) sa 21,5% predstavljaju površine na kojima će se sadnjom odgovarajućih vrsta drveća u skladu sa ekološkim uvjetima značajnije povećati proizvodnja drveta.

Drvena zaliha visokih šuma od 243 m³/ha i izdanačkih od 42 m³/ha je ispod normale, što potvrđuje konstatacija da je u prethodnom periodu došlo do narušavanja njihove stabilnosti. Ukupna zaliha svih šuma od 2.497.373 m³, od čega četinara 824.133 m³ i lišćara 1.673.240 m³, pravilnim gospodarenjem visokim šumama, melioracijama izdanačkih šuma i pošumljavanjem, može se značajno povećati.

Stanje zapreminskog prirasta odgovara stanju zaliha i prema planiranim ciljevima treba ga unaprijediti i povećati. To se može ostvariti uz biološko-tehničke, uređajne i ekonomske mjere koje će se primjenjivati u procesu gospodarenja šumama, a u cilju ostvarenja što većeg i kvalitetnijeg prinosa uz očuvanje i jačanje ostalih funkcija šuma.

Ukupni godišnji sječivi etat iznosi 18.029 m³, od čega na četinare otpada 7235 m³ ili 40,1%, a na lišćare 10.794 m³ ili 59,9 %. Iz odnosa godišnjeg zapreminskog prirasta (36 324 m³) i sječivog etata vidljivo je da je godišnji sječivi etat manji od godišnjeg zapreminskog prirasta, a on iznosi 49,6 % od prirasta.

Prema stvarnom stanju drvne zalihe koja je manja od normalne, u idućem periodu treba nastojati da se u svim šumama poveća drvena zaliha uz dobre mjere u načinu gospodarenja i odabiru optimalnijeg cilja za sve šume.

Šumski drvni sortimenti ostaju na domaćem tržištu, tj. U šest pilana koje su instalirane u Općini. Instalirani kapaciteti su veći od moguće proizvodnje šumarstva.

Šumske komunikacije

Šume su nedovoljno otvorene, što ima za posljedicu neravnomjernu realizaciju etata na cijeloj površini pod šumom. Pogotovo su neotvorene visoke degradirane i izdanačke šume. Međutim, potrebno je napomenuti da je tijekom rata izgrađeno više putova kroz šumu za potrebe vojske što je imalo za posljedicu bespravne sječe i devastiranje šume uz te komunikacije. Najveća otvorenost je u visokim šumama što je i logično radi njihove ekonomske komponente, ali treba značajno povećati i otvorenost ostalih šuma i šumskog zemljišta radi obveze provođenja intenzivnih uzgojnih mjera.

Šumsko-uzgojni radovi

Šumsko-uzgojni radovi financiraju se iz sredstava jednostavne i proširene reprodukcije šuma koja se izdvaja u iznosu 15% i 3% od prihoda ostvarenog od prodaje šumskih drvnih proizvoda i ostalih proizvoda šume, kao i financiranje iz proračunskih sredstava za korištenje općekorisnih funkcija šuma Federacije BiH i Županije.

Međutim, netransparentnost trošenja naprijed navedenih sredstava umnogome zaustavlja rekonstrukciju šuma, šumskog zemljišta i šumsko uzgojne radove.

Integralna zaštita šuma

Ljudska populacija je jedna od najredovitijih i najčešćih negativnih činilaca na šume. Direktnim ili indirektnim utjecajima čovjek je često uzročnik nezakonitih i nestručnih sječa šuma, šumskih požara, krčenja šuma, devastacije šumskih zemljišta kao i niz drugih sličnih negativnih utjecaja.

Pašarenje stoke i prevelik fond šumske divljači mogu uzrokovati velike štete na šumskim kulturama, sjemenskim sastojinama i prirodnom pomlatku. U tu svrhu treba planirati i provoditi redovite i zakonom propisane mjere integralne zaštite šuma.

Općekorisne funkcije šuma

Vrijednost šume se manifestira direktno u proizvodnji drvne mase i indirektno u općekorisnim funkcijama kao što su: zaštita zemljišta od erozije, pročišćavanje voda, procjeđivanje kroz šumsko tlo te opskrba podzemnih tokova pitkom vodom, povoljan utjecaj na klimu i poljodjelsku djelatnost, pročišćavanje zraka, utjecaj na ljepotu krajobraza, stvaranje povoljnih uvjeta za ljudsko zdravlje, osiguranje prostora za odmor i rekreaciju, uvjetovanje razvoja ekološkoga, lovnog i seoskog turizma, ublažavanje učinka stakleničkih plinova vezivanjem ugljika, te obogaćivanjem okoliša kisikom.

Vrijednosti općekorisnih funkcija šume mogu biti znatno veće od koristi ostvarenih proizvodnjom drveta. Međutim, ove funkcije su teško mjerljive iako sve više dobivaju na značaju.

Zaključak

Šumarstvo je gospodarska grana koju karakterizira dug proces proizvodnje. Šume se moraju održavati, obnavljati i iskorištavati tako da se očuva njihova vrijednost i osigura trajnost uz stalno povećanje prinosa, prirasta i općekorisnih funkcija šuma.

3.1.4.4. Mineralne sirovine

Vrlo raznolika i složena geološka građa područja Općine te utjecaj eruptivnih proboja rezultirao je pojavama i korisnih mineralnih ležišta. Ležišta mineralnih sirovina na području Općine se prema stupnju istraženosti svrstavaju u tri kategorije:

- a. istražena ležišta i napušteni površinski kopovi,
- b. istražena ležišta i definirane mineralne rezerve B kategorije,
- c. ležišta na kojima su izvedena samo preliminarna ispitivanja i
- d. potencijalna ležišta utvrđena na temelju izdanaka na površini terena

a. Istražena ležišta i napušteni površinski kopovi***Ležišta metala***

Općenito gledano ležišta metala koja su registrirana na području Općine Prozor – Rama spadaju u skupinu relativno malih ležišta. Na području Općine se nalaze dva ležišta koja su eksploatirana površinskim kopovima i napuštena. To su ležišta Fe i Mn na lokaciji uzvišenja Rudno sa sjeverne strane naselja Klek, te ležište Fe i Mn na lokaciji uzvišenja Tovarija južno od ušća Gračanice u Ramu.

b. Istražena ležišta i definirane mineralne rezerve B kategorijeLežište „Bukva“

Ležište je formirano u vulkanogeno – sedimentnoj seriji. Mineraloški sastav čine: hematit kao dominantni mineral, a podređeno su prisutni: limonit, pirit i oksidi mangana. Dosadašnjim provedenim istraživanjima na ovom ležištu utvrđene su rudne rezerve „B“ kategorije:

Kategorija	Bilančne rezerve (m ³)	Vanbilančne rezerve (m ³)	Ukupne rezerve (m ³)
B	13 680	53 820	67 500

Kvaliteta rude je heterogena, izdvojena su tri tipa hematita sa različitim sadržajem komponenti:

Tip hematita	Sadržaj (%)				
	Fe	Mn	SiO ₂	P	S
Crvenkasto - pločasti	41,48	2,3 - 3,0	6 - 15	0,06 – 1,35	0,1 – 0,2
Crveni hematit	23,35	2,0 – 3,8	24 - 50	0,04 – 0,26	0,01 – 0,67
Prijelazne vrste	20,0 – 40,0	1,2 – 3,0	20 - 50	0,04 – 0,80	0,01 – 1,74

U bilančne rezerve su uvršteni crvenkasto – pločasti hematiti dok su ostale dvije vanbilančne rezerve jer se bez oplemenjivanja ne mogu korisno upotrijebiti.

Ostale pojave hematita nisu istražene. Prema izdancima na terenu postoji opravdanje da se rezerve dalje istraže.

c. Ležišta na kojima su izvedena samo preliminarna ispitivanja

Ležište „Trišnik“

Na brdu Trišnik, približno 1,5 km sjeverozapadno od Gračaca evidentirana su dva ležišta hematita. Jedno ležište je na južnim padinama brda Trišnik duž kontakta donjetrijaskih klastita i srednetrijaskih vapnenaca u dužini oko 100 m. Drugo ležište se nalazi preko prijevoja Trišnik u pravcu sela Tolovac u dužini od 150 – 200 m i širini od 1 do 10 m. Sadržaj Fe je 31,51 % i Mn 1,01 %.

Ležište „Heljdovi“

Na Heljdovu brdu (kota Orlac 890 m) otkriveno je nalazište hematita sa sadržajem Fe 48,71% i Mn 0,11%. Ležište je u srednetrijaskim vapnencima. Detaljnija istraživanja nisu obavljena.

Ležište „Crima“

Radi se o magnetitskom ležištu u dolini potoka Crima. Pojavljuje se na kontaktu gabrodijabaza i donjetrijaskih vapnenaca. Dužina rudnog tijela je oko 250 m, a debljina od 0,5 do 2,5 m. Mineraloški sastav čine magnetit, nešto malo hematite i limonita. Prateći minerali su: pirit, graniti epidot, klorit i kalcit. Procijenjene rezerve su oko 120 000 tona rude. Pojava minerala piritu u kvarcnim žilama registrirana je na području sela Kuti. Radi se o piritu koji u sebi može da sadrži oko 3 gr zlata po toni rude. Slične pojave se nalaze i u predjelu Skuševice i Banjalučice.

Ležišta mangana

Pojave ležišta mangana detaljnije nisu istraživane. Uglavnom se radi o mineralizaciji koja prati Fe rude u sklopu vulkanogeno – sedimentne dijabaz rožnjačke formacije srednjeg trijasa.

Ležište „Skrobučani“

Na kontaktu donjetrijaski klastita i srednetrijaskih vapnenaca su evidentirana manganska ležišta. Slična ležišta su u Marinoj pećini i Kleku. Prema rezultati preliminarnih ispitivanja sadržaj mangana je slijedeći:

nalazište	Mn	Fe	SiO ₂
Skrobučani	43,36	8,52	9,26
Marina Pećina	43,28	7,96	8,47
Klečka stijena	21,60	22,30	12,40

Obzirom na blizinu podzemnih elektro postrojenja na lokaciji Marina pećina, detaljnija istraživanja na navedenom ležištu bi bila teško provediva.

Ležišta nemetala

Ležišta „Brajke“

Od ležišta nemetala na području Općine su zanimljiva potencijalna ležišta gipsa. Ova ležišta do sada nisu detaljnije ispitivana, a registrirana su na temelju terenskih geoloških istraživanja. Uglavnom se radi o ležištima koja se javljaju unutar permskih naslaga i na kontaktu sa donjetrijaskim pješčenjacima i pjeskovitim vapnencima.

Potencijalna ležišta gipsa se jednim dijelom nalaze na sjevernom dijelu Općine u području sela Brajke – masiv Ljubunci. Pojave gipsa su tu na tri lokacije (naznačena su na prilogu) i prema vidljivim izdancima radi se o znatnijim količinama mogućih eksploatacijskih rezervi. Iz tog razloga postoji opravdanost za provedbu odgovarajućih prethodnih i eventualno detaljnih istraživanja na navedenim lokacijama.

Ležišta „Šibenik“

Ležišta gipsa u području ušća Crme u Ramu na lijevoj i desnoj obali rijeke Rame pripadaju mlađim permskim naslagama. Ova potencijalna ležišta nisu detaljno istražena, a s obzirom na prostranstvo koje zauzimaju i poziciju uz prometnice postoji opravdanje za provedbu detaljnijih prethodnih istraživanja i eventualnih istraživanja za utvrđivanje eksploatacijskih rezervi.

Ležišta ukrasnog kamena i kamenog agregata

Ukrasni kamen

Prema geološkim karakteristikama stijene koje bi se mogle koristiti kao ukrasni kamen su bankoviti i masivni vapnenci i dolomitični vapnenci gornje jure i donje krede. Ove stijene zastupljene su na krajnjem zapadnom dijelu Općine. Prema utvrđenim geološkim i morfološkim značajkama povoljni preduvjeti za otvaranje kamenoloma ukrasnog kamena – vapnenca i dolomitičnog vapnenca postoje u području Vrtla – Lemešnjak, sjeveroistočne padine Dašnika, zatim jugozapadne padine Mrkodola te sjeveroistočne padine Male Ljubuše na krajnjem zapadnom dijelu Općine.

Navedena područja također imaju dobre preduvjete za otvaranje kamenoloma lomljenog vapnenačkog kamena.

Slika 26. Kamenolom lomljenog kamena – dolomita na južnim padinama Ripišća

Lomljeni kamen

Ležišta dolomita

Ležišta dolomita kao drobljenog kamena otvorena su dolomitnim naslagama srednjeg trijasa (*T2*). Postoje dva velika kamenoloma dolomita. Jedan je na području južnih padina Ripišća – zapadno od prijevoja Makljen. Drugi na zapadnim padinama Borka – Podbor. Oba kamenoloma su u odmakloj fazi eksploatacije i u znatnoj mjeri narušavaju prirodno stanje okoliša. Moguće nove lokacije za otvaranje kamenoloma drobljenog kamena – dolomita je područje Draševa, odnosno zapadnih padina Golinca i Grudica.

Slika 27. Kamenolom lomljenog kamena – dolomita na zapadnim padinama Borka

Potencijalni kamenolomi agregata za asfalt

Za asfaltni agregat su izuzetno povoljne eruptivne stijene od gabra i bazalta. Na području Općine ovih stijena ima na zapadnim padinama Oblog Brda kod Gornjih Višnjana, te u području Velog Potoka i Crime na sjevernim padinama Šerovine.

Ležišta bazalta ima na sjevernim padinama uzvišenja Jelica iznad Klečkog potoka kod Gračanice.

Također kao povoljan asfaltni agregat mogu poslužiti i ležišta kvarceratofira na padinama Tavarije i istočnim padinama Gradine kod ušća Gračanice u Ramu.

3.2. Stvoreni uvjeti

3.2.1. Povijesni razvoj

Na osnovu arheoloških istraživanja i pronađenih materijalnih ostataka na samom izvoru Rame, zaključeno je da je taj prostor bio naseljen još u mlađem kamenom dobu. Pronađeno staro naselje poznato je pod nazivom Velika Gradina. Arheološka istraživanja su pokazala i postojanje naselja iz brončanog razdoblja u Ometalima.

Pretpostavka je da su predrimski stanovnici Rame bili ilirski Deretini. Ostaci građevina oko Velike Gradine u Varvari potječu iz rimskog perioda. Taj prostor je bio na križanju važnih rimskih putova.

Na osnovu ostataka crkve bazilikalnog oblika u Varvari, pretpostavka je da ona pripada kasnoantičkom periodu (IV. - VI. stoljeće), odnosno spomenicima starokršćanskog razdoblja.

Značajnijih izvora ili obilježja o periodu do 12 stoljeća nema. U pisanim izvorima prvi spomen Rame kao župe pojavljuje se u 12. stoljeću u ljetopisima Popa Dukljanina, koji ovo područje još naziva i Podgorje. U 12. stoljeću Rama se nalazi u tituli ugarsko-hrvatskih vladara. Prema Dubrovačkim izvorima tijekom 13. i 14. stoljeća Prozor je bio grad s trgovištem, te vrlo važno strateško središte tadašnjim župama Neretva i Uskoplje. Franjevci su na prostor Općine došli u 13. stoljeću, a samostan na Šćitu je izgrađen početkom 15. stoljeća.

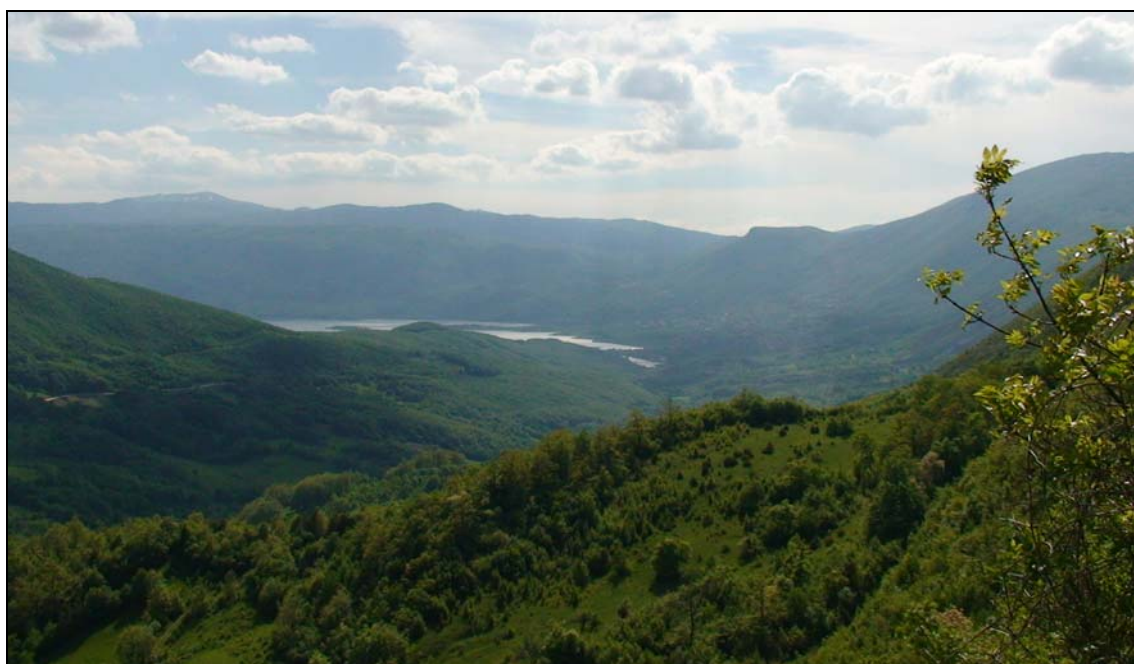
Za vrijeme Turskih osvajanja Općina je pripadala bosanskom sandžaku, a sam grad Prozor se razvija u značajan trgovački i zanatski centar šireg područja. Međutim, iz ovog perioda nije ostalo značajnijih tragova u obliku turske arhitekture.

Tijekom vladavine Austrougarske i Kraljevine Jugoslavije grad Prozor doživljava tek neznatne promjene i razvoj administrativnih, komunalnih i objekata vezanih uz trgovinu.

3.2.2. Nasebinski sustav

3.2.2.1. Općenito

Na prostoru Općine Prozor - Rama prema procjeni broja stanovništva za srpanj 2008.godine živi 16.517 stanovnika ili 34,6 stanovnika /km². U odnosu na gustoću naseljenosti u HNŽ koja iznosi 51,7 stanovnika /km² i čini 7,2% stanovništva Županije, vidno je da je Općina Prozor-Rama slabo naseljena. Stanovništvo živi u 56 naseljenih mjesta, a svi su organizirani u 12 mjesnih zajednica.

Slika 28. pogled na Ramsko jezero s M 16.2.

Na ovom području u proteklih dvadeset godina nije izučavan nasebinski sustav. Ranije, za potrebe izrade Prostornog plana Konjic-Jablanica-Prozor iz 1984. i Prostornog plana Prozor 1987. (plan nije usvojen, korišteni su podaci iz Nacrta plana) urađene su procjene za planski period. U ovom periodu nisu ostvarene demografske procjene, obzirom na ratno i poratno razdoblje, pa tako ni procjene razvoja u nasebinskom sustavu. Planom predviđeni općinski subcentri nisu ostvarili svoju ulogu, nije došlo do izgradnje urbane opreme u njima niti društvene i gospodarske infrastrukture u naseljima Rumboci-Jelići-Ripci i Gračacu, koja bi im dala početne elemente urbaniteta.

Pri izradi ovoga plana korišteni su podaci iz studije „Demografska kretanja i sustav naselja HNŽ“ (usvojena u rujnu 2009.). Studija je rađena u funkciji izrade Prostornog plana Županije.

• Polazišta

Polazište za utvrđivanje postojeće mreže naselja i naseobinskog sustava su demografski podaci o broju stanovnika iz godina popisa prije rata i demografskih promjena poslije rata.

godine	1971.	1981.	1991.	2008.
br. stanovnika prema popisu	17.963	19.108	19.760	16.517*

*za procjenu broja stanovnika 2008. godine korišteni su podatci iz studije „Demografska kretanja i sustav naselja HNŽ

Osnovna polazišta za izučavanje mreže i hijerarhije, to jest naseobinskog sustava su već ranije rađena analiza i to:

- analiza rađena unutar Prostornog plana Prozor-Jablanica-Konjic 1984. godine
- Prostorni plan Općine Prozor 1987. godine
- studija rađena za potrebe izrade Prostornog plana HNŽ: Studija demografskih kretanja i sustav naselja HNŽ iz 2009. godine
- demografski podaci objavljeni u statističkim godišnjacima SRBIH u planskom periodu.

3.2.2.2. Mreža naselja

Mreža naselja Općine Prozor kao da se nije mjenjala stoljećima. Od 1971. godine do danas u veličinskom smislu naselja Općine su se ponašala na sljedeći način:

Tabela 6. Veličinska struktura naselja po popisima

Red. broj	Naselje	1971.	1981.	1991.	2008.	Promjena 2008/1991
1	Blace	153	166	181	98	-83
2	Borovnica	244	246	329	319	-10
3	Dobroša	292	275	202	125	-77
4	Donja Vas	406	371	367	30	-337
5	Donji Kranjčiči	-*	-*	156	60	-96
6	Donji Višnjani	118	77	77	20	-57
7	Družinović	189	178	125	128	+3
8	Duge	437	380	344	170	-174
9	Gmići	740	793	867	716	-151
10	Gorica	184	226	192	92	-100
11	Gornji Kranjčiči	422*	420*	202	98	-104
12	Gornji Višnjani	83	91	59	-	-59
13	Gračac	85	306	315	367	+52
14	Gračanica	63	102	117	148	+31
15	Greviči	270	235	187	98	-89

16	Heljdovi	196	136	127	20	-107
17	Here	215	271	270	206	-64
18	Hudutsko	115	112	87	52	-35
19	Ivanci	181	165	114	-	-114
20	Jaklići	672	681	699	675	-24
21	Klek	277	260	207	68	-139
22	Kovačevo Polje	122	125	146	98	-48
23	Kozo	-*	-*	105	76	-29
24	Kučani	377	368	276	46	-230
25	Kute	267	304	331	236	-95
26	Lapsunj	352	346	251	271	+20
27	Lizoperci	200	225	176	143	-33
28	Lug	488	619	651	604	-47
29	Maglice	183	135	80	147	+67
30	Meopotočje	197	140	85	2	-83
31	Mluša	138	157	165	162	-3
32	Ometala	330	347	464	407	-57
33	Orašac	707	699	686	457	-229
34	Pajići	196	173	89	-	-89
35	Paljike	202	281	303	203	-100
36	Parcani	128	122	109	38	-71
37	Paroš	173	167	103	10	-93
38	Ploča	258	243	265	216	-49
39	Podbor	515	563	602	558	-44
40	Proslap	526	465	314	227	-87
41	Prozor	1380	2220	3581	4839	+1258
42	Ravnica	105	66	42	-	-42
43	Ripci	396	555	582	572	-10
44	Rumboci	1248	1581	1650	1530	-120
45	Škrobućani	363	340	296	219	-77
46	Šćipe	462	437	285	187	-98
47	Šćit	187	124	166	205	+39
48	Šerovina	104	85	52	8	-44
49	Šlimac	167	138	114	96	-18
50	Tošćanica	194	211	204	128	-76
51	Trišćani	180	66	146	176	+30
52	Ustirama	447	512	519	447	-72
53	Uzdol	481	508	481	122	-359
54	Varvara	816*	807*	604	287	-317
55	Zahum	244	20	6	10	+4
56	Ljubunci	488	468	449	300	-149
	SVEGA	17.963	19.108	19.601	16.517	-3.084

Iz predočene tabele je vidljivo da je u proteklom periodu nestalo četiri naselja kao dio općeg procesa demografske depopulacije. To su naselja Gornji Višnjani, Ivanci, Pajići i Ravnica. Nestala naselja čine 7% od ukupnog broja naselja.

Tabela 7. Nestala naselja

R.br.	Naselje	1991.	2008.	Napomena
1.	Gornji Višnjani	59	-	nestalo
2.	Ivanci	114	-	nestalo
3.	Pajići	89	-	nestalo
4.	Ravnica	42	-	nestalo

Na osnovu stručnih spoznaja i iskustava planiranja na prostorima bivše SFRJ, veličinski smo naselja podijelili u sljedeće skupine:

Ruralna naselja:

1. Naselja od 1-200 stanovnika
2. Naselja od 201-500
3. Naselja od 501-1000

Prijelazna naselja:

4. Naselja od 1001-2000

Urbana naselja:

5. Naselja od 2000-4 999 stanovnika , urbana u širem smislu naselja, IV stupanj urbanizacije
6. Naselja od 5000-9999 stanovnika ili naselje III stupnja
7. Naselja od 10 000 i više stanovnika II stupanj urbanizacije

Također je vidljivo da od ostala 52 naselja u periodu od 1991-2008 godine, njih 45 ima manje ili veće smanjenje broja stanovnika, a da se u cijelih 7 naselja stanovništvo manje ili više povećava. To su naselja: Družinović, Gračac, Gračanica, Lapsunj, Maglice, Ščit, Zahum, sa minornim povećanjima i grad Prozor gdje je zabilježeno povećanje od 1258 stanovnika.

U analizi naselja manjih od 200 posebno smo analizirali naselja sa po manje od 100 stanovnika. Od ukupnog broja naselja (52) njih 19 je manje od 100 što predstavlja 36 % naseljenih mjesta.

Tabela 8. od 0 - 200 stanovnika

R.br.	Naselje	1991.	2008.	Napomena
1.	Blace	181	98	<100
2.	Dobroša	202	125	smanjenje
3.	Donja Vast	367	30	<100
4.	Donji Krančiči	156	60	<100
5.	Donji Višnjani	77	20	<100
6.	Družinović	125	128	stagnacija
7.	Duge	344	170	smanjenje
8.	Gorica	192	92	<100
9.	Gornji Krančiči	202	98	<100
10.	Gračanica	117	148	porast
11.	Greviči	187	98	<100
12.	Heljdovi	127	20	<100
13.	Hudutsko	87	52	<100
14.	Klek	207	68	<100
15.	Kovačevo polje	146	98	<100
16.	Kozo	105	76	<100
17.	Kučani	276	46	<100
18.	Lizoperci	176	143	smanjenje
19.	Maglice	80	147	porast
20.	Međpotočje	85	2	<100
21.	Mluša	165	162	stagnacija
22.	Parcani	109	38	<100
23.	Paroš	103	10	<100
24.	Šćipe	285	187	smanjenje
25.	Šerovina	52	8	<100
26.	Šlimac	114	96	<100
27.	Tošćanica	204	128	smanjenje
28.	Triščani	146	176	porast
29.	Uzdol	481	122	Značajno smanjenje
30.	Zahum	6	10	<100

U ovoj kategoriji naselja od 1-200 stanovnika su mala, patuljasta i raštrkana sela. Njih ima 30, što je više od polovice ukupnog broja naselja. Od ovih naselja u 19 je manje od 100 stanovnika, a to su naselja koja će u planskoj budućnosti vjerojatno tendirati prema nestajanju zbog procesa urbanizacije.

Mala sela su također u kategoriji do 500 stanovnika. Takvih je u Općini Prozor-Rama 15. Nalaze se uglavnom na mreži lokalnih prometnica. Mala sela od 200-500 čine 27% od ukupnog broja naselja.

Tabela 9. od 201 – 500 stanovnika (smanjenje ili porast)

R.br.	Naselje	1991.	2008.	Napomena
1.	Borovnica	329	319	stagnacija
2.	Gračac	315	367	porast
3.	Here	270	206	smanjenje
4.	Kute	331	236	stagnacija
5.	Lapsunj	251	271	porast
6.	Ometala	464	407	smanjenje
7.	Orašac	686	457	smanjenje
8.	Paljike	303	203	smanjenje
9.	Ploča	265	216	smanjenje
10.	Proslap	314	227	smanjenje
11.	Škrobućani	296	219	smanjenje
12.	Šćit	166	205	porast
13.	Ustirama	519	447	smanjenje
14.	Varvara	604	287	Značajno smanjenje
15.	Ljubunci	449	300	smanjenje

I u ovoj kategoriji ruralnih naselja vidan je trend smanjenja broja stanovnika, i to u 12 od 15 naselja.

U kategoriji velikih sela su naselja od 500-1000 stanovnika, a takvih je u Općini 5. Nalaze se uz centar Općine i subcentre. Čine 9% od ukupnog broja naselja.

Tabela 10. od 501-1000 stanovnika (smanjenje ili porast)

R. br.	Naselje	1991.	2008.	Napomena
1.	Gmići	867	716	smanjenje
2.	Jaklići	699	675	porast
3.	Lug	651	604	smanjenje
4.	Podbor	602	558	smanjenje
5.	Ripci	582	572	smanjenje

Prijelazna naselja su u kategoriji od 1000-2000 stanovnika, ali još uvijek ruralnog karaktera. Takvo naselje u Općini Prozor – Rama je naselje Rumboci.

Tabela 11. od 1001 (2000)-5000 stanovnika (smanjenje ili porast)

R.br.	Naselje	1991.	2008.	Napomena
1.	Prozor	3581	4839	porast
2.	Rumboci	1650	1530	smanjenje

Jedino urbano naseljeno mjesto je Prozor, sa manje od 5000 stanovnika i IV stupnjem urbanizacije.

Veličinska struktura naselja grafički je prikazana u Kartogramu br.6.

Na osnovu geomorfoloških i geoprometnih karakteristika prostora Općine, a posebno sa aspekta usmjerenosti i odnosa između naselja, dobili smo pet prostornih geografskih cjelina unutar kojih se osjeća jaka međusobna korelacija između naselja.

Prva prostorna cjelina je centralni prostor Općine, grad Prozor kojem gravitiraju naselja: Borovnica, Paljike, Ometala, Gmići, Dobroša, Blace, Ljubunci, Gornji Krančiči, Donji Krančiči, Lug, Duge, Šerovina, Škrobućani, Donji Višnjani, Gorica, Lapsunj, Šlimac, Družinović i Jaklića staje. U Gornjim Višnjanima nema stanovnika. U prostornoj cjelini Prozora živi **8 773 stanovnika ili 53%** ukupnog stanovništva Općine, a obuhvaća površinu od 8 100 ha.

Drugu gravitacijsku zonu čini skupina naselja oko Ramskog jezera s centrom u **Rumbocima**, zapadni dio Općine. To su naselja: Rumboci, Jaklići, Ripci, Podbor, Ščit, Ploča, Mluša, Kovačevo polje, Maglice, Proslap, Kozo, Varvara, Zahum. U zoni Rumboka živi **4763 stanovnika ili 28,8% stanovništva** i obuhvaća 8 020 ha.

Treća gravitacijska zona su naselja oko Jablaničkog jezera s centrom u **Gračacu**. Nalazi se na istočnom dijelu Općine i skupina je naselja: Gračac, Ustirama, Lizoperci, Tošćanica, Hudutsko, Međpotočje, Triščani, Ravnica (nema stanovnika), Paroš, Parčani, Gračanica, Heljdovi, Klek, Kućani, Greviči. Ovdje živi **1743 stanovnika ili 10,5% ukupnog stanovništva**. To je zona površine 6 705 ha.

Skupina naseljenih mjesta oko **Uzdola** čini četvrtu gravitacijsku zonu. Nalaze se na sjeveroistočnom dijelu Općine, a čine je: Uzdol, Here, Ščiipe, Ivanci, Pajići, Kute i Donja Vast. U Pajićima i Kutama prema demografskoj procjeni nema stanovništva. Području Uzdola gravitira **781 stanovnik ili 4,7%** od broja stanovnika Općine. Gravitacijska zona Uzdola iznosi 4 240 ha.

Peta analizirana zona je područje **Orašca**. To je šire područje naseljenih mjesta Orašca na jugozapadnom, brdskom području. Ovdje živi **457 stanovnika ili 3%** od ukupnog broja stanovnika na 2095 ha površine.

Na osnovu ovako određenih prostornih cjelina, kao i prema broju stanovnika, dalje smo utvrdili gravitacijske zone i pokretljivost stanovništva pojedinih naselja preko dnevnih i tjednih migracija i utvrdili mrežu naselja. Gravitacijske zone su prikazane u Knjizi 2 ovoga plana, Kartografski prikaz br.2. Karta naseobinskog sustava.

3.2.2.3. Naseobinski sustav

Sustav naselja Općine Prozor-Rama je utvrđen kroz Prostorni plan Općine iz 1987. godine i do danas nije došlo do realizacije planirane projekcije i uspostave svih društvenih djelatnosti u sekundarnim urbanim centrima. Bez obzira na blago smanjenje broja stanovnika u njima, možemo konstatirati da je stanje skoro nepromijenjeno u zadnjih nekoliko desetljeća.

Ovu činjenicu smo još jednom provjerili, ne samo kroz provjeru veličinske strukture, nego i provjerom opremljenošću komunalnom i društvenom infrastrukturom, gospodarskim aktivnostima stanovnika, a posebno prometnim položajem i općom snabdjevenošću naselja temeljnom infrastrukturom (promet, energetika, vodovod). Analizirajući aktivnosti stanovništva koje, na neki način označavaju i gospodarsku aktivnost po veličinskim kategorijama naselja, dobili smo stanje hijerarhije naselja, to jest njihov sustav.

Jedini urbani centar u Općini je centralno općinsko naselje Prozor. Prozor ima posljednji u nizu (četvrti) stupnjeva urbanizacije, što znači da mu nedostaje cijeli niz urbanih sadržaja u cilju njegovog kompletiranja, kao i kompletiranja tih sadržaja.

Uža urbana zona grada definirana je urbanističkim planom i proteže se duž glavne gradske prometnice, s lijeve i desne strane, uglavnom individualno i dijelom kolektivno stanovanje.

Šira urbana zona grada, također definirana urbanističkim planom iz 2002. godine, obuhvaća padine oko grada na kojima se razvilo isključivo individualno stanovanje.

Granice uže i šire urbane zone preuzete su iz Urbanističkog plana Prozor 2002. godine i nalaze se na kartografskom prikazu br.3. Namjena prostora.

Principom veza na urbani centar direktno su vezana dva subcentra. Dva centra zajednice sela: Uzdol i Orašac, i naseljena mjesta: Borovnica, Paljike, Ometala, Gmići, Dobroša, Blace, Ljubunci, Gornji Krančiči, Donji Krančiči, Lug, Duge, Šerovina, Škrobućani, Donji Višnjani, Gorica, Lapsunj, Šlimac, Družinović, Gornjim Višnjani i Jaklića staje.

Prethodnim planom a tako i sada naselja Rumboci-Jaklići-Ripci i Gračac imaju ulogu sekundarnih urbanih centara, iako po broju stanovnika i urbanizaciji oni ne

ispunjavaju te uvjete. Zbog prostornog položaja, prometne povezanosti i naselja koja im gravitiraju, oni predstavljaju subcentre.

Rumboci su centralno naselje područja oko Ramskog jezera. Principom veze naseljenog mjesta prema subcentru vezani su: Jaklići, Ripci, Podbor, Šćit, Ploča, Mluša, Kovačevo polje, Maglice, Proslap, Kozo, Varvara, Zahum.

Gračac, drugi subcentar, veže naselja: Ustirama, Lizoperci, Toščanica, Hudutsko, Međpotočje, Triščani, Ravnica, Paroš, Parčani, Gračanica, Heljdovi, Klek, Kućani, Grevići.

Centri zajednice sela su Uzdol i Orašac. Na Uzdol su orjentirana naselja: Here, Šćipe, Ivanci, Pajići, Kute, Donja Vast. Centar zajednice sela je Orašac sa nasebinskim grupacijama naseljenog mjesta Orašac.

Tabela 12. Sustav naselja – hijerarhija unutar mreže

Općina	Općinski centar	Subcentar/Centar zajednice sela	Naseljeno mjesto	Br. stanovnika 2008	Površina ha	Gustoća naseljenosti
PROZOR-RAMA	Prozor		Prozor	4 839		
			Borovnica	319		
			Paljike	203		
			Ometala	407		
			Gmići	716		
			Dobroša	125		
			Blace	98		
			Ljubunci	300		
			Gornji Krančiči	98		
			Donji Krančiči	60		
			Lug	604		
			Duge	170		
			Šerovina	8		
			Škrobućani	219		
			Donji Višnjani	20		
			Gorica	92		
			Lapsunj	271		
			Šlimac	96		
			Družinović	128		
			Gornji Višnjani	-		
			Ukupno:	8 773	346	25,35
		Rumboci	Rumboci	1 530		
			Jaklići	675		
			Ripci	572		
			Podbor	558		
			Šćit	205		

			Ploča	216		
			Mluša	162		
			Kovačevo polje	98		
			Maglice	147		
			Proslap	227		
			Kozo	76		
			Varvara	287		
			Zahum	10		
			Ukupno:	4 763	265	17,97
		Gračac	Gračac	367		
			Ustirama	447		
			Lizoperci	143		
			Tošćanica	128		
			Hudutsko	52		
			Međpotočje	2		
			Triščani	176		
			Ravnice	-		
			Paroš	10		
			Parčani	38		
			Gračanica	148		
			Heljdovi	20		
			Klek	68		
			Kučani	46		
			Grevići	98		
			Ukupno:	1 743	78	22,34
		Uzdol	Uzdol	122		
			Here	206		
			Šćipe	187		
			Ivanci	-		
			Pajići	-		
			Kute	236		
			Donja Vast	30		
		Ukupno:	7 81	47	16,61	
		Orašac	Orašac	457		
			Ukupno:	457	43,5	10,5
			Sveukupno:	16 517	779,5	21,18

3.2.2.4. Urbanizacija i deagrarijacija prostora

Urbanizacija (lat. *urbs grad*) je proces porasta gradskog stanovništva i preobražaj seoskih naselja u gradska, odnosno širenje gradskog načina života u ruralna područja.

Unatoč definiciji, proces urbanizacije nije samo proces koncentracije stanovništva u gradovima i pražnjenje ruralnih prostora. Prema UN-u grad je naselje iznad 30 000 stanovnika i prema tim kriterijima u Općini Prozor-Rama, kao većini naših Općina ne bi bilo gradova. Zbog toga se u lokalnim uvjetima uzima praksa da je za kategorizaciju stupnja urbaniteta, pored veličine, potreban i cijeli niz faktora koje nosi neko naselje kao što su urbani sadržaji, upravni nivo, opremljenost gospodarskom i komunalnom infrastrukturom, urbana forma, povijesni slijed itd. Također jedan od bitnih faktora za kategorizaciju urbano-ruralno je djelatnost stanovnika naselja, to nije isključivi faktor danas, kad poljodjelci uz uspješno bavljenje strukom mogu živjeti i u visoko urbaniziranim naseljima. Za tretman naselja bitan je i stupanj motorizacije, prometna povezanost s urbanim ili sub centrom. Prema danim kriterijima urbano naselje broji više od 2 000 stanovnika, a to je grad Prozor jedino naselje u Općini. Urbana naselja su kategorizirana u četiri kategorije. Prozor spada u IV.

Slika 29. Pogled na urbano središte Općine

Deagrarijacija je proces napuštanja poljoprivrede kao djelatnosti i izvora prihoda.

Masovna je deagrarijacija nastala nakon II. svj. rata migriranjem iz seoskih u gradska naselja zbog politike razvoja koja je poticala industrijalizaciju. Poticaj napuštanju

sela pružio je mogućnost obrazovanja, nakon kojega je zaposlenje bilo lako dostupno. Osim toga, zapošljavanje izvan poljoprivrede rješavalo je dohodovne i stambene probleme.

Danas se sve više govori o posljedicama deagrarizacije. Neke od posljedica vidne na ovom području su: demografske, socijalne, posljedice u agrarnoj strukturi i prostorne posljedice. U okviru ovog poglavlja, nama su izrazito zanimljive prostorne posljedice. U poslijeratnom razdoblju na ovim područjima se odvijao proces prelaska od starog, disperznog na koncentrirani i povezani tip naseljenosti. Radi toga je nastalo veliko prostorno pomjeranje stanovništva od zabačenih, manjih, prema većim naseljima, i to pretežno u gradovima u kojima su smješteni privredni objekti i institucije. Deagrarizacija i depopulacija imaju za posljedicu prostornu segregaciju među seoskim stanovništvom. U zaostalim depopulacijskim zonama opada vrijednost zemljišta i zgrada, dakle osnovnim dobrima, a u prosperitetnim zonama nekretnine poskupljuju uslijed pritiska stanovništva. Prostorni razvoj je obezvrijedio minuli rad generacija u jednim selima, a multiplicirao ga u drugima.

Stupanj urbanizacije u Općini Prozor-Rama iznosi: 0,29 % što je mali stupanj urbanizacije i na prostorima BiH.

3.2.2.5. Ruralni razvitak

Obzirom na nizak stupanj urbanizacije, prostor ramskog kraja može se smatrati pretežito ruralnim. Zbog toga ruralni koncept može postati jedan od bitnih elemenata sveukupnog razvitka Općine. Neke ruralne karakteristike Općine mogu biti temelj tog koncepta. To su prije svega očuvan okoliš i ogromni potencijali za formiranje sportsko rekreacijskih prostora unutar turističkih zona koje mogu biti temelj razvoja ruralnog turizma. Uz već rečeno bogatstvo povijesnih spomenika i tradicionalnog oblika življenja snažan poticaj ovoj djelatnosti mogu dati kvalitetni kapaciteti stambenih objekata u ruralnom prostoru čiji viškovi kapaciteta mogu biti početni poticaj.

Slika 30. Tipičan ruralan objekt

U koncept ruralnog razvitka ramskog prostora može se uklopiti puno stvari, kao što su očuvanje tradicionalno formiranih zemljišnih parcela, u kombinaciji sa poljoprivrednim aktivnostima koje nisu invazivne prema prirodnoj flori i fauni kraja, kao što je pčelarstvo, povećanje broja vrsta biljaka koje se uzgajaju na nekoj površini, uz minimalno korištenje kemikalija, uvođenje nekih davno zaboravljenih kultura kao što je lan, njihova obrada u tkanine koje bi se onda koristile za proizvodnju odjevnih predmeta sa tradicionalnim dekoracijama, sve ovo u kombinaciji sa sajmovima gdje bi ljudi prodavali rukotvorine, usluge itd.

Obzirom na bogatu povijest ramskog kraja, bilo bi zanimljivo, zajedno sa vjerskim zajednicama, obnoviti neke davno zaboravljene vještine ili dizajn svakodnevnih predmeta, te ovo iskombinirati sa turističkim programima. Mogućnosti su neograničene, samo treba imati vizije i znati kako ih pretvoriti u konkretne projekte. Naravno, da bi sve to imalo smisla i potrebnu ozbiljnost, vrlo je važno temeljito i studiozno proučiti sve prirodne i povijesne prednosti i slabe strane kraja, te se na osnovu toga koncentrirati na grupu programa koji bi ljudima mogli donijeti najviše koristi. Isto tako u Federaciji postoji potpora za ruralni razvoj, a stvari koje su definitivno najzanimljivije u EU su očuvanje biodiverziteta, forsiranje poljoprivrednih i šumarskih praksi koje ne oštećuju tlo i vodu, tradicionalni zanati itd.

Mogućnosti ruralnog razvitka na prostoru Općine Prozor-Rama potrebno je uskladiti s politikom EU ulaganja novca iz razvojnih fondova u programe ruralnog razvoja koji su namijenjeni stvaranju izvora prihoda za ljude u krajevima koji su prirodno u nepovoljnijoj poziciji za intenzivniju poljoprivredu ili neki drugi oblik proizvodnje.

3.2.3. Namjena prostora

Za utvrđivanje namjene prostora bitno je napomenuti da dosadašnja prostorno planska dokumentacija za Općinu Prozor-Rama (a to su planovi iz osamdesetih godina prošlog stoljeća koji nisu usvojeni) nije bila mjerodavna za izradu zona. Razlozi za takvo

stanje su višestruki. Za Prostorni plan Konjic-Jablanica-Prozor 1984. ne postoje grafički prilozi, a za Nacrt PP Prozor 1987. imali smo na uvid Namjenu prostora. Ova karta je priložena kao izvod iz plana, međutim obzirom na vremenski period u kojem je došlo do digitalizacije karata i digitalne izrade planova, ona je neuporabiva i zbog toga smo koristili sljedeće metode i sredstva za izradu ove karte:

- Podloga za izradu prostornog plana je državna geodetska karta M1:25 000
- Digitalni orto-foto snimak terena rađen za potrebe geodetskog snimanja u travnju 2009. godine u M 1:5 000
- Za potrebu utvrđivanja šumskog zemljišta koristili smo digitalne podatke iz šumsko-gospodarske osnove JP Šuma BiH
- Za utvrđivanje zona izvan naselja: gospodarskih, kamenoloma, akvakultura i turističkih zona koristili smo se studijama navedenim u uvodnom dijelu plana, koje su već definirale ove zone.
- Za utvrđivanje zona izvan naselja: deponije i groblja koristili smo se terenskim uradcima.
- Sve dolje navedene zone urađene su u kartografskom prilogu br3. Namjena prostora.

Cjelokupni urađeni posao je korak naprijed u dolasku do karte jasnog zioninga Općine, ali je to još uvijek nedovoljno da bismo imali apsolutno egzaktno podatke. Ovo se odnosi na zonu šumskih i poljoprivrednih površina. Zbog još uvijek neusklađene terminologije na nivoima znanosti i struke, zbog nepostojanja zakonskih rješenja i jasne kategorizacije, a prije svega zbog vakuuma u radu u proteklih dvadeset godina, nesređenih katastarskih podloga, kako za šumska, tako i za poljoprivredna zemljišta unutar javnih poduzeća koja gazduju pomenutim prostorom, sva ovdje navedena ograničenja kao problem mora riješiti država, tj. županije na većem nivou, da bi ih mi radeći na planu Općine preuzeli, kao informacionu osnovu.

Naseljena mjesta

Površine naselja osim površina za stanovanje uključuju i sve namjene koje zadovoljavaju funkciju naseljavanja. Prostorni plan definira izgrađeni i neizgrađeni dio naselja. U prostornoj osnovi utvrđujemo izgrađeni dio građevinskog područja za sva naselja, a za naselje Prozor utvrdili smo i neizgrađeni dio unutar šire urbane zone, tj užu i širu urbanu zonu.

Osnovni kriterij za određivanje veličine građevinskog područja je gustoća stanovanja postojećeg područja naselja, kao i homogenost prostiranja područja i starost gradnje.

•**Izgrađeni dio građevinskog područja naselja N1** - na ovaj način urađen i prikazan na kartografskom prilogu, na cijelom području Općine iznosi 779,5 ha, što iznosi 1,74% od ukupne površine Općine.

•**Neizgrađeni dio šireg urbanog područja N2** - utvrđen je samo za naseljeno mjesto Prozor i iznosi 182,4 ha ili 0,40%.

Površine izvan naselja su područja za izdvojene namjene i nemaju obilježja naselja. Na područjima izvan naselja nema stanovanja.

•**Gospodarska namjena G1**

Gospodarske zone evidentirane su unutar šireg urbanog područja. One će biti predmet plana nižeg reda.

•**Površine za iskorištavanje mineralnih sirovina M1**

Postoje dva aktivna ležišta dolomita. Jedan je na južnim padinama Ripišća, zapadno od prijevoja Makljen. Drugi je sa zapadne padine Borke-Podbor. Oba kamenoloma se dosta eksploatirana i narušavaju prirodno stanje okoliša. Kamenolomi čine zonu od 15,2 ha ili 0,03%.

•**Turistička namjena T1**

Turistička zona nalazi se na Šćitu. Ova zona je utvrđena kao nacionalni spomenik –kulturni krajolik i područje. Specifičnost je vjerski turizam, hodočasnička crkva i svetište. Čini 0,11%
Detaljno o ovom nacionalnom spomeniku govorimo u poglavlju graditeljskog nasljeđa.

•**Športsko rekreacijska namjena R1**

Utvrđena je jedna sportsko rekreacijska zona na Makljenu. Uz Ramsku kuću i ski lift zonu čini površina od 11,5 ha ili 0,02%. Nalazi se uz magistralnu cestu M 16.2.

•**Deponije**

Na području Općine obilaskom terena evidentirano je desetak ilegalnih odlagališta otpada. Na lokalitetu Duška kosa trenutno se vrši odlaganje otpada na kojem nisu zadovoljeni uvjeti deponiranja. U fazi je priprema regionalne deponije za Općine Prozor-Rama, Kupres i Tomislavgrad čija će lokacija biti na području Općine Kupres.

U drugoj fazi plana propisati će se mjere sanacije deponija i obzirom na regionalnu deponiju, ove zone će nestati. Trenutno čine 0,04% ukupne površine Općine.

•**Površine infrastrukturnih sustava I1**

Od površina infrastrukturnih sustava zone predstavljaju Hidrocentrala Rama na Ramskom jezeru i zona na ispustu akumulacije na izlazu Općine na Jablaničkom jezeru. Čine 0,12% površine Općine.

•**Površine uzgajališta (akvakultura) A1**

U Općini postoje tri ribnjaka kaveznog uzgoja ribe, u Perićima i Kovačevom polju, te na Ramskom jezeru.

•Groblja

Prema službenom dopisu mjerodavne institucije, na području Općine postoji 125 groblja sa ukupnom površinom na procijenjenih 345 ha. Na osnovu ortofoto snimka i topografske karte evidentirali smo njih 77. Površine pojedinačnih groblja ne predstavljaju zonu namjene površina, te smo ih grafički naznačili blokom, a one prema dobivenim podacima čine 0,77%.

•Vodne površine

Vodne površine uključuju rijeku Ramu, Jablaničko i Ramsko jezero. Površinom obuhvaćaju 1946 ha ili 4,35%. Svi ostali vodotoci su evidentirani i predmet su posebnih analiza unutar oblasti vodnog gospodarstva.

Ostalo zemljište:

Šumsko i poljoprivredno zemljište detaljno je obrađeno u posebnom poglavlju plana, u poglavlju 3.1.4. Zemljište. Podaci su korišteni za utvrđivanje zona:

•Poljoprivredno zemljište P1

Na osnovu urađenih svih gore navedenih zona i zona šumskog zemljišta, a vodeći se smjericama iz teksta poljoprivrednog zemljišta, te koristeći ortofoto snimak terena, dobili smo zonu poljoprivrednog zemljišta koja iznosi 5 797 ha.

•Šumsko zemljište Š1-7

Na osnovu šumsko gospodarske osnove dobivene od JP Šume BiH, šumsko zemljište je kategorizirano u 7 kategorija: visoke šume sa prirodnom obnovom, visoke degradirane šume, šumski zasadi (kulture), izdanačke šume, goleti i šibljac i unutar pojasa šuma, neproduktivne površine u pogledu šumarstva i ostalo šumsko zemljište.

Tablela 13: Iskaz prostornih pokazatelja za namjenu površina:

Redni broj	HNŽ Općina Prozor-Rama	Oznaka	Ukupno ha	% od površine Općine 44700ha=100%	stan/ha
1.0.	Izgrađeni dio građevinskog područja naselja	N1	779,5	1,74	21,18
1.1.	Neizgrađeni dio šireg urbanog područja	N2	182,4	0,40	
1.2.	Gospodarska namjena	G1	unutar šire urbane zone	-	
1.3.	Površine za iskorištavanje mineralnih sirovina	M1	15,2	0,03	
1.4.	Površine uzgajališta (akvakultura)	A1	locirane	-	
1.5.	Turistička namjena	T1	52,55	0.11	

1.6.	Športsko rekreacijska namjena	R1	11,54	0,02	
1.7.	Površine infrastrukturnih sustava	I1	56,8	0,12	
1.8.	Deponije		21,7	0,04	
1.9.	grobља		345	0,77	
2.0.	Poljoprivredno zemljište	P1	5 797		
2.1.	Šumsko zemljište	Š1-7			
2.2.	Vodne površine		1945,7	4,35	
2.3.	Ostalo zemljište	O1			

3.2.4. Stanovništvo

Stanovništvo je oduvijek predstavljalo nedjeljivi dio nekog prostora jer u njemu ne predstavlja samo pojavu – s njim je uvijek u interakciji. Zato osim svojih obilježja: veličine, distribucije, prirodnog i mehaničkog kretanja te struktura, ono na pozornici svojeg obitavanja vrši socioekonomske implikacije na prostor – na njegovo organiziranje, funkcioniranje; na njegove promjene. Uz to, demografski procesi snažan su pokazatelj i odraz prošlosti, ali i pokazatelj budućih kretanja. Proučavanje stanovništva ne sastoji samo od analiziranja njegovih karakteristika, već i od objašnjavanja uzroka i posljedica demografskih trendova, a sve opet u cilju cjelovite slike nekog prostora (naselja, regije itd.).

Stoga, poštujući značaj stanovništva za razvitak jednog područja i za izradu planskih dokumenata kao što je prostorni plan, u nastavku će biti predstavljeni podaci koji oslikavaju demografske tendencije u prošlosti (razdoblje do 1991. godine), potom promjene nastale nakon posljednjeg rata, dok će u drugoj fazi izrade Prostornog plana Općine Prozor - Rama biti izvršena projekcija za razdoblje do 2020. godine.

Tendencije u prošlosti bitne su zbog upoznavanja osnovnih struktura stanovništva te uočavanja tradicionalnih pravaca migracija. Posljednji rat unio je znatne promjene demografskih karakteristika prostora, te time direktno utjecao na sadašnje stanje u pogledu demografske strukture.

Ono što je veoma bitno istaći kada je riječ o demografskoj analizi je nedostatak pouzdanih podataka. Zadnji popis stanovništva, kao najpouzdaniji izvor podataka, na ovim prostorima je obavljen 1991. godine.

U sadašnjim uvjetima na raspolaganju su podaci koje nadležne općinske službe dostavljaju višim administrativnim jedinicama i Federalnom zavodu za statistiku, koji sačinjava vlastite procjene sadašnjeg stanja i objavljuje ih redovito u statističkim publikacijama. Pored toga, u ovom materijalu autor je koristio podatke dobivene anketiranjem

nadležnih općinskih službi u Prozoru, te dokumentaciju studije „Demografska kretanja i sustav naselja HNŽ/K“.

3.2.4.1. Položaj Općine Prozor - Rama u Županiji

Hercegovačko neretvanska županija zaprema 16,9% ukupne površine Federacije BiH, čini 9,8% njenog stanovništva i spada u relativno slabije naseljena područja.

Tabela 14. Broj stanovnika i gustina naseljenosti Općina u HNŽ

Općina	Površina km ²	stanovništvo		Stanovnika/km ²		Udio u HNŽ		Relativna nastanjenost HNŽ=100
		1991	2007	1991	2007	Površina %	Stanovništvo %	
Čapljina	256	27.882	23.590	108,9	92,1	5,8	10,4	1,78
Čitluk	181	15.014	15.945	83,0	88,1	4,1	7,0	1,70
Jablanica	301	12.664	11.886	42,1	39,5	6,8	5,2	0,76
Konjic	1.169	43.915	29.095	37,6	24,9	26,6	12,8	0,48
Mostar	1.175	127.368	111.198	108,4	94,6	26,7	48,9	1,83
Neum	225	4.325	4.682	19,2	20,8	5,1	2,1	0,40
Prozor	477	19.602	16.371	41,1	34,3	10,8	7,2	0,66
Ravno	286	1.762	1.346	6,2	4,7	6,5	0,6	0,09
Stolac	331	16.420	13.360	49,6	40,4	7,5	5,9	0,78
HNŽ	4.401	268.952	227.473	61,1	51,7	100,0	100	1,00
FBIH	26.110,5		2.325.018		89,0			1,72
HNŽ/FBIH %	16,9		9,8		58,0			

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Statistički godišnjak FBIH 2007.

U usporedbi na ratne i postratne gubitke u broju stanovnika u državi (23%), gubici u Hercegovačko neretvanskoj županiji su srazmjerno manji.

U odnosu na predratno stanje, broj stanovnika je smanjen za oko 15% pa je gustina naseljenosti opala za isti procenat. Ratna pomjeranja stanovništva dovela su do toga da je jedan broj manjih naselja napušten, dok je na nekoliko lokacija došlo do izgradnje novih tako da je, uz opće smanjenje broja stanovnika i gustine naseljenosti, došlo i do blage izmjene naseobinske strukture.

Kako govore podaci Federalnog zavoda za statistiku o prostornoj zastupljenosti i broju stanovnika pojedinih Općina Županije, možemo reći slijedeće:

U pogledu gustine naseljenosti, sjeverni dijelovi Županije, među koje spada i Općina Prozor - Rama (Jablanica, Konjic) su znatno rjeđe naseljeni od južnih (Čapljina, Čitluk, Mostar, Jablanica, Konjic i Prozor - Rama), izuzimajući pri tome Općine Ravno i Neum, koje u većoj mjeri pripadaju kraškoj goleti.

Prostorna zastupljenost i broj stanovnika određuju Grad Mostar kao najveću od svih Općina u Županiji. U broju stanovnika učestvuje sa 48,9% a u površini sa 26,7%.

Druga po veličini je Općina Konjic, treća Općina Čapljina, dok Općina Prozor-Rama po broju stanovnika dolazi na četvrto mjesto (učešćem od 7,2% u ukupnom stanovništvu), iako je površinom treća po redu, zapremajući 10,8% prostora u Županiji. Mjereno brojem stanovnika dalje slijede Općine: Čitluk, Jablanica, Neum i na zadnjem mjestu Općina Ravno.

Što se tiče smanjenja broja stanovnika, po podacima Federalnog zavoda za statistiku, postotak smanjenja u Općini Prozor – Rama (16,5% manje stanovnika u 2007. godini u odnosu na stanje iz 1991. godine) je nešto veći od postotka smanjenja stanovništva na razini cijele Županije (15,4%). U daljnjoj analizi demografske strukture Općine Prozor – Rama biti će korišteni i drugi izvori podataka što će nesumnjivo navoditi i na drugačije zaključke.

3.2.4.2. Demografska obilježja Općine do 1991. godine

Starosno spolna struktura stanovništva

Zahvaljujući dobroj statističkoj građi moguće je sagledati demografska obilježja u vremenu do 1991. godine. U narednoj tablici su prikazani podaci o broju ukupnih stanovnika i pojedinih spolova u Općini Prozor – Rama, kategorizirani po starosnim kohortama u dvadesetogodišnjem vremenskom rasponu.

Tabela 15. Starosno-spolna struktura stanovništva Općine Prozor – Rama 1971-1991.

Starosne kohorte	Prozor - Rama			Starosne kohorte	Prozor - Rama			Starosne kohorte	Prozor - Rama		
	1971	1981	1991		1971	1981	1991		1971	1981	1991
Ukupno stanovništvo	17963	19108	19602	Muški	8773	9455	9790	Ženske	9190	9653	9812
0-9	4881	4157	3632	0-9	2474	2075	1837	0-9	2407	2082	1795
10-14	2389	2146	1847	10-14	1209	1084	957	10-14	1180	1062	890
15-19	1951	2243	1948	15-19	1002	1148	945	15-19	949	1095	1003
20-24	1426	2042	1885	20-24	717	1060	1007	20-24	709	982	878
25-34	2282	2620	3274	25-34	1130	1358	1742	25-34	1152	1262	1532
35-49	2606	2879	3066	35-49	1218	1416	1566	35-49	1388	1463	1500
50-64	1512	1795	2477	50-64	614	781	1192	50-64	898	1014	1285
65 i više	861	1186	1298	65 i više	387*	516*	466*	65 i više	474	670	832
Nepoznato	55	40	175	Nepoznato	22	17	78	Nepoznato	33	23	97

*povećanje u prvoj polovini a smanjenje na kraju razdoblja

Izvor: Studija „Demografska kretanja i sustav naselja HNŽ/K, 2009.; Hercegovačko - neratvanski kanton u brojkama 2008, izdanje Federalni zavod za statistiku, Sarajevo

Detaljnije analizirajući promjene u starosno spolnoj strukturi stanovništva Općine Prozor – Rama u razdoblju od 1971.do 1991.godine zapažamo sljedeće: broj najmlađe populacije (0-14 godina starosti) se stalno smanjivao, radno sposobni kontigent se u svim starosnim grupama povećavao, dok je broj stanovnika u dobi od 15-24 godine starosti u prvoj dekadi posmatranog razdoblja rastao a u drugoj se smanjivao. Ovakva tendencija je prisutna posmatrajući broj ukupnog stanovništva, kao i stanje kod pripadnika oba spola.

Specifičnost se javlja kod starijih od 65 godina, u kategoriji muškog dijela stanovništva, čiji se broj prvobitno povećavao a potom od polovice promatranog razdoblja smanjivao (tabela 15). Za razliku od ženskog dijela populacije čiji je broj stalno rastao, doprinoseći ukupnom povećanju stanovništva i u najstarijoj kohorti.

Tabela 16. Udio spolova u ukupnom broju stanovnika 1991.

Starosne piramide po spolu 1991.godine				Sastav spolno-starosnih kohorti u procentima, 1991.			
Kohorte	Prozor - Rama			Kohorte	Prozor - Rama		
	Svega	Muški	Ženske		Svega	Muški	Ženske
0-9	3632	1837	1795	0-9	18,5	18,8	18,3
10-14	1847	957	890	10-14	9,4	9,8	9,1
15-19	1948	945	1003	15-19	9,9	9,7	10,2
20-24	1885	1007	878	20-24	9,6	10,3	8,9
25-34	3274	1742	1532	25-34	16,7	17,8	15,6
35-49	3066	1566	1500	35-49	15,6	16,0	15,3
50-64	2477	1192	1285	50-64	12,6	12,2	13,1
65 i više	1298	466	832	65 i više	6,6	4,8	8,5
Nepoznato	175	78	97	Nepoznato	0,9	0,8	1,0
Svega	19602	9790	9812	Svega	100	100	100
Udio spolova %	100	49,9	50,1	Bez nepoznatog	99,1	99,2	99

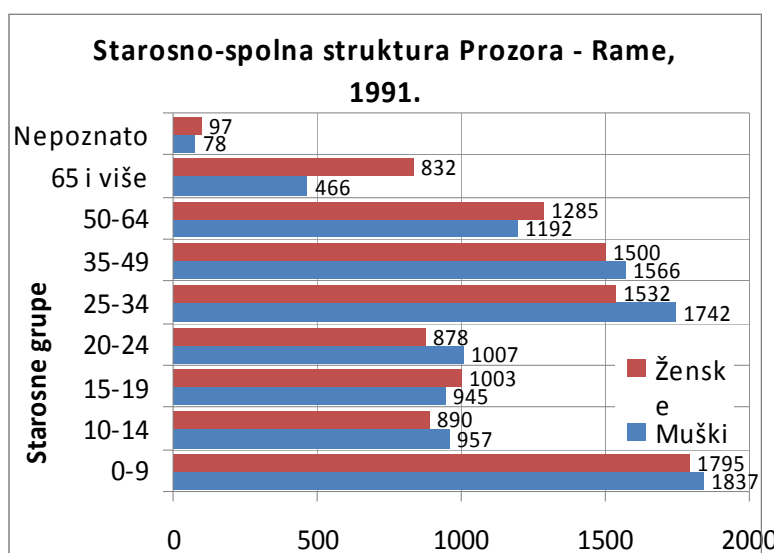
Izvor: Studija „Demografska kretanja i sustav naselja HNŽ/K, 2009.; Hercegovačko - neratvanski kanton u brojkama 2008, izdanje Federalni zavod za statistiku, Sarajevo

Učešće žena u ukupnom broju stanovnika Općine je natpolovično (tabela 16), na 100 muškaraca prisutno je 100,2 žene. Na postojećem nivou demografske zrelosti populacije Općine, prevaga žena nad muškarcima je normalna (žene u prosjeku duže žive od muškaraca). Osim toga i na cijelom prostoru Županije populacija žena je prosječno starija od

muške, što je karakteristika razvoja društva, ali je u razvijenom svijetu ta razlika znatno veća nego kod nas.

Ono što je bitna karakteristika kod spolnog sastava stanovništva je zastupljenost spolova u starosnim kohortama. Pri rađanju je, biološkim zakonima, u pravilu, omjer između živorođene muške i ženske djece 1,03-1,05:1, rađa se, u ukupnom broju, više muške nego ženske djece. Ovo se zapaža i na najmlađoj kohorti (od 0 do navršениh 9 godina) prikazanoj na slici 32: na 100 djevojčica prisutno je u prosjeku 102,3 dječaka.

Odmicanjem u starosnim grupama omjer se približava jednakosti, (starosna grupa od započetih 35 do navršениh 49 godina), da bi nakon toga prevaga žena nad muškarcima bila sve izraženija i rezultirala općom prevagom žena. I ovdje je u pitanju, manje-više zakonita, pojava prisutna u demografski zrelih društvima.

Slika 31. Starosno spolna struktura Općine 1991.

Specifičnost starosne piramide Općine Prozor - Rama su neprirodne praznine u kohortama od 10-14, 15-19 i 20-24 godine, u kojima bi kod oba spola broj stanovnika trebao biti znatno veći od prikazanog. Takva stagnacija vidljiva je i kod ostalih Općina Hercegovačko neretvanske županije te uzrok zasigurno leži u tadašnjim prilikama šire društvene zajednice od same Općine.

Druga praznina odnosi se na generacije starije od 64 godine u kojima je znatno manje prisutno muškaraca, što je posljedica Drugog svjetskog rata u kojem su, kao i u posljednjem, ljudske žrtve većinom muškarci. Sličnu pojavu otkriće i očekivani popis stanovništva u 2011. godini.

Dobna struktura stanovništva

Analizirajući starosni sastav i prosječnu starost stanovništva Općine Prozor – Rama u vremenskom intervalu od 1971 do 1991 godine, jasno je da je prosječna starost populacije generalno porasla, sa 25,2 na 30 godina starosti (tabela 17).

Tabela 17. Prosječna starost

Prosječna starost 1971-1991				Prosječna starost spolova 1991			
Prosječna godina starosti	Prozor - Rama			Prosječna godina starosti	Prozor - Rama		
	1971	1981	1991		Svega	Muški	Ženske
5,0	1,4	1,1	0,9	5	0,9	0,9	0,9
12,5	1,7	1,4	1,2	12,5	1,2	1,2	1,1
17,5	1,9	2,1	1,8	17,5	1,8	1,7	1,8
22,5	1,8	2,4	2,2	22,5	2,2	2,3	2
30,0	3,8	4,1	5,1	30	5,1	5,4	4,7
42,5	6,2	6,4	6,7	42,5	6,7	6,9	6,6
57,5	4,9	5,4	7,3	57,5	7,3	7,1	7,6
72,5	3,5	4,5	4,8	72,5	4,8	3,5	6,2
Prosjek	25,2	27,4	30,0	Prosjek	30,0	29,0	31,0

Izvor: Studija „Demografska kretanja i sustav naselja HNŽ/K, 2009.“; Hercegovačko - neratvanski kanton u brojkama 2008, izdanje Federalni zavod za statistiku, Sarajevo

Pored toga, na prostoru Općine u 1991. godini populacija žena je prosječno starija za 2 godine, što je na postojećoj razini demografske zrelosti uobičajena pojava (žene u prosjeku žive duže od muškaraca). Međutim ta razlika u prosječnoj starosti među spolovima je znatno veća u razvijenijim društvima i iznosi oko 6 godina.

Ekonomska i obrazovna struktura stanovništva

U raspoloživoj predratnoj klasifikaciji korištenoj prilikom popisa, stanovništvo je razgraničeno na aktivna, izdržavana i lica s ličnim primanjima. Aktivna i izdržavana lica su razgraničena prema djelatnostima na poljoprivrednu i nepoljoprivrednu, pri čemu su se ispitanici izjašnjavali na osnovu vlastitog uvjerenja o tome koja od ponuđenih opcija predstavlja njihov glavni izvor prihoda.

Iz podataka za period 1961-1981, datih u u tabeli 18. vidljivo je da se u ukupnom stanovništvu broj aktivnih na kraju perioda smanjio, dok su skupine izdržavanih i s ličnim prihodom brojčano porasle. Znatno se smanjio broj poljoprivrednog stanovništva, uz istovremeno povećanje broja stanovnika kojima glavni izvor prihoda potječe od nepoljoprivrednih djelatnosti.

Tabela 18. Aktivnost stanovništva Općine Prozor – Rama od 1961-1981.

	1961			1971			1981		
	ukupno	muški	ženske	ukupno	muški	ženske	ukupno	muški	ženske
Ukupno	17276	8276	9000	17963	8782	9181	19108	9011	10097
Aktivno	6103	4385	1718	6156	4340	1816	5714	3698	2016
Izdržavano	10913	3745	7168	11479	4273	7206	12745	4973	7772
Lica s ličnim prihodom	260	146	114	328	169	159	649	340	309
Poljoprivredno	12393	5782	6611	12654	6130	6524	4727	1836	2891
Aktivno	4841	3246	1595	4902	3299	1603	2497	1102	1395
Izdržavano	7552	2536	5016	7752	2831	4921	2230	734	1496
Nepoljoprivredno	4623	2348	2275	4981	2483	2498	13732	6835	6897
Aktivno	1262	1139	123	1254	1041	213	3217	2596	621
Izdržavano	3361	1209	2152	3727	1442	2285	10515	4239	6276

Izvor: Studija „Demografska kretanja i sustav naselja HNŽ/K, 2009.“; Hercegovačko - neratvanski kanton u brojkama 2008, izdanje Federalni zavod za statistiku, Sarajevo

Na osnovu prethodne klasifikacije stanovništva, napravljena je tabela 19 iz koje je vidljiva samo struktura stanovništva prema pretežnoj aktivnosti i na osnovu koje ćemo dati samo osnovne naznake o aktivnosti stanovnika Općine Prozor – Rama u 1981. godini.

Tabela 19. Udio i omjer stanovništva po aktivnosti u Općini Prozor – Rama 1981.

Struktura aktivnosti	Prozor Rama	Status	Prozor Rama	Status	Prozor Rama
	broj		%		omjer
Ukupno	19108	Ukupno	100	Svega aktivno	1
Aktivno	5714	Aktivno	29,9	Svega izdržavano	2,23
Izdržavano	12745	Izdržavano	66,7	Aktivno u poljoprivredi	1
Lica s ličnim prihodom	649	Lica s ličnim prihodom	3,4	Izdržavano od poljoprivrede	0,89
Poljoprivredno	4727	Poljoprivredno	24,7	Aktivno u nepoljoprivredi	1
Aktivno	2497	Nepoljoprivredno	71,9	Izdržavano od nepoljoprivrede	3,27
Izdržavano	2230				
Nepoljoprivredno	13732	Aktivno, svega	100		
Aktivno	3217	Aktivno u poljoprivredi	43,7		
Izdržavano	10515	Aktivno izvan poljoprivrede	56,3		

Izvor: Studija „Demografska kretanja i sustav naselja HNŽ/K, 2009.“; Hercegovačko - neratvanski kanton u brojkama 2008, izdanje Federalni zavod za statistiku, Sarajevo

Od ukupnog broja stanovnika (19.108) aktivnih je bilo 29,9% (5714), izdržavanih 66,7% (12745), a lica s ličnim prihodom – uglavnom mirovinama – 3,4% (649). Od

poljoprivrede kao glavnog izvora prihoda živjelo je 4727 stanovnika (24,7%) a od ostalih djelatnosti 13732 (71,9%) osoba. Iz tabele je vidljivo da je, u prosjeku, jedno aktivno lice izdržavalo još 2,23 lica što znači da je prihod koji je aktivno lice donosilo u domaćinstvo služilo za opstanak 3,23 lica u prosjeku.

Opterećenje aktivnog izdržavanim licima znatno je veće kod domaćinstava koja su živjela od nepoljoprivrede. Dok su prihodi od poljoprivrede na području Općine bili dovoljni za izdržavanje 0,89 lica, nepoljoprivreda kao pretežna djelatnost je omogućavala izdržavanje 3,27 lica.

Omjer između aktivnog i izdržavanog stanovništva posredno govori o veličini domaćinstva. Broj izdržavanih članova domaćinstva u Općini Prozor – Rama natprosječan je u odnosu na prosjek Županije. Pored toga predstavljeni podaci govore o sposobnosti Općine da zahvaljujući nepoljoprivrednoj djelatnosti (u prvom redu proizvodnji energije) osigura opstanak stanovnika.

Podaci o obrazovnoj strukturi stanovništva Općine Prozor – Rama za razdoblje 1971-1981.godinu dati su u tabeli 20 i govore da se broj neobrazovanih stanovnika na kraju razdoblja znatno smanjio u korist obrazovanih.

Tabela 20. Stanovništvo Općine Prozor – Rama starije od 10 godina po školskoj spremi i pismenosti 1971-1981

Sastav	Prozor - Rama					
	1971			1981		
	ukupno	muškarci	žene	ukupno	muškarci	žene
Ukupno	13082	6299	6783	12805	6296	6509
Bez škole	6439	2133	4306	3948	1169	2779
4 razreda OŠ	5449	3277	2172	4662	2251	2411
Osnovna škola	683	509	174	2504	1639	865
Škole za KV i VK radnike	159	140	19	690	606	84
Gimnazije	100	65	35	341	184	157
Srednje stručne škole	153	95	58	375	251	124
Više škole	48	37	11	133	79	54
Fakulteti	40	37	3	115	100	15
Nepoznato	11	6	5	37	17	20

Izvor: Studija „Demografska kretanja i sustav naselja HNŽ/K, 2009.“; Hercegovačko - neratvanski kanton u brojama 2008, izdanje Federalni zavod za statistiku, Sarajevo

Ukoliko podatke iz prethodne tabele reduciramo i svedemo samo na stanje iz 1981. godine jasno je da se i nadalje zadržava vrlo visoki udio stanovnika nedovoljnog osnovnog obrazovanja (67,4%). Cijeni se da 19,6% stanovništva raspolaže osnovnom školom kao najvišim nivoom obrazovanja, da srednje obrazovani sloj čini oko 11%, a viši i visoko obrazovani sloj svega 1,95%.

U pogledu spolne strukture, očito je da je što se obrazovanja tiče apsolutna prevaga muškaraca na svim razinama školovanja.

Tabela 21. Stanovništvo Općine Prozor – Rama starije od 10 godina po školskoj spremi i pismenosti 1981 reducirano „bez nepoznato“

Sastav	Prozor – Rama 1981.					
	ukupno		muški		žene	
	broj	%	broj	%	broj	%
Svega - bez nepoznatog	12768	100	6279	100	6489	100
Nezavršena OŠ	8610	67,4	3420	54,5	5190	80
Osnovna škola	2504	19,6	1639	26,1	865	13,3
Srednja škola	1406	11	1041	16,6	365	5,6
VŠS i VS	248	1,9	179	2,9	69	1,1

Izvor: Studija „Demografska kretanja i sustav naselja HNŽ/K, 2009.; Hercegovačko - neratvanski kanton u brojkama 2008, izdanje Federalni zavod za statistiku, Sarajevo

Zaposlenost i nezaposlenost stanovništva

Podaci o zaposlenima u Općini Prozor – Rama za razdoblje 1971-1991 govore da je zaposlenost stalno rasla, najviše zaposlenih je u društvenom sektoru, potom u privrednim djelatnostima, slijedi javni sektor i na koncu najmanje se stanovnika bavilo privatnom djelatnošću.

Tabela 22. Zaposlenost i dohodak po stanovniku Općine Prozor – Rama 1971-1991

Pokazatelji	Prozor - Rama		
	1971	1981	1991
Broj zaposlenih	779	1516	>4102
Društveni sektor	694	1408	2051
Privreda	446	1031	1637
Javni sektor	248	377	414
Privatni sektor	85	108	
Narodni dohodak u tek.cijenama u popisnoj godini (mln Yud)			
Narodni dohotak	68,26	748,8	292,9
Broj stanovnika	17963	19108	19602
Dohodak po stanovniku (Yud)	3800	39188	14942
Stopa zaposlenosti stanovništva	3,9	7,4	10,5
Stopa zaposlenosti u javnom sektoru	1,4	2	2,1
Koeficijent relativne razvijenosti HNŽ = 1,00)			
Dohodak po stanovniku	0,53	0,51	0,43

Zaposlenost stanovništva	0,23	0,31	0,42
Zaposlenost u javnom sektoru	0,5	0,53	0,57

Izvor: Studija „Demografska kretanja i sustav naselja HNŽ/K, 2009.; Hercegovačko - neratvanski kanton u brojkama 2008, izdanje Federalni zavod za statistiku, Sarajevo

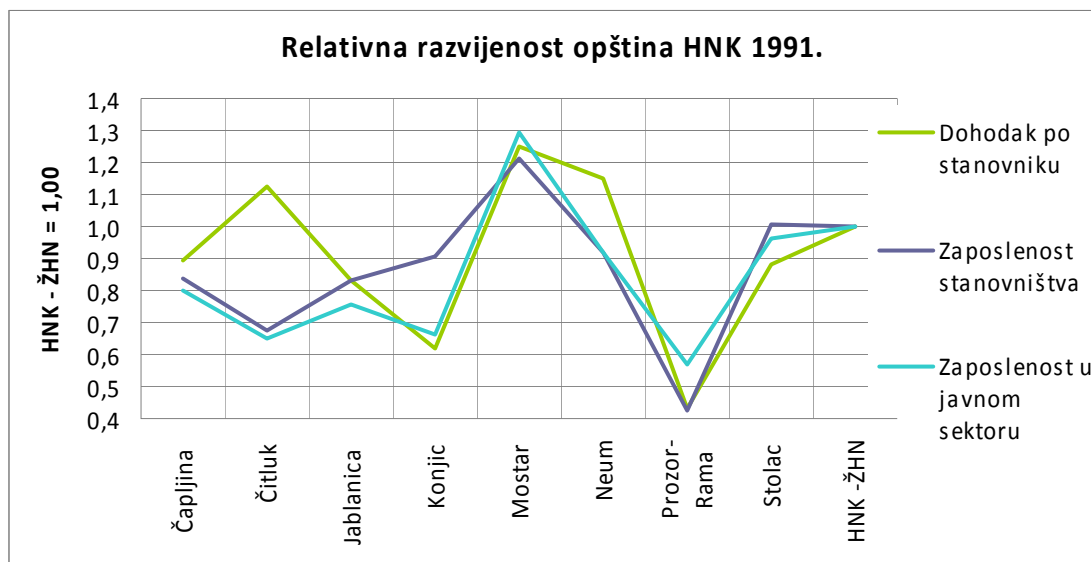
Stopa zaposlenosti je također u prikazanom vremenskom intervalu bilježila porast uz naznaku da je zaposlenost stalno rasla u javnom sektoru u kojem natpolovičan broj zaposlenih.

Tabela 23. Pokazatelji relativne razvijenosti Općine Prozor – Rama 1991

Pokazatelji relativne razvijenosti	Prozor-Rama	HNŽ
Dohodak po stanovniku	0,43	1
Zaposlenost stanovništva	0,42	1
Zaposlenost u javnom sektoru	0,57	1

Izvor: Studija „Demografska kretanja i sustav naselja HNŽ/K, 2009.; Hercegovačko - neratvanski kanton u brojkama 2008, izdanje Federalni zavod za statistiku, Sarajevo

U poređenju sa stanjem po pitanju zaposlenosti u Hercegovačko neratvanskoj županiji, Općina Prozor – Rama je u 1991. godini bila u najnepovoljnijem položaju u odnosu na ostale Općine u Županiji (slika 32).

Slika 32. Relativna razvijenost Općine 1991.

Prirodni priraštaj, stope nataliteta i mortaliteta i migracije

Jedna od temeljnih odrednica ukupnog kretanja stanovništva je prirodno kretanje (natalitet i mortalitet). Za razliku od broja i struktura stanovništva, koji se bilježe popisima (u pravilu) svakih deset godina, prirodno kretanje se bilježi svake godine (vitalna statistika).

Tabela 24. Prirodno kretanje stanovnika Općine Prozor – Rama 1961-1991. godine

godina	rođeni	umrli	godina	rođeni	umrli	godina	rođeni	umrli
1961	701	203	1971	491	119	1981	429	105
1962	707	240	1972	493	91	1982	434	104
1962	695	198	1973	443	87	1983	429	135
1964	649	221	1974	477	98	1984	377	122
1965	720	145	1975	472	91	1985	398	113
1966	691	163	1976	471	109	1986	399	106
1967	579	130	1977	455	99	1987	360	97
1968	605	108	1978	386	97	1988	364	105
1969	570	130	1979	406	88	1989	390	121
1970	521	103	1980	386	128	1990	325	107
Σ 60-70	6438	1641	Σ 70-80	4480	1007	Σ 80-90	3905	1115

Izvor: Statistički godišnjaci SR Bosne i Hercegovine 1969-1992.

Kretanja stanovnika mogu biti prirodna i mehanička. Pokazatelji prirodnog kretanja stanovništva su prirodni prirast kao odnos broja rođenih i umrlih, te stope nataliteta i mortaliteta, odnos živorođenih, odnosno umrlih na 1000 stanovnika. Prirodno nadomještanje stanovništva, odnosno pozitivan prirodni prirast postoji samo onda ako je natalitet veći od mortaliteta.

Promatramo li razdoblje od 1961-1991 godine i podatke o broju stanovnika po popisnim godinama zapažamo da je Općina Prozor - Rama neprestano bilježila demografski rast (tabela 25).

Tabela 25. Stanovništvo Općina Prozor – Rama po popisima 1961-1991

godina popisa	broj stanovnika po popisu	porast u odnosu na 1961 god.	indeks 1961=100	lančani indeks
1961	17.276	0	100,0	100,0
1971	17.963	687	104,0	106,8
1981	19.108	1.832	110,6	106,4
1991	19.760	2.484	114,4	103,4

Izvor: Statistički godišnjaci SR Bosne i Hercegovine 1969-1992.

Broj stanovnika u Općini Prozor - Rama je u razdoblju od 1961-1991. godine porastao za nepunih 2500 stanovnika. Procentualno izraženo povećanje iznosi nešto više od 14%. Međutim lančani indeks ukazuje da se demografski rast iz desetljeća u desetljeće smanjivao.

Tabela 26. Prosječna godišnja stopa rasta stanovnika Općina Prozor – Rama 1971-1991

OPĆINA	Broj stanovnika po godinama			Indeks 91/71	Prosječ. godiš. stopa rasta 71-91
	1971	1981	1991		
PROZOR-RAMA	17.963	19.108	19.760	110	0,48

Izvor: Statistički godišnjaci SR Bosne i Hercegovine 1969-1992.

Iz prikazanog demografskog kretanja se vidi da se u u navedenom dvadesetogodišnjem razdoblju od 1971 do 1991 g. ukupno stanovništvo povećalo za 10% po prosječnoj godišnjoj stopi rasta od 0,48% (tabela 26).

Mehanička kretanja stanovništva nazivamo migracijama a predstavljaju prostornu pokretljivost stanovništva. Javlja se u obliku doseljavanja i odseljavanja, a razlika broja doseljenih i odseljenih čini migracioni saldo.

Kako pokazatelji u narednoj tablici govore, migracioni saldo je neprestano bio negativan. To znači da je u cijelom vremenskom intervalu stvarni porast bio manji od prirodnog priraštaja što upućuje na zaključak pojave iseljavanja stanovnika te time Općinu karakterizira emigracijsko kretanje stanovništva.

Tabela 27. Migracioni saldo 1961-1991

Pokazatelji	Δ 71-61	Δ 81-71	Δ 91-81	Δ 61-91
Prirodni priraštaj	4.797	3.473	2.790	11.060
Stvarni porast	687	1.145	652	2.484
Migracioni saldo	-4.110	-2.328	-2.138	-8.576

Izvor: Statistički godišnjaci SR Bosne i Hercegovine 1969-1992.

Dakle, u razdoblju od 1961. do 1991. godine stanovništvo Općine Prozor - Rama trebalo se povećati za 11.060 stanovnika, ali je negativan migracioni saldo (odliv stanovništva) utjecao na znatno niži stvarni porast (tabela 27).

Uzrok trajnom odlivu stanovništva treba tražiti prvenstveno u nedovoljnoj lokalnoj gospodarskoj razvijenosti i visokoj gospodarskoj privlačnosti izvanopćinskih područja. Također je uočljivo da se proces iseljavanja usporava u osamdesetim godinama prošlog stoljeća usljed utjecaja ekonomske krize.

3.2.4.3. Demografske promjene Općine nakon 1991. godine

Starosno spolna struktura stanovništva

U današnjim uvjetima dostupnosti podataka stanje se može razmatrati samo u okvirima radnog (starosti 15-64 godine) i radno zavisnog stanovništva (djeca do navršениh 15 godina i staro stanovništvo preko 64.godine) jer preciznijih podataka nema.

Podaci prikazani u tabeli 20 odnose se na brojnost pojedinih starosnih grupa u petogodišnjem razdoblju od 2005-2009. godine. Zaključujemo da je u ovom vremenskom intervalu došlo do povećanja broja pripadnika najstarije grupe stanovnika, dok preostale dvije strosne kohorte bilježe smanjenje na kraju promatranog razdoblja.

Tabela 28. Starosna struktura stanovništva Općina Prozor – Rama 2005-2009.

Starosne kohorte	2005	2006	2007	2008	2009	2009/2005
0-14 godina	2949	2951	2954	2914	2831	-118
15-64 godine	11359	11365	11365	11265	11315	-44
65 i više godina	2048	2052	2052	2050	2075	27
svoga	16.356	16.368	16.371	16.229	16.221	-135

Izvor: Nadležna općinska služba Općine Prozor – Rama, 2010.

Ono što zaslužuje posebnu pažnju je smanjeno učešće predradnog kontingenta (djeca do navršениh 14 godina) i povećanje učešća postradnog kontingenta. Ovdje se, osim poznatog procesa starenja populacije, naziru i ratni gubici koji su nanijeli najviše štete radnom kontingentu.

Tabela 29. Spolna struktura stanovništva Općina Prozor – Rama 2005-2009.

Starosne kohorte	2005		2006		2007		2008		2009	
	Muški	Žene	Muški	Žene	Muški	Žene	Muški	Žene	Muški	Žene
0-14 godina	1600	1349	1600	1351	1548	1406	1620	1294	1580	1251
15-64 godine	6080	5279	6085	5280	6085	5280	6090	5175	6150	5165
65 i više godina	1209	839	1208	844	1208	844	1190	860	1200	875
svoga	8889	7417	8893	7475	8841	7530	8900	7329	8930	7291

Izvor: Nadležna općinska služba Općine Prozor – Rama, 2010.

Promatrajući spolnu strukturu kroz pretogodišnje razdoblje (2005-2009 godina) u Općini Prozor – Rama, uočavamo da je došlo do znakovite izmjene u odnosu na stanje iz 1991. godine po pitanju udjela spolova u ukupnom broju stanovnika. Nesporna je prevaga muškog

dijela populacije, i ukoliko procentualno izrazimo stanje iz 2009. godine jasno je da je sada apsolutno natpolovičan udio muškaraca

Tabela 30. Udio spolova i prosječna starost stanovništva Općine Prozor – Rama 2009.

Starosne kohorte	ukupno	muški	žene
0-14 godina	2831	1580	1251
15-64 godine	11315	6150	5165
65 i više godina	2075	1200	875
svoga	16221	8930	7291
udio spolova %	100	55,1	44,9

Izvor: Nadležna općinska služba Općine Prozor – Rama, 2010.

Na 100 žena u Općini Prozor – Rama je u 2009. godini prisutno čak 122,5 muškarca dok je u 1991. godini na 100 muškaraca bilo prisutno 100,2 žene. Poređenjem sadašnjeg stanja i onog iz 1991. godine i u pogledu prosječne starosti zapažamo znatne promjene.

Kohorte	Prozor - Rama
0-14 god.	2831
15-64 god.	11315
65 i više	2075
Svega	16221
Udio (%)	
0-14 god.	17,5
15-64 god.	69,8
65 i više	12,8
Svega	100,0
Kalkulacija prosječne starosti, 2009.	
7,5	1,3
40	27,9
72,5	9,3
Prosjek	38,5

Generalno je prosječna starost populacije porasla. U 1991. godini iznosila je 30,0 godina dok je u 2009. prosječna starost stanovnika Općine Prozor – Rama narasla na 38,5 godina.

Sagledavanjem starosne strukture Općine Prozor – Rama 2009. jasno je da je nepovoljna jer ne osigurava dovoljan potencijal buduće radne snage koji bi trebao u budućnosti omogućiti brži i intezivniji gospodarski razvitak.

Aktivnost stanovništva

Tabela 31 daje strukturu aktivnog stanovništva, a u okviru te kategorije izdvojena je grupa čija egzistencija ovisi od poljoprivredne djelatnosti. Podaci su za razdoblje 2005-2009. godine.

Tabela 31. Struktura aktivnog stanovništva Općine Prozor – Rama 2009.

Radno aktivno stanovništvo	2005	2006	2007	2008	2009
Osobe s osobnim prihodom (mirovine, naknade i sl.)	1539	1650	1790	1830	1850
Poljoprivredno	1210	1210	1190	1200	1256
Nepoljoprivredno	1411	1546	1387	1381	1414
Ukupno aktivno:	4160	4406	4367	4411	4520
Ukupan broj stanovnika Općine	16369	16368	16371	16229	16221
Ukupno izdržavanih	12199	11962	12604	11818	11701

Poljoprivredno stanovništvo	2005	2006	2007	2008	2009
Aktivno	405	405	395	400	423
Izdržavano	805	805	795	800	833
Ukupno poljoprivredno:	1210	1210	1190	1200	1256

Izvor: Nadležna općinska služba Općine Prozor – Rama, 2010.

Uočavamo da je stanovništvo aktivnije na kraju nego na početku promatranog razdoblja, i nadalje je dominacija osoba s osobnim prihodom (mirovine) nad kategorijama poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva. Broj izdržanih među ukupnim stanovništvom je nešto manji na kraju promatranog razdoblja. Među poljoprivrednim stanovništvom znatno je više izdržanih nego onih koji se aktivno bave poljoprivrednom djelatnošću. Ovakva obilježja su zabilježena i u razdoblju do 1991. godine.

Tabela 32. Opterećenje izdržanim stanovništvom u Općini Prozor – Rama 2009.

STATUS	Udio stanovnika po aktivnosti		Opterećenje aktivnih izdržanim	
	1981	2009	1981	2009
aktivno	29,9%	27,9%	1	1
izdržavano	66,7%	72,1%	2,23	2,59
Aktivno u poljoprivredi	52,8%	33,7%	1	1
Izdržavano od poljoprivrede	47,2%	66,3%	0,89	1,97

Izvor: Nadležna općinska služba Općine Prozor – Rama, 2010.

Poređenjem aktivnosti stanovništva u 1981. godini sa stanjem u 2009. godini zaključujemo da je u ukupnom stanovništvu smanjen udio aktivnih, te da je u kategoriji poljoprivrednog stanovništva znatno povećan postotak izdržanih od poljoprivredne djelatnosti. Također je vidljivo da je povećano opterećenje aktivnih izdržanim stanovnicima, jedan aktivni u ukupnom broju stanovnika izdržava još 2,59 stanovnika.

Obrazovanost stanovništva

Što se tiče obrazovanja u promatranom vremenskom intervalu (2005-2009) nepromijenjen je broj neškolovanih, onih sa nezavršenom osnovnom školom i završenom gimnazijom. Na kraju razdoblja manje je stanovnika sa završenom osnovnom školom, stečenom kvalifikacijom, visokom kvalifikacijom i srednjom stručnom spremom. U petogodišnjem razdoblju u Općini Prozor – Rama je porastao broj visokoobrazovanih (tabela 33). I nadalje je prisutna prevaga školovanih muškaraca u odnosu na žene.

Tabela 33. Obrazovanost stanovnika u Općini Prozor – Rama 2005-2009

Razina izobrazbe	2005		2006		2007		2008		2009		%Udio 2009
	Muški	Žene	Muški	Žene	Muški	Žene	Muški	Žene	Muški	Žene	
Bez škole	700	1100	700	1100	700	1100	700	1100	700	1100	11,10
4 razreda OŠ	1300	800	1300	800	1300	800	1300	800	1300	800	12,95
Osnovna škola	1600	840	1600	840	1600	840	1600	820	1600	800	14,80
Škole za KV i VK radnike	1500	1200	1500	1200	1400	1300	1330	1300	1400	1200	16,03
Gimnazije	1000	1100	1000	1100	1000	1100	1050	1000	1000	1100	12,95
Srednje stručne škole	2500	2130	2500	2130	2520	2135	2600	2019	2600	1980	28,24
Više škole	130	192	130	200	140	190	140	190	150	200	2,16
Fakulteti	160	108	163	108	181	100	180	100	180	111	1,79
Svega	8890	7470	8893	7478	8841	7565	8900	7329	8930	7291	100,00

Izvor: Nadležna općinska služba Općine Prozor – Rama, 2010.

Zaposlenost i nezaposlenost stanovništva

Tabela 34. Nezaposlenost u Općini Prozor – Rama 2005-2009

godina	SPOL	NEZAPOSLENI PO STRUČNOJ KVALIFIKACIJI							svega
		NK	PK	KV	SSS	VKV	VŠS	VSS	
2009	Žene	212	11	299	226	0	32	34	814
	Muškarci	401	33	439	140	0	12	23	1048
2008	Žene	211	10	284	210	0	21	24	760
	Muškarci	393	35	456	144	1	11	11	1051
2007	Žene	211	11	277	212	0	36	15	762
	Muškarci	406	35	487	124	3	9	15	1079
2006	Žene	220	11	262	215	0	26	15	749
	Muškarci	282	36	410	100	2	23	16	869
2005	Žene	204	9	261	210	0	3	13	700
	Muškarci	281	40	419	102	2	30	10	884

Izvor: Nadležna općinska služba Općine Prozor – Rama, 2010.

U odnosu na predratno stanje broj aktivnih radnih mjesta smanjen je za 599 (tabela 34). Poslijeratni razvoj doveo je i do promjene relativne razvojne pozicije Općine, mjerene registriranom zaposlenošću i nezaposlenošću stanovništva, što ukazuje na nekonzistentnu razvojnu politiku (ukoliko je ona definirana).

Tabela 35. Stope zaposlenosti i nezaposlenosti u Općini Prozor – Rama 2005-2009

Općina	Zaposlenost (Z)						Nezaposlenost (N)				Broj stanovnika	Stope	
	2007	2008	2009	Prosjek	1991	razlika 09/91	2007	2008	2009	Prosjek		Z/S	N/S
Prozor Rama	1517	1415	1424	1452	2051	-599	1843	1742	1826	1804	16221	9	11

Izvor: Nadležna općinska služba Općine Prozor – Rama, 2010.

Stopa zaposlenosti iznosi svega 9% što je daleko ispod stope zaposlenosti u Županiji. Analiza pokazuje da je predratni razvojni koncept razoren, da se periferno javlja novi, ali da sistematsko razvojno rješenje – koje bi donijelo sinergiju razvoju – nije još nađeno. To, sa svoje strane – upućuje na potrebu da se formulira konzistentna strategija razvoja Općine.

Prirodni priraštaj stanovništva

Tabela 36. Prirodni priraštaj stanovnika Općine Prozor – Rama 1996-2007.

Godina	Prozor-Rama		
	Živorodeni	Umrli	Piraštaj
1996	207	73	134
1997	194	90	104
1998	210	97	113
1999	179	87	92
2000	176	100	76
2001	196	71	125
2002	208	85	123
2003	199	101	98
2004	168	77	91
2005	165	102	63
2006	164	105	59
2007	113	77	36
Prosjek 96-06	182	89	93
I _{96/07}	0,55	1,05	0,27
Stopa promjene 1996-07	-5,87	0,54	-12,30

Stopa promjene nataliteta je negativna, nasuprot tome stopa promjene mortaliteta je pozitivna (tabela 36). Značajno je zapaziti da Općina Prozor – Rama nema veću godišnju smrtnost od godišnjeg nataliteta, te da još jedino Općina Čitluk u Hercegovačko neretvanskoj županiji ima takvu odliku. Kod svih preostalih Općina Županije bilježi se veća smrtnost od broja živorođenih tokom godine.

Broj živorođenih u Općini Prozor – Rama ima zakonitu tendenciju smanjenja, a broj umrlih njegovog povećanja. Prirodni priraštaj se smanjio sa 134 stanovnika u prvoj godini analize na 36 u 2007. godini, pa su prognoze autora studije „Demografska kretanja i sustav naselja u HNŽ“ da će se dalje nastaviti tendencija pada i pouzdano izgubiti reproduksijska snaga stanovništva Općine u narednih nekoliko godina.

Izvor: Studija „Demografska kretanja i sustav naselja HNŽ/K, 2009.“; Hercegovačko - neretvanski kanton u brojkama 2008, izdanje Federalni zavod za statistiku, Sarajevo

Broj stanovnika Općine Prozor – Rama

Popis stanovništva je jedini pouzdani način dobijanja podataka o broju stanovnika nekog područja i do rata se vršio svakih deset godina. Zadnji popis u BiH je izvršen 1991. godine i do danas je izostalo evidentiranje stanovništva na ovakav način.

U današnjim uvjetima, kada je riječ o broju stanovnika, raspolaže se procjenama Federalnog statističkog zavoda i evidencijom nadležnih općinskih službi. Na taj način je i autor ove dokumentacije pribavio podatke o broju stanovnika Općine Prozor – Rama po osnovu prethodno navedena dva izvora.

Federalni statistički zavod objavljuje u svojoj redovitoj publikaciji, „HNK u brojkama 2009“, procjenu stanja na dan 30.06.2008. za Općinu Prozor – Rama i po tom izvoru u Općini je, na navedeni datum, sveukupno 16.229 stanovnika, od toga 2.873 mlađih od 14 godina, 11.263 stanovnika dobi od 15 do 64 godine starosti i 2.093 starijih od 65 godina.

Pripremajući informacijsku osnovu neophodnu za izradu prostorno planske dokumentacije, nadležna općinska služba Općine Prozor – Rama je dostavila podatke o ukupnom broju stanovnika utvrđenih po vlastitoj evidenciji za proteklo petogodišnje razdoblje (tabela 37).

Tabela 37. Ukupan broj stanovnika Općine Prozor – Rama 2005-2009.

2005	2006	2007	2008	2009
16.356	16.368	16.371	16.229	16.221

Izvor: Nadležna općinska služba Općine Prozor – Rama, 2010.

Kako je poželjno dati cjeloviti prikaz demografskog stanja Općine, koji podrazumijeva i prikaz stanja po naseljima, bilo je neophodno zatražiti i brojnost stanovništva za svako naselje u Općini.

Po postojećoj općinskoj evidenciji ukupni broj stanovnika Općine u 2009. godini (16.221) prikazan u vremenskom nizu 2005-2009, pokazuje izvjesno odstupanje (-296) od ukupnog broja stanovnika Općine prikazanog po naseljima Općine (16.517). Budući je to jedina varijanta stanja po naseljima kojom raspolažemo, za potrebe ostalih separata prostornog plana koji se nužno oslanjaju na demografske podatke po naseljima, prikazaćemo istu u tabeli 38.

Tabela 38. Broj stanovnika po naseljima Općine Prozor – Rama 1991/2009.

Broj stanovnika po naseljima				Broj stanovnika po naseljima			
RBr	Naselje	1991.	2009	RBr	Naselje	1991.	2009.
1	BLACE	181	98	30	MAGLICE	80	147
2	BOROVNICA	329	319	31	MEDPOTOČJE	85	2
3	DOBROŠA	202	125	32	MLUŠA	165	162
4	DONJA VAST	367	30	33	OMETALA	464	407
5	DONJI KRANČIĆI	156	60	34	ORAŠAC	686	457
6	DONJI VIŠNJANI	77	20	35	PAJIĆI	89	0
7	DRUŽINOVIĆI	125	128	36	PALJIKE	303	203
8	DUGE	344	170	37	PARCANI	109	38
9	GMIĆI	867	716	38	PAROŠ	103	10

10	GORICA	192	92	39	PLOČA	265	216
11	GORNJI KRANČIĆI	202	98	40	PODBOR	602	558
12	GORNJI VIŠNJANI	59	0	41	PROSLAP	314	227
13	GRAČAC	315	367	42	PROZOR	3581	4839
14	GRAČANICA	117	148	43	RAVNICA	42	0
15	GREVIĆI	187	98	44	RIPCI	582	572
16	HELJDOVI	127	20	45	RUMBOCI	1650	1530
17	HERE	270	206	46	SKROBUĆANI	296	219
18	HUDUTSKO	87	52	47	ŠČIPE	285	187
19	IVANCI	114	0	48	ŠČIT	166	205
20	JAKLIĆI	699	675	49	ŠEROVINA	52	8
21	KLEK	207	68	50	ŠLIMAC	114	96
22	KOVAČEVO POLJE	146	98	51	TOŠĆANICA	204	128
23	KOZO	105	76	52	TRIŠĆANI	146	176
24	KUĆANI	276	46	53	USTIRAMA	519	447
25	KUTE	331	236	54	UZDOL	481	122
26	LAPSUNJ	251	271	55	VARVARA	604	287
27	LIZOPERCI	176	143	56	ZAHUM	6	10
28	LUG	651	604		OPĆINA	19.602	16.517
29	LJUBUNCI	449	300		PROZOR-RAMA		

Izvor: Nadležna općinska služba Općine Prozor – Rama, 2010.

Popisom iz 1991. godine Općina Prozor – Rama brojila je sveukupno 19.602 stanovnika, nastanjenih u 56 naselja. Istovjetan broj naselja zadržan je i danas, dok je u njima danas, po ovom izvoru podataka, brojnost smanjena za 3085 stanovnika ili 15,74%.

Zaključak:

Demografska obilježja Općine Prozor-Rama za razdoblje 2005-2009:

- Starosna struktura je izuzetno nepovoljna, visok udio starog stanovništva, smanjuje se broj mladih i radno sposobnih; drastično se povećava prosječna starost, izrazita je prevaga muških.
- Što se tiče distribucije stanovništva po aktivnostima uočljiva je dominacija osoba s osobnim prihodom (umirovljenici), dok je istovremeno zapaženo i povećanje broja aktivnih stanovnika tijekom promatranog perioda. Broj stanovnika koji se bave poljoprivredom je konstantno manji od broja onih koji ostvaruju prihod od ostalih djelatnosti. U kategoriji poljoprivrednog stanovništva neprestano je brojnija skupina izdržavanih uz stalnu tendenciju rasta.
- Nezaposlenost raste, stopa zaposlenosti je znatno ispod prosječne u HNŽ.

- Iako je natalitet je u opadanju a mortalitet u porastu, godišnje je više rođenih u odnosu na umrle. Zbog pada nataliteta prirodni se priraštaj tokom perioda smanjuje.
- Uprkos pozitivnom godišnjem prirodnom prirastu (više rođenih nego umrlih), ukupan broj stanovnika u odnosu na 1991 smanjen je procentualno slično kao i na razini Županije, usljed izraženog trenda iseljavanja stanovništva.

Izvori:

- *Federalni zavod za statistiku, Statistički godišnjak FBiH 2007*
- *Statistički godišnjaci SR Bosne i Hercegovine 1969-1992.*
- *Studija „Demografska kretanja i sustav naselja HNŽ/K, 2009.;*
- *Hercegovačko - neratvanski kanton u brojkama 2008, izd. Federalni zavod za statistiku, Sarajevo*

3.2.5. Karakteristike stanovanja

Slika 33. Višestambeni objekt u užoj urbanoj zoni

Temeljne informacije o karakteristikama stanovanja i njegovim kapacitetima kao što su veličina obitelji, broj i vrsta stambenih jedinica dolaze iz popisa stanovništva. Obzirom da u proteklom periodu nije bilo popisa, nemamo podatke o potrebama stambenog fonda. Na osnovu planerske procjene moguće je stanovanje u Općini Prozor-Rama razvrstati u kategorije kolektivnog i dva tipa individualnog stanovanja.

Kolektivno stanovanje zastupljeno je u užoj urbanoj zoni grada. Višestambeni objekti datiraju iz razdoblja početka urbanizacije naših prostora, pedesetih i šezdesetih godina naovamo. Oblikovno, ova vrsta stanovanja čini sliku grada, međutim objekti su u lošem stanju, neodržavani i potrebna je njihova obnova uz zadržavanje izvorne forme pročelja.

Individualno stanovanje može se razvrstati u dva tipa. Prvi su individualni objekti na ruralnim područjima. Unutar ove kategorizacije, mogla bi se izdvojiti „ramska tradicijska kuća“. Za tipizaciju ovakve vrste objekta potrebna je detaljna studija, koja bi analizirala mogućnost suvremenog načina života u ovakvim objektima, i propisala tradicijske elemente i način njihove obnove. Druga uočena vrsta stanovanja unutar individualnih su „moderni“ objekti nastali posljednjih dvadeset godina. Građevinski su kvalitetni i opremljeni svom infrastrukturom. Međutim, nemoguće je ove objekte svrstati u jedan tip, obzirom na arhitektonsko oblikovanje i predimenzioniranost. Vidno je da nisu proizvod naše kulture i tradicije. Potrebno je propisati urbanističke uvjete izgradnje (katnost, nagib krova, boja pročelja, vrsta pokrova...), i provoditi ih kako bi se zaustavila (a usmjerila) izgradnja ovakvih objekata koji ruše sliku kraja i utječu na ono što će biti koncept razvoja (turizam, ruralni razvoj..).

3.2.6. Gospodarstvo

Općina obuhvaća površinu od 477 km², od čega je 44,34% poljoprivrednog zemljišta, 44,80% šumskog zemljišta i krša, te 7,26% površine pod naseljima, vodom sa akumulacijama HE Rama i Jablanica. Prema popisu iz 1991. godine Općina je imala 19.602 stanovnika, a 2007. godine manje, odnosno 16.371 stanovnika. Kompletan prostor Općine je na planinskom masivu Raduše i njenim južnim obroncima kroz koje protječe rijeka Rama i više planinskih potoka. Izgradnjom HE Rama je kompletan prostor plodnog tla u zoni izvora rijeke Rame potopljen akumulacijskim jezerom čime je došlo do značajne migracije, odnosno iseljavanja domicilnog stanovništva. Osnovna obilježja prostora su planinski i šumoviti tereni, HE Rama sa akumulacijskim jezerom i magistralna cesta Bugojno – Jablanica M16,2.

3.2.6.1. Karakteristike gospodarstva Općine Prozor – Rama do 1991. godine¹

Prema podacima navedenim u službenom listu iz 1971. godine Općina Prozor je bila svrstana među nerazvijene u tadašnjoj republici BiH. Tako je prema stopi zaposlenosti u 1972. godini Općina zauzimala 99 mjesto od ukupno 106 Općina u Republici.

U razdoblju od 1961-1971 godine došlo je do pozitivnih kretanja u strukturi nacionalnog dohotka i to u smislu povećanja udjela industrije u stvaranju dohotka. Udio industrije, koji je 1961. godine iznosio svega 1,2%, u 1971. godini povećao se na cijelih 36%.

¹ Izvor: Urbanistički plan Prozora 1977.

Istovremeno je došlo do smanjenja udjela poljoprivrede u stvaranju dohotka, koji je sa 77,4% u 1961. godini opao na oko 30% u 1971. godini. U ostalim oblastima gospodarstva nisu se desile nikakve značajnije promjene.

Nacionalni dohodak po glavi stanovnika u Općini Prozor u 1972. godini je bio dvostruko niži od prosječnog nacionalnog dohotka po glavi stanovnika u republici BiH. U to vrijeme je i zaposlenost stanovništva bila izrazito niska. Odnos među sektorima, u pogledu zaposlenosti je bio nepovoljan. U Općini je 1972. godine bilo zaposleno svega oko 800 radnika, odnosno oko 5% sveukupnog stanovništva. Dominantnost u ukupnoj zaposlenosti je prisutna u tercijernom sektoru u kojem je bilo zaposleno oko 55% ukupnog stanovništva. U primarnom sektoru je bilo zaposleno 28,8% stanovništva dok u sekundarnom svega 13,5%.

Na području Općine su djelovale četiri radne organizacije u oblastima industrije, poljoprivrede, saobraćaja, trgovine, ugostiteljstva, graditeljstva i turizma.

I pored relativno povoljnih uvjeta, u oblasti poljoprivrede nisu postignuti dobri rezultati. Na području Općine Prozor bila je zastupljena poljoprivredna proizvodnja izrazito ekstenzivnog tipa. Glavni uzrok slabom razvoju poljoprivrede je u individualnoj poljoprivrednoj proizvodnji na usitnjenim zemljišnim posjedima.

U Općini postoje izuzetno povoljni uvjeti za uzgoj šljive pa je to ujedno i glavni poljoprivredni proizvod. Područje je bogato i ljekovitim biljem i šumskim plodovima, a znatan dio poljoprivrednih površina zapremaju pašnjaci i livade. Područje je time pogodno za razvoj stočarstva, što nije bilo dovoljno iskorišteno.

Glavni, a ujedno i jedini nositelj razvitka poljoprivrede u društvenom sektoru na području Općine je bila Zemljoradnička zadruga Prozor, koja se osim poljoprivredom bavila još i robnim prometom. Raspolagala je sa oko 350 ha poljoprivrednih površina, od kojih je značajan dio šumsko zemljište (oko 150 ha).

Urbanističkim planom Prozora 1977. planirana je značajna uloga Zadruga u intenziviranju cjelokupne poljoprivredne proizvodnje na području Općine. Planirana je bila kooperacija individualnih poljoprivrednika u oblasti zemljoradnje i stočarstva, te proširenje i izgradnja novih kapaciteta Zadruga za proizvodnju i flaširanje rakije, preradu ljekovitog bilja itd.

Jedini industrijski pogon u to vrijeme je bila tvornica dekorativnih materijala, kao pogon tvornice Viteksa iz Visokog. Pogon je zapošljavao sto radnika. Razvoj metalne industrije ostvaren je izgradnjom Unisove tvornice koja je zapošljavala 150-200 radnika. Također je evidentirano da postoje mogućnosti za izgradnju kapaciteta za proizvodnju građevinskog materijala na bazi dolomita, s obzirom na njegova bogata nalazišta na području Općine Prozor – Rama.

U oblasti građevinarstva djelovala je radna organizacija Gradina koja se pored građevinarstva bavila još ugostiteljstvom i turizmom. Planom je predviđeno proširenje i izgradnja novih kapaciteta za preradu dolomita i proizvodnju ravnih građevinskih materijala na bazi dolomita. Time bi se povećala zaposlenost ove organizacije sa 180 na 340 radnika.

U oblasti saobraćaja djelovala je radna organizacija Autoprevoz, koja je također Urbanističkim planom Prozor 1977. planirala znatnije proširenje i ulaganje u poboljšanje voznog parka.

Područje Općine Prozor – Rama obiluje prirodnim ljepotama, koje predstavljaju dobru osnovu za razvitak turizma i ugostiteljstva, koji su u realizaciji bili zapostavljeni, ali planovima iz prošlih razdoblja potencirani.

Glavni nositelj u ovoj oblasti je bila radna organizacija Gradina koja je planirala izgradnju turističkog centra na Ramskom jezeru, ugostiteljskog objekta na Makljenju, restoran s bungalovima i slično.

3.2.6.2. Karakteristike gospodarstva Općine Prozor – Rama u razdoblju 2007-2010. godine

Gospodarska aktivnost Općine Prozor - Rama

Izmjenjena struktura zaposlenosti stanovništva Općine Prozor – Rama rezultat je izražene dominacije trgovinske djelatnosti, te donekle i ugostiteljstva u okviru skupine tržišnih gospodarskih djelatnosti., što je vidljivo iz naredne tabele gdje je prikazan broj aktivnih gospodarskih subjekata po standardnoj klasifikaciji djelatnosti. Podaci se odnose na stanje 31.12.2008. prema publikaciji Federalnog statističkog zavoda.

Tabela 39. Registrirani poslovni subjekti po djelatnostima, stanje 31.12.2008.

Oznaka djelatnosti	KLASIFIKACIJA DJELATNOSTI	Pravne osobe	Jedinice u sastavu	obrt	ukupno
	SVEUKUPNO	206	64	283	553
	TRŽIŠNE DJELATNOSTI	121	32	259	412
A	Poljoprivreda, lov i šumarstvo	14	3	5	22
B	Ribarstvo	3	0	1	4
C	Rudarstvo	0	0	0	0
D	Prerađivačka industrija	22	0	23	45
E	Snabdjevanje električnom energijom, gasom i vodom	5	2	0	7
F	Građevinarstvo	10	0	18	28
G	Trgovina	52	9	127	188
H	Ugostiteljstvo	4	0	64	68

I	Saobraćaj, skladištenje i veze	9	6	9	24
J	Finansijsko posredovanje	0	10	0	10
K	Poslovanje nekretninama, iznajmljivanje i poslovne usluge	2	2	12	16
	JAVNE DJELATNOSTI	85	32	24	141
L	Javna uprava i odbrana; obavezno socijalno osiguranje	4	2	0	6
M	Obrazovanje	8	10	3	21
N	Zdravstvena i socijalna zaštita	16	1	1	18
O	Ostale javne društvene djelatnosti	57	19	20	96
P	Privatna domaćinstva sa zaposlenim licima	0	0	0	0
Q	Eksteritorijalne organizacije i tijela	0	0	0	0

Izvor: Hercegovačko neretvanski kanton u brojkama 2009

Zapažamo da na poljoprivredu i ugostiteljstvo otpada svega 4% cjelokupne gospodarske djelatnosti Općine Prozor – Rama dok se trgovinom bavi 34% a ugostiteljstvom 12,3% aktivnih poduzeća.

Prema statističkim pokazateljima Federalnog zavoda za 2007. godinu opću razvijenost Općine Prozor – Rama možemo sagledati pomoću nominalnih pokazatelja razvijenosti na razini Općine, Županije i Federacije.

Tabela 40. Opći pokazatelji razvijenosti, stanje 2007. godina

pokazatelj	jedinica mjere	Općina Prozor - Rama	HNŽ	udio Općine u HNŽ	FBIH	udio Općine u FBIH
površina	km2	477	4401	10,8%	26111	1,8%
broj stanovnika	osoba	16444	238194	6,9%	2328000	0,7%
radni kontigent	osoba	11413	158458	7,2%	1559760	0,7%
broj zaposlenih	osoba	1387	40655	3,4%	413676	0,3%
broj nezaposlenih	osoba	1843	30838	6,0%	370459	0,5%
gospodarski subjekti	subjekti	187	4592	4,1%	38913	0,5%
obrtnički biznis	subjekti	280	5487	5,1%	49282	0,6%
snimljeni subjekti	subjekti	89	2286	3,9%		
kapital u funkciji	000KM	40338	3661582	1,1%		
obim proizvodnje 2007+2008	000KM	6428	672806	1,0%	8769923	0,1%

Izvor: Studija „Analiza aktualnog stanja i mogućnosti razvoja privrede HNŽ/K”

Analizirajući sve ponuđene pokazatelje i poređenjem sa stanjem na višim razinama, jasno je da je riječ o izrazito lošoj gospodarskoj razvijenosti Općine Prozor – Rama.

Na području Općine Prozor – Rama aktivno je više značajnih gospodarskih subjekata primarnog, sekundarnog i tercijernog sektora.

Tabela 41. Značajni gospodarski subjekti na području Općine Prozor - Rama

GOSPODARSKA DJELATNOST	GOSPODARSKI SUBJEKT		
	NAZIV	LOKACIJA	VLASNIŠTVO
Poljoprivreda i šumarstvo	ŠUMSKI PLOD d.o.o. Prozor	PROZOR	PRIVATNO
	ČOLAKCOMMERCE d.o.o. Prozor	NAUKOVIĆI BB	PRIVATNO
	DIZDAREVIĆ GROUP d.o.o. Prozor	K. TOMISLAVA BB	PRIVATNO
	ŠUME HB ŠUMARIJA RAMA	K. TOMISLAVA BB	PRIVATNO
	ŠUMARSTVO SREDNJE NERETVANSKO	ŠĆIPE	PRIVATNO
Ribarstvo	TIP "DEKORATIVA" d.d. Prozor	K. TOMISLAVA BB	PRIVATNO
	KAVEZNI UZGOJ RIBE	PERIĆI	PRIVATNO
Prerađivačka industrija	ČOLAKCOMMERCE d.o.o. Prozor	PROZOR	PRIVATNO
	ŠUMSKI PLOD d.o.o. Prozor	NAUKOVIĆI BB	PRIVATNO
	MB KLAMER d.o.o.Prozor-Rama	PROZOR	PRIVATNO
Snabdijevanje el. energijom, plinom i vodom	JP HE RAMA	K. TOMISLAVA BB	DRUŠTVENO
	JKP "VODOGRAD" d.d.Prozor-Rama	ĆIRE TRUHELKE BB	MJEŠOVITO
Građevinarstvo	Gradina d.d. Prozor	NIKOLE ŠOPA 4.	PRIVATNO
	OMETALA d.o.o. PROZOR	OMETALA BB	PRIVATNO
	BOŠNJAK PROMET d.o.o.	UZ MAGISTRALNI PUT	PRIVATNO
	ĐOGIĆ d.o.o. Prozor		
Trgovina	BOŠNJAK PROMET d.o.o.	MAGISTRALA BB	PRIVATNO
	ALF d.o.o. Prozor-Rama	K. TOMISLAVA BB	PRIVATNO
	MM MARKO d.o.o. Prozor-Rama	PROZOR	PRIVATNO
	KONZUM d.o.o. PROZOR	ĆORKOVAC BB	PRIVATNO
	EURO MARKET d.o.o. PROZOR	K. TOMISLAVA BB	PRIVATNO
	KNEŽEVIĆ 66 d.o.o. PROZOR	PROZOR	PRIVATNO
	STR VODA PROZOR	PROZOR	PRIVATNO
Ugostiteljstvo	JAKLIĆI B&B d.o.o. JAKLIĆI	JAKLIĆI	PRIVATNO
	EURO BISER d.o.o., Prozor-Rama	ĆORKOVAC BB	PRIVATNO
Promet	GEZA-PROMET d.o.o. Prozor-Rama	DOBROŠA	PRIVATNO
	M - M I L D d.o.o. PROZOR	PODBOR	PRIVATNO
	PUTNIKTOURS-PROZOR d.o.o.	PROZOR	PRIVATNO
	BELJO BUS MLUŠA	MLUŠA	PRIVATNO
	BRAJKO TOURS d.o.o. LJUBUNCI	LJUBUNCI	PRIVATNO

Izvor: općinska služba Prozor - Rama

Poduzeće GP BOŠNJAK PROMET doo egzistira na tržištu od 1995. godine. Djeluje prvenstveno na području Općine Prozor-Rama ali i susjednih Općina. Dosadašnja djelatnost je prodaja građevinskog materijala i pružanje usluga u građevini (kamion, kran, bager).

Proširenjem djelatnosti, odnosno ulaskom u projekt gradnje došlo je do povećanja broja zaposlenih te do pozitivnog djelovanja na širu društvenu zajednicu.

Firma ROH BAU RAMA izvodi sve vrste građevinskih radova. U ponudi je prodaja gotovih vikendica na Ramskom jezeru.

TIP DEKORATIVA d.d. radi od 1974.god. Osnovna djelatnost ove firme je proizvodnja dekorativnih tkanina za tapeciranje namještaja. Punosistemska ribogojilište "Krupić" vrši uzgoj riblje mlađi. Trenutno upošljava 50 radnika. Planira nastaviti sa proizvodnjom dekorativnih tkanina i uzgojem ribe i riblje mlađi.

ČOLAKCOMMERCE d.o.o. posluje od 1996.godine. Isključivo se bavi otkupom šumskih plodova i to: šumskih jagoda, borovnica, malina, kupina i sve vrste gljiva. U sezoni zapošljava 20 radnika na preradi i 50 radnika na otkupnim stanicama u cijeloj BiH. U budućnosti planira vršiti zamrzavanje i pakiranje šumskih plodova po 250 gr za prodaju na domaćem i inozemnom tržištu. Za sve šumske plodove ima potpisane ugovore za prodaju na Švedskom tržištu.

EURO BISER d.o.o. posluje od 1999.godine. Osnovna djelatnost je nafta i naftni derivati, ugostiteljstvo, trgovina i transport, dok je proizvodnja ribe, mesa i mesnih prerađevina sporedna djelatnost.

GALIĆ COMMERCE d.o.o. poduzeće se bavi uzgojem, klanjem i prodajom žive stoke i prodajom mesa već 30 godina. Posjeduje dvije moderno opremljene farme sa klaonicom i sezonskom mesnicom u mjestu Prozor 2 na putu Prozor-Uzdol. Kapacitet farme je 1000 tovljenika. Druga mesnica je u ulici Kralja Tomislava u Prozoru. Upošljava 8 radnika. U skoroj budućnosti planira udvostručiti proizvodnju i uposlenost osoba.

GRADINA d.d. osnovana je 1963.godine, a u sadašnjem obliku kao d.d. posluje od 2002. godine. Cjelokupni proces proizvodnje, prometa i usluga, na današnjoj razini, odvija se kroz tri temeljna organizacijska oblika: visokogradnja i niskogradnja, proizvodnja građevinskog materijala u kamenolomu Podbor i trgovina i usluge. Trenutno ima 82 uposlena i planira održati trenutni broj uposlenih.

JP EP HZ H-B d.d, PJ Prozor-Rama - pogon HE Rama je najveće postrojenje u sustavu JP "Elektroprivreda HZ HB" dd Mostar, proizvodnja električne energije sliv Neretva. Izgradnja HE Rama započela je 1964. godine, a završena je i puštena u pogon 1968. godine. Postrojenje je akumulacijsko-derivacijskog tipa i koristi vode rijeke Rame na padu od 325 m. Ukupna instalirana snaga postrojenja je 160 MW, a srednja godišnja proizvodnja 710 Gwh. Akumulacionim jezerom potopljeno je 15,5 km² zemljišta. Upošljava 85 radnika.

MOTEL RAMA B&B d.o.o. pod ovim nazivom posluje od 1997. godine. Glavna mu je djelatnost ugostiteljstvo i turizam. Motel trenutno raspolaže sa četrdeset ležajeva (jednokrevetne, dvokrevetne, trokrevetne sobe i apartmani) sa vrlo pristupačnim cijenama za noćenje. Pored postojeće ponude u samom motelu, raspolažu i sa planinskom vikend kućom

na planini Draševo, pa ima mogućnost organiziranja izleta u planinu i prenoćišta, kao i rekreacije na planini jer ima izgrađeno nogometno igralište sa rasvjetom. U sklopu objekta motela nalazi se i pekarski prostor što omogućava svakodnevnu pripremu domaće hrane (krumpira ispod sača, domaći kruh ispod sača, pečena janjetina i teletina ispod sača i dr). Motel raspolaže i sa otvorenim i zatvorenim garažnim prostorom što omogućava nesmetano parkiranje većeg broja vozila, a time osigurava i veću sigurnost. Trenutno upošljava 6 djelatnika i u kladionici, koja je u sastavu poduzeća, još 2 djelatnika.

PROZOR-BENZ d.o.o. počeo sa radom 1995.god. U svom sastavu ima benzinsku crpku i stanicu tehničkog pregleda vozila. Bavi se i trgovinom naftom i naftnim prerađevinama. Stanica tehničkog pregleda vrši: tehnički pregled, osiguranja i baždarenje tahografa. Upošljava 10 radnika.

STRUJA d.o.o. je poduzeće koje se bavi proizvodnjom i prodajom elektroormarića i elektroinstalacijske opreme. Upošljava 7 radnika.

Š&M-Co d.o.o posluje od 1997. god. Bavi se otkupom sirove kože i otkupom šumskih plodova, a posjeduje zasađenu plantažu jagoda po najsuvremenijem sustavu "kao po kap" na moleh foliji. Plantaža je zasađena na površini od 3,5 duluma oko 140.000 sadnica-frigo sadnice jagode. Posjeduje i rashladne komore kapaciteta oko 300 m² sa eko plinom, kao i najsuvremenije poljoprivredne mašine za sadnju jagodičastog voća i opremu za sadnju voćnjaka "Ključ u ruke". Planira izgraditi poljoprivrednu apoteku. Svoje proizvode izvozi u Europske zemlje. Stalno upošljava 12 radnika a sezonski od 50-100 sa kooperantima.

Prostorna gospodarska organiziranost Općine Prozor – Rama

Prema raspoloživim podacima Općina ima jednu izrazitu gospodarsku zonu „Bare“ i više pojedinačnih gospodarskih objekata lociranih po ruralnim centrima u „Trešanica“ koja obuhvaća prostor uz potok Trešanica i magistralnu cestu Sarajevo – Mostar (M17) od grada, pa sve do Podorašca. Ova zona ima više poslovnih industrijskih i servisno – uslužnih subjekata i površinu oko 20 ha.

Spisak pojedinačnih objekata sa osnovnim podacima je iskazan u sljedećoj tabeli.

Tabela 42. Prostorni razmještaj gospodarskih subjekata na području Općine Prozor - Rama

Red. broj	Gospodarska zona /objekt	Lokacija	Djelatnost	Bruto površina (ha)
	G.Z. „BARE“			
1.	Tvornica UNIS	Bare	industrijska	6
2.	Dekorativa	Bare	industrijska	5

	POJEDINAČNI OBJEKTI			
3.	Gradina	Prozor	industrijska	3
4.	HE Rama	Prozor	industrijska	1550
5.	Motel	Prozor	servisno uslužna	1,5
6.	UNIS	Šćit	industrijska	1,5
7.	UNIS	Rumboci	industrijska	0,5
8.	Ribnjak crpka	Ljubinci	servisno uslužna	2
9.	Benzinska crpka	Prozor	servisno uslužna	0,5
10.	Benzinska crpka	Ponir	servisno uslužna	0,5
11.	Kamenolom – separacija Dolomita	Podbor	industrijska	2
12.	Obrada kamena	Gračanica	servisno uslužna	0,5
13.	Obrada kamena	Lug	servisno uslužna	0,5

Izvor: Studija „Analiza aktualnog stanja i mogućnosti razvoja privrede HNŽ/K”

Svi objekti su povezani na mrežu javnih cesta i na objekte komunalne infrastrukture.

Kao proizvod društvenog i prostornog planiranja iz osamdesetih godina prošlog stoljeća došlo je do formiranja poslovnih zona sukladno demografskim kapacitetima i potrebama za radnim mjestima. Ove zone su najčešće nastajale na periferiji gradova centara Općina. One su bile u principu industrijske zone, dok su pojedinačni industrijski objekti nastajali u sekundarnim općinskim centrima. Tako su nastale poslovne zone i u Prozoru.

Tabela 43. Razmještaj zona po djelatnostima na području Općine Prozor - Rama

Općina	Industrijska djelatnost (površina ha)	Servisno – uslužna djelatnost (površina ha)	Trgovinska djelatnost (površina ha)	Ukupno (površina ha)	Površina posl. zona u centralnom naselju Općine /ha/
Prozor – Rama	10,99	1,59	-	12,58	6,49

Gospodarska zona u Općini Prozor–Rama – “Bare” je odgovarajuća i za budući razvoj. U toj zoni nije aktivirana proizvodnja u objektima UNIS. Moguće je proširenje zone prema podnožju Makljena i aktiviranje nove zone uz regionalnu cestu Prozor – Podbor, a posebno na lokalitetu „Ometala”. Također je moguće širenje postojećih kapaciteta u ruralnim naseljima i značajniji razvoj turizma na Ramskom jezeru i prevoju Makljen.

3.2.6.3. Razvojne mogućnosti Općine Prozor – Rama

Na području Općine Prozor – Rama postoji nekoliko napuštenih ili nedovoljno iskorištenih objekata poslovne namjene koji predstavljaju gospodarski i prostorni potencijal za budući razvitak Općine.

Tabela 44. Bivši značajni gospodarski subjekti Općine Prozor – Rama, sada objekti van funkcije

NAZIV	DJELATNOST	LOKACIJA	POVRŠINA
TPKS UNIS PROZOR	METALNA INDUSTRIJA	KRALJA TOMISLAVA PROZOR	16.000 m ²
TIP DEKORATIVA d.d.	TEKSTILNA INDUSTRIJA	KRALJA TOMISLAVA PROZOR	14.000 m ²
TPKS UNIS ŠČIT	METALNA INDUSTRIJA	ŠČIT	2.600 m ²
DP PRONY RUMBOCI	PROIZVODNJA MAGNETSKIH MEDIJA	RUMBOCI	1.200 m ²
DP PUTNIK PROZOR	PRIJEVOZ PUTNIKA I ROBE	KRALJA TOMISLAVA PROZOR	3.000 m ²
UIT RAMA	UGOSTITELJSTVO I TURIZAM	KRALJA TOMISLAVA PROZOR	2.000 m ²
Sveukupno raspoloživa površina za obavljanje gospodarske djelatnosti:			38.800 m ²

Poduzeće PRONY snovano je 1990. godine, a proizvodni pogon se nalazi u Rumbocima. Bavilo se proizvodnjom i prometom magnetnih medija i proizvoda od plastike, a prije rata je upošljavalo 30 djelatnika sa stalnim radnim odnosom i još nekoliko vanjskih suradnika. Djelovanje poduzeća je trajalo od 1990-1992.godine kada je prestala svaka proizvodnja uslijed ratnih djelovanja na ovim prostorima.

Pored raspoloživih industrijskih kapaciteta PRONY-a, svakako je vrijedno spomenuti raspoložive kapacitete TIP "Dekorativa d.d., obzirom na svoju površinu i raspoloživi prostor unutar poduzeća koji su iskorišteni cca 20%. Pogoni UNIS-a na lokacijama u Prozoru i Ščitu, te objekti poduzeća DP Putnik i UIT Rama smješteni u Prozoru predstavljaju također prostorni potencijal za budući gospodarski razvoj Općine. Sveukupna raspoloživa površina ovih poslovnih objekata iznosi 38.800 m², što u budućem planskom razdoblju treba iskoristiti za gospodarski prosperitet.

Sagledavajući sve prethodno navedene karakteristike gospodarstvenog stanja po razdobljima - do i nakon 1991. godine - zapažamo da se generalna obilježja nisu bitno promijenila:

- Općina i dalje spada u skupinu nerazvijenih Općina u regiji;
- zaposlenost je izrazito niska, ispodprosječna u Županiji;
- zahvaljujući preovladavanju trgovačke djelatnosti dominantnost tercijarnog sektora je također veoma naglašena (55,3%) kao i ranije;

- prirodne pogodnosti nisu dovoljno iskorištene u pogledu djelatnosti poljoprivrede i turizma.

Tomu treba, kao pogodnosti gospodarskom razvitku dodati:

- postojanje poslovne zone i mogućnost njenog daljeg prostornog širenja, kao i formiranje nove zone;
- izražen poduzetnički duh stanovništva kroz djelovanje gospodarskih subjekata iz oblasti primarne proizvodnje, prerađivačke industrije, građevinarstva i servisno uslužnih djelatnosti.

Za razvojnu politiku potrebno je razviti i uspostaviti sistem poticajnih mjera kako bi se prevazišla postojeća nerazvijenost područja.

3.2.6.4. Turističke pogodnosti Općine Prozor – Rama

Prekrasan krajolik Općine Prozor – Rama smještene na oko 700 m nadmorske visine, okružene sa svih strana visokim planininskim masivima, uz umjereno kontinentalnu klimu koja vlada ovim prostorom, pruža mogućnosti intezivnijeg razvoja turističke djelatnosti.

Tabela 45. Prirodne i kulturno povijesne vrijednosti Općine Prozor - Rama

NAZIV	VRSTA	LOKACIJA	TURISTIČKI ISKORIŠTEN
RAMSKO JEZERO	PRIRODNI	GORNJA RAMA	NE
PLANINA MAKLJEN	PRIRODNI	PROZOR	NE
PLANINA RADUŠA	PRIRODNI	GORNJA RAMA	NE
PLANINA VRAN	PRIRODNI	GORNJA RAMA	NE
KUĆA MIRA I FRANJEVAČKI SAMOSTAN	KULTURNO POVIJESNI	ŠČIT	DA

RIJEKA RAMA izvire između Raduše i Proslapske planine, odnosno u mjestu Varvara i protječe kroz selo Lug i Gračanicu i ulijeva se u Jablaničko jezero. Najznačajnija je pritoka Neretve u koju se ulijeva u srednjem toku kao lijeva pritoka. Dužina toka Rame iznosi oko 20 km. U gornjem toku, od izvora do Mluše, rijeka je dosta tiha i tu je danas smješteno Ramsko jezero. Srednji tok je od Mluše do Marine pećine, gdje se Rama ulijeva u Jablaničko jezero. U tom dijelu Rama teče klisurom sa 10 % pada, što ukazuje na tipični planinski karakter rijeke, te sa desne strane prima pritoke Crima potok i Gračanicu, a sa lijeve Krupić i Volujaču. Prema svim fizikalno-kemijskim pokazateljima, rijeka Rama pripada čistom salmonidnom području s velikim padom korita i relativno malom količinom vode. Korito je puno bukova, brzaka i malih kaskada. Ovakav tip vode, s dosta niskim temperaturama koje su tijekom

godine varirale od 4,5° C u zimskom razdoblju do 13,9° C tijekom mjeseca srpnja, utječu na pojavu visokih koncentracija kisika što je od posebnog značaja za život potočne pastve.

Slika 34. rijeka Rama

PLANINA RADUŠA pruža idealne uvjete za ljubitelje izleta, planinarenja i lova. Počinje sa istočne strane mjestom zvano Draševo, gdje je dovođenjem električne energije u privatnom sektoru zaživio jedan vid turizma gdje gosti dolaze na izlete i lov. Za one koji vole planinarenje put se nastavlja kroz visoku šumu jele i smreke gdje se mogu okrijepiti čistom hladnom izvorskom vodom koja se nalazi u dubokoj kamenoj vrtači od oko 30 m zbog toga nazvanoj Samograd. Vrhunac ovoga puta bio bi dolazak na najviši vrh ove planine

zvani Idovac (1956m) odakle se pruža prekrasan pogled u daljinu i nekoliko metara ispod njega malo planinsko jezero- Raduško jezero.

Slika 35. planina Raduša

PLANINA MAKLIJEN nalazi se na magistralnom putu M-16.2. Jablanica-

Bugojno na nadmorskoj visini od 1200 m. Jedan je od najvećih planinski prijevoja u

BiH. Pogodan za razvoj planinskoga turizma, lova i stočarstva. Izgradnjom autohtone Ramske kuće na planini Makljen sa ponudom izvornih ramskih jela uz koju je izgrađen skijaški lift gostima su pruženi potpuniji uvjeti za zimski odmor i rekreaciju. Prostor je očuvanog prirodnog okoliša i bogat šumskom plodovima.

Slika 36. Makljen

VRAN PLANINA - Najviši vrh Vrana je Veliki Vran visok 2074m. S južne strane Vrana pruža se kraško polje koje prema zapadu završava s Blidinjskim jezerom. Sa sjeverne strane, od Prokosa do Kedžare prevladava prilično kamenit prostor koji je nekada služio za ispašu ovaca, jedan dio ovoga prostora je pod crnogoričnim šumom i makijom. Vran planina ima alpsku klimu, s prosječnom ljetnom temperaturom od 8° na 2000 nadmorske visine. Zime na Vranu su izrazito hladne s velikim količinama snijega. Nije rijetkost da snijeg u rujnu zabijeli njegove vrhove. Znamenitosti Vrana su svakako Divin grob na Kedžari, najviši vrh Divič, bašča i pećina hajdučkog vođe Mijata Tomića, špilja Propala, Padež i dr. Raznolikost flore i faune Vrana je također odlika turističke privlačnosti prostora. Vran je često odredište mnogih planinara i zaljubljenika u visine i prirodu, Svima koji imaju imalo sklonosti prema planinama i planinarenju, preporuka da svakako posjete Vran i park prirode Blidinje.

Slika 37. Vran planina

RAMSKO JEZERO je smješteno u gornjoramskoj kotlini na području ograničenom strmim vijencem planinskih masiva Raduše, Makljena, Ljubuše i Vrana. Nastalo je vještačkim potapanjem korita rijeke Rame. Jezero je svojom čistoćom i ljepotom idealno za izletnike, a u vruće ljetne dane i za kupanje te se u zadnje vrijeme prave plaže i ugostiteljski objekti sa pratećim sadržajima za sport i rekreaciju. Bogato je ribom pastrvkom, smuđem, šaranom i klenom te je pravi raj za ribiče. Posebnu ljepotu daju mu otoci i poluotoci od kojih se izdvaja poluotok Šćit sa crkvom i samostanom sa preko pet stoljetnom tradicijom.

Slika 38. Ramsko jezero

RADUŠKO JEZERO - Na planini Raduša smješteno je prirodno jezero koje leži na nadmorskoj visini oko 1450 m.

Veoma je privlačno za izlete, posebno za vrijeme ljetnog perioda. Ova turistička destinacije veoma je povoljna za razvoj omladinskog turizma odnosno kampovanje raznih izviđačkih organizacija. S tim u svezi osnovano je planinarsko društvo "Idovac" koje je dobilo ime po najvišem vrhu ove planine Idovcu.

Slika 39. Raduško jezero

FRANJEVAČKI SAMOSTAN - Na poluotoku Šćitu, obgrljenom ljepotom Ramskog jezera, nalazi se Gospino svetište, hodočasnička crkva Majke od milosti čija se čudotvorna slika od 1687. nalazi u Sinju. Uz crkvu je Franjevački samostan, Kuća mira, Etnografski muzej, umjetnička galerija, knjižnica, suvenirnica s Internet klubom i knjižarom. Cjelinom svoga ambijenta, kao nacionalni spomenik, sav je ovaj prostor i sve građevine uspješan izraz prirodne ljepote, umjetničkih, zanatskih i majstorskih dostignuća. Franjevački samostan, jedan od najstarijih u Bosni i Hercegovini, je nezaobilazna turistička destinacija ovog kraja.

Slika 40. Franjevački samostan

Diva Grabovčeva Hrvatski puk Rame i Hercegovine već tri stoljeća štuje jedan usamljeni grob na Kedžari, usred Vran planine, kao sveto mjesto. U njemu, prema predaji, počiva tijelo Dive Grabovčeve koju je, u cvijetu mladosti, ubio razuzdani turski plemić jer se suprotstavila njegovoj pohoti.

Slika 41. Diva Grabovčeva

Etnografski muzej - Muzej Franjevačkog samostana Rama-Šćit, postavljen u starom samostanu, jedinstvena je građevina u BiH, jedina takve vrste iz vremena turske vladavine u Bosni i Hercegovini, sagrađena 1857. godine. U etnografskom muzeju na Šćitu

predstavljen je život stanovnika ramskoga kraja. Na dvije etaže postavljeni su izložci starih zanata, gospodarstva, prijevoznih sredstava, stambene kulture. Treća etaža predstavlja tekstilnu radinost - proces proizvodnje i sve vrste proizvoda u uporabi.

Tu je i fratarska samostanska ćelija - soba fra Jeronima Vladića. Četvrta etaža predstavlja floru sa stotinjak najčešćih biljaka s nazivima i osnovnim karakteristikama i faunu - porodice životinja u punoj životnoj formi.

Slika 42. Etnografski muzej

Ramski križ visine 4 m i 2 tone težine danas počiva gotovo u posve prirodnome ambijentu, kao da je tu odvajkada. Izrasta iz zemlje na malo povišenom humku, a za njegovo postolje Blažević je oblikovao stećak i na njemu stilizirao ples, kolo, igru života pradjedova u širokim nošnjama.

Slika 43. „Ramski križ“

Ramska majka rad je akademskog kipara Mile Blaževića iz Zagreba. Rađen u bronci, 250 cm, postavljen 1999. godine u samostanskom dvorištu.

Slika 44. „Ramska majka“

Kipar Kuzma Kovačić načinio je 2000. godine za Franjevački samostan u Rami skulpturu Posljednja večera, bronca, kružna kompozicija oko 170x308 cm.

Slika 45. „Posljednja večera“

Tabela 46. Ugostiteljski i smještajni kapaciteti Općine Prozor - Rama

NAZIV	TIP	LOKACIJA
JAKLIĆI B&B d.o.o.	Ugostiteljski/smještajni	KRALJA TOMISLAVA
EURO BISER d.o.o.	Ugostiteljski/smještajni	ĆORKOVAC
RAMSKA KUĆA	Ugostiteljski/smještajni	MAKLJEN
KUĆA MIRA ŠČIT	Ugostiteljski/smještajni	ŠČIT
MAKLJEN DOLIĆ	Ugostiteljski/smještajni	MAKLJEN

MOTEL RAMA je smješten u Prozoru. Građen je moderno, a oblikovan prema zahtjevima modernog turističkog čovjeka. Posebno je pogodan za poslovne ljude. U sklopu motela nalazi se klimatizirani restoran s ljetnom terasom, uz ponudu kako internacionalne kuhinje tako i specijaliteta kuće, s osobitim naglaskom na domaću ramsku kuhinju.

Motel Rama nudi smještaj u jednokrevetnim, dvokrevetnim i trokrevetnim sobama, kao i apartmanima, a za specijalne prilike tu su svadbeni salon i sala za sastanke. Dopunski sadržaji motela vežu se uz planinski turizam.

Kulturno-sportski rekreacijski centar RAMSKA KUĆA nalazi se na planini Makljen, na magistralnoj cesti Bugojno – Uskoplje (Gornji Vakuf) – Prozor - Mostar.

U prirodnom okruženju, uz domaća jela i piće, među kojima je najpoznatija ramska šljivovica, postoje idealni uvjeti za odmor i rekreaciju. U sklopu centra nalazi se muzej s vrijednom zbirkom ramskih rukotvorina i ostalih eksponata. Također, u sklopu centra, se nalazi skijaška staza, te staze za šetanje u prirodnom okruženju uz domaće i divlje životinje: zečeve, paunove, kokoši, jelene..., a alpinistima i ljubiteljima prirode neće nedostajati prostora za užitke.

Slika 46. „Ramska kuća“

Ugostiteljski objekt MIRAKUL nalazi se na Ramskom jezeru u mjestu Podbor. U ponudu su, pored gastronomije, uvršteni apartmani za iznajmljivanje, gliser, pedaline, daske za jedrenje, čamac za 8 osoba, izleti na Ramsko jezero, stadion za odbojku, stadion za boćanje, pješčana plaža. U izgradnji su stadion za košarku i mjesto za kampiranje.

Konoba GAJ nalazi se na Šćitu, 400 metara od Franjevačkog samostana Rama-Šćit, s terasom i predivnim pogledom na Ramsko jezero i okoliš. U raznolikoj gastronomskoj ponudi objedinjeni su specijaliteti ramskoga kraja, spravljeni prema tradicionalnim receptima i od domaćih proizvoda.

KUĆA MIRA - U sklopu samostana Rama-Šćit na Šćitu nalazi se Kuća mira. Ona je pravi prostor za rad sa traumatiziranim osobama, duhovne vježbe, seminare, savjetovanja, simpozije, konferencije, pastoralne projekte, međureligijske susrete i kulturne projekte. Kuća mira korisnicima nudi i druge sadržaje kao što su: jezerski turizam, sportske aktivnosti na vodi, ribolov, podvodni ribolov, trim-staze, gaj za šetnju, voćnjak za relaksaciju, seoski turizam, planinarenje. Nudi smještaj za 40 osoba, dvoranu za sastanke, meditaciju i molitvu, male dvorane za rad po grupama, restoran kapaciteta do 100 mjesta, veliku dvoranu s pozornicom do 200 mjesta, suvenirnicu, čitaonicu, internet klub, caffe bar.

Pregledom trenutnog stanja u pogledu turističke aktivnosti na području Općine Prozor – Rama moguće je uočiti sljedeće:

- bogatstvom prirodnim ljepotama i kulturnim blagom stvorena je dobra polazna osnova za razvitak turizma;
- ekološki neugrožen i očuvan prostor;
- dostupnost potrebne radne snage uzrokovana visokom nezaposlenošću domaćeg stanovništva;
- mogućnost turističke aktivnosti tijekom cijele godine (zimski, izletnički, seoski, lovni, rekreacijski...);
- nepostojanje turističke organiziranosti;
- nedovoljni smještajni kapaciteti,
- nedostatnost objekata turističke namjene i njihovih pratećih sadržaja.

Budući razvoj Općine Prozor – Rama treba temeljiti na intenziviranju poljoprivrede i turističko ugostiteljske djelatnosti, dok postojeći poduzetnički i industrijski potencijal treba poslužiti razvitku ekološki prihvatljivih proizvodno prerađivačkih pogona koji će doprinijeti i povećanju zaposlenosti domicilnog stanovništva, te intenzivnijoj angažiranosti stanovništva ruralnih područja u službi razvitka visokog turizma i stvaranja ekskluzivne turističke destinacije.

3.2.7. Društvene djelatnosti/društvena infrastruktura

Društvenu infrastrukturu čine:

- uprava i administracija
- školstvo (obrazovanje)
- kultura i sport
- zdravstvo i socijalna skrb.

Opremljenost elementima svake od ovih funkcija na području Općine određuje nivo kvalitete funkcije društvene infrastrukture, a shodno tome moguće je izvršiti kategorizaciju općinskog centra. Prema tome Općina Prozor – Rama je definirana kao općinski centar, što će biti obrazloženo u nastavku izlaganja.

3.2.7.1. Uprava i administracija

Prozor je danas administrativno središte gdje su smještene sve općinske institucije.

Unutrašnju organizacionu strukturu jedinice lokalne samouprave Prozor-Rama čine:²

- Ured načelnika,
- općinsko vijeće,
- Služba za opću upravu i civilnu zaštitu,
- Služba za društvene djelatnosti i pitanja branitelja,
- Služba za urbanizam, graditeljstvo, imovinsko-pravne poslove i katastar nekretnina,
- Služba za poljoprivredu, turizam i zaštitu okoliša,
- Služba za gospodarstvo, finansije i inspekciju,
- Služba za obnovu i infrastrukturu.

Općinski centar Prozor, pored upravnih funkcija nivoa Općine posjeduje poreznu i policijsku ispostavu, te općinsko pravobranilaštvo, dok sud i zatvor nema.³

Općinska uprava je smještena u zgradi u vlasništvu raspoložive ukupne površine od 550m².⁴

Dakle funkcije uprave i administracije ne zadovoljavaju u svemu nivo Općine, pa općinski centar Prozor spada u III kategoriju naselja na razini Županije.

3.2.7.2. Školstvo

Predškolsko obrazovanje⁵

² Izvor: Službena stranice općine Prozor - Rama

³ Izvor: Nadležna općinska služba općine Prozor - Rama

⁴ Izvor: Studija razvoja društvenih djelatnosti HNK/Ž

⁵ Izvor: Studija razvoja društvenih djelatnosti HNK/Ž

Predškolski odgoj i obrazovanje u BiH, odnosno u HNŽ odvija se kroz sljedeće forme institucionalnog organiziranja: jaslice, dječiji vrtići i igraonice.

Na prostoru Općine Prozor – Rama predškolski odgoj obavlja se u javnoj predškolskoj ustanovi, dječijem vrtiću, čiji je obuhvat u školskoj 2008/2009 godini iznosio 26 djece. Ako imamo u vidu da je u toj godini statistička procjena o ukupnom broju djece iznosila 944 za cijelo područje Općine, jasno je da ih je svega 2,75% obuhvaćeno predškolskim odgojem. Ujedno je time učešće broja djece Općine Prozor – Rama u ukupnom broju djece u predškolskim ustanovama Županije svega 1,69%.

Predškolske ustanove su pravo mjesto za razvijanje intelektualnih, emotivnih, socijalnih i motivacionih kapaciteta u ranom uzrastu, pa je jednako preporučiv svakom djetetu. Zato je neophodno da prostor u takvoj ustanovi bude adekvatne velicine i sadržaja uzrastu njegovih korisnika – djece. Pedagoškim normativima i standardima utvrđene su neophodne površine za obavljanje djelatnosti u vrtiću i jaslicama.

Analizom prostornih kapaciteta ustanova za predškolski odgoj u HNŽ, prema istraživanju provedenom u „Studiji razvoja društvenih djelatnosti u HNK/Ž“ ustanovljeno je da dječiji vrtić Ciciban u Prozoru ima najmanju površinu unutrašnjeg prostora (72m²). Također je prema istom izvoru utvrđen standard od 3m² potrebne površine po jednom djetetu, te budući u dječijem vrtiću u Prozoru na jedno dijete dolazi svega 2,77 m² jasno je izraženo negativno odstupanje od 0,23 m² /djetetu. Dakle u ovoj predškolskoj ustanovi nisu zadovoljeni minimalni uvjeti za boravak djece prema prethodno navedenom standardu potrebnog prostora.

Osnovno obrazovanje⁶

Na području Općine nalazi se 6 centralnih osnovnih škola: u Ripcima, Gračacu, Uzdolu, Šćipama i dvije u Prozoru, te 12 područnih škola: na Dugama, Lugu, Rumbocima, Orašcu, Gračanici, Grevićima, Ustirami, Ljubuncima, Lapsunju, Lizopercima i dvije u Kovačevu Polju.

Tabela 47. Raspored škola osnovnog obrazovanja

centralna škola	lokacija	broj područnih škola
OŠ fra J. Vladića, Ripci	Ripci	3
OŠ Marka Marulića, Prozor	Prozor	1
OŠ Ivana Mažuranića, Gračac	Gračac	1
OŠ Alija Isaković, Prozor	Prozor	1
OŠ Šćipe, Šćipe	Šćipe	5
OŠ V. Tenžere, Uzdol	Uzdol	1

⁶ Izvor: Studija razvoja društvenih djelatnosti HNK/Ž

U školskoj 2008/2009 godini, prema istraživanjima u Studiji razvoja društvenih djelatnosti u HNK/Ž, ukupan broj učenika u matičnim školama Općine Prozor – Rama iznosio je 1.369, dok je u istom razdoblju u područnim školama bilo znatno manje, svega 202 učenika. Sveukupno je, dakle, zabilježen 1571 učenik osnovnog obrazovanja u Općini Prozor – Rama.

Tabela 48. Raspored škola osnovnog obrazovanja

centralna škola	Broj učenika centralne škole	Broj učenika područnih škola	Ukupan broj učenika
OŠ fra J. Vladića, Ripci	452	115	567
OŠ Marka Marulića, Prozor	549	19	568
OŠ Ivana Mažuranića, Gračac	95	19	114
OŠ Alija Isaković, Prozor	165	5	170
OŠ Ščipe, Ščipe	70	37	107
OŠ V. Tenžere, Uzdol	38	7	45
SVEGA:	1.369	202	1.571

U školskoj 2008/2009 godini broj učenika od I-IV razreda iznosio je 719, a u višim razredima, od V-VIII, 852. Posmatrajući kretanje broja djece po razredima uočljivo je da je uzrok manjoj brojnosti u nižim razredima pad nataliteta zabilježen u zadnjem desetogodišnjem razdoblju.

Tabela 49. Raspoloživi prostorni kapacitet škola osnovnog obrazovanja

centralna škola	površina unutarnjeg prostora	površina vanjskog prostora	ukupna površina
OŠ fra J. Vladića, Ripci	2387	2800	5187
PŠ Rumboci			
PŠ Orašac			
PŠ Kovačevo polje			
OŠ Marka Marulića, Prozor	1677		1677
PŠ Lug	740		740
OŠ Ivana Mažuranića, Gračac	2236	4900	7136
PŠ Ustirama	182	3618	3800
OŠ Alija Isaković, Prozor	2371		2371
PŠ Lapsunj	860		860
OŠ Ščipe, Ščipe	480	450	930
PŠ Gračanica	230		230
PŠ Duge	210		210
PŠ Grevići	50		50
PŠ Kovačevo polje	210		210
PŠ Lizoperci			

OŠ V. Tenžere, Uzdol	1504	1280	2784
PŠ Ljubunci			
SVEGA:	13.137	13.048	26.185

Ako uzmemo prosječnu vrijednost za standard ukupnih površina od 30 m² onda su odstupanja u većini škola znatna. Uslijed nedostatka prostora, nastava se u većini osnovnih škola izvodi u dvije smjene.

Tabela 50. Odstupanja od standarda potrebne površine u osnovnim školama

centralna škola	Ukupna površina m ²	Ukupan broj učenika	Površina po učeniku m ²	Standard m ² /učeniku	Odstupanje od standarda m ²
OŠ fra J. Vladića, Ripci	5.187	567	9,15	30,00	-20,85
OŠ Marka Marulića, Prozor	2.417	568	4,26	30,00	-25,74
OŠ Ivana Mažuranića, Gračac	10.936	114	95,93	30,00	65,93
OŠ Alija Isaković, Prozor	3.231	170	19,01	30,00	-10,99
OŠ Šćipe, Šćipe	1.630	107	15,23	30,00	-14,77
OŠ V. Tenžere, Uzdol	2.784	45	61,87	30,00	31,87
SVEGA:	26.185	1.571	16,67	30,00	-13,33

Iz tabele 48. uočljivo je da je prosječna ukupna površina prostora po učeniku u osnovnim školama na području Općine Prozor – Rama u 2008/2009. godini iznosila 16,67 m² što ne zadovoljava pedagoške standarde i normative osnovnog školstva HNŽ, te je prosječno odstupanje u pogledu potrebne površine po učeniku -13,33 m².

Srednje obrazovanje⁷

Srednje obrazovanje dio je ukupnog sistema odgoja i obrazovanja i dostupno je svim učenicima sa završenom osnovnom školom, pod jednakim uvjetima.

Srednju stručnu školu u Prozoru pohađao je u školskoj 2008/2009 301 učenik, te u poređenju sa procentualnim učešćem srednjih škola u ostalim općinskim centrima u HNŽ, slijedi da se najmanji procentualni dio odnosi se na učenike srednjih škola u Prozoru/Rami - 3,18%. U toj školskoj instituciji nastava se izvodi u jednoj smjeni, što nije čest slučaj u ostalim srednjim školama na području HNŽ. Uzrok vjerojatno leži u slabom obuhvatu djece srednjeg obrazovanja prisutnog u Općini Prozor – Rama.

⁷ Izvor: Studija razvoja društvenih djelatnosti HNK/Ž; www.uzdol.com

Što se tiče prostornog kapaciteta za odvijanje srednjeg obrazovanja na području Općine Prozor – Rama, Srednja škola u Prozoru raspolaže ukupnom površinom od 1950m² u vlasništvu, što u odnosu na ukupan broj učenika iznosi 6,48 m² po jednom učeniku, te je takvim pokazateljem znatno izraženo odstupanje od standarda (minimalno 20 m² /učeniku), odnosno nedostatak od još 13,52 m² / učeniku kako bi se stvorili uvjeti za normalno odvijanje nastave.

Tabela 51. Odstupanja od standarda potrebne površine u srednjoj školi

ustanova srednjeg obrazovanja	Ukupna površina m ²	Ukupan broj učenika	Površina po učeniku m ²	standard minimalno m ²	Odstupanje od standarda m ²
SREDNJA STRUČNA ŠKOLA PROZOR	1950	301	6,48	20	-13,52

Pored nedostatka prostora, česta je pojava da isti prostor koristi više škola, što je i ovdje slučaj jer pored opće gimnazije može se vršiti upis i u tehničke i strukovne smjerove srednješkolskog obrazovanja. Ovo čini prepreku razvijanju škola kao mjesta za cjelodnevni boravak i učenje i otežava izvođenje slobodnih aktivnosti u školi, te njenu povezanost sa lokalnom zajednicom. Nedostatak školskog prostora negativno utječe na kvalitet nastavnog procesa. U pogledu školskih dvorana i terena, na lokaciji vanjskog igrališta škole sagrađena je sportska dvorana tako da od II polugodišta školske 2004/ 05.godine učenici imaju dobre uvjete za izvođenje nastave iz tjelesne i zdravstvene kulture kao i ostalih sportskih aktivnosti, što doprinosi dobrom fizičkom razvoju školske populacije.

Praktična nastava strojarske struke izvodi se u radionicama škole koje su smještene u starom objektu koji je star i dotrajavao, te je time ugrožena sigurnost učenika. Iz tog razloga neophodno ju je radikalno sanirati ili izmjestiti na drugu lokaciju.

U zaključku možemo reći da što se tiče karakteristika školstva u Općini Prozor – Rama zadovoljava općinski nivo III kategorije po kvaliteti.

3.2.7.3. Zdravstvena i socijalna zaštita⁸

Objekte zdravstva na području Općine Prozor – Rama sačinjavaju:

- Dom zdravlja Prozor - Rama
- Ambulanta DZ Prozor
- Ambulanta Gračac

⁸ Izvor: Studija razvoja društvenih djelatnosti HNK/Ž; Nadležna općinska služba općine Prozor - Rama

- Ambulanta Orašac
- Ambulanta Šćipe
- Ambulanta Uzdol
- Privatna stomatološka ordinacija
- Druga specijalistička ordinacija (rad van punog vremena)
- Ljekarna

Prostorni kapaciteti objekata zdravstva:

Dom zdravlja Prozor-Rama ima korisnu površinu od 248,00 m² , stomatološka ordinacija 34,66 m² , ljekarna 62,15 m² i druga specijalistička ordinacija 41,00 m² .

U pogledu socijalne zaštite stanovnika. na području Općine Prozor – Rama djeluje centar socijalnog rada i dom za stare.

Objekti zdravstva na prostoru Općine Prozor - Rama zadovoljavaju nivo općinskog centra, dok je ponuda objekata socijalne zaštite u zaostatku, te je kvaliteta zdravstvene i socijalne zaštite svrstana u III kategoriju.

3.2.7.4. Kultura i sport⁹

Kultura

Kulturne institucije u općini Prozor-Rama:

- Multimedijalni centar u Prozoru u čijem prostoru je smještena univerzalna/kino dvorana
- Knjižnica Rama (u sklopu Informativnog centra) raspolaže sa 14.000 knjiga i zauzima 60 m².
- Franjevački samostan Šćit je poznat poznat i po značajnoj zbirci umjetničkih dijela (Ramski križ, Posljednja večera, Ramska majka, Diva Grabovčeva, Gospina vrata), a 2003.godine postavljena je i etnografska zbirka u kojoj su predstavljeni odjevni predmeti XIX. i XX. stoljeća gospodarstvo, prijevozna sredstva za prijenos dobara, tekstilna radinost i drugo.
- Muzejske zbirke nalaze se i u župnoj kući u Rumbocima, Uzdolu i u Ramskoj kući, te još neke u privatnom vlasništvu.
- Kulturno umjetnička društva su:HKDD-KUD Rama, KUD Gornja Rama, HKUD-Uzdol, KUD Donja Rama i BZK "Preporod",
- a u oblasti informiranja od 1993. godine djeluje Radio Rama.

⁹ Izvor: Studija razvoja društvenih djelatnosti HNK/Ž; www.uzdol.com

Sport

U Općini je razvijen i sportski život, a aktivno djeluju: ŽKK Rama, MKK Rama, NK Rama, Šahovski klub Rama, Sportsko ribolovno društvo Rama, Karate klub "EMPI", Skijaški klub "Idovac", planinarsko društvo Idovac, Lovačko društvo "Vepar", Kinološko društvo "Tornjak" i Udruga igrača prstena.

Od objekata na raspolaganju je stadion i sportska dvorana.

Udruge

Nevladine organizacije sačinjavaju Demokratska alternativa Rame i Djeca nade - udruga građana roditelja djece s posebnim potrebama. Opremljenost objektima kulture i sporta zadovoljava na nivou Općine i po kvaliteti spadaju u II kategoriju.

Zaključak:

Zadovoljavajuća razina opremljenosti sadržajima društvene infrastrukture se uglavnom zadržava na prostoru općinskog centra-grad Prozor, dok su zapostavljenija ostala područja Općine, te u tom smislu je potrebno ulagati u izgradnju sadržaja urbane opreme i u ostalim naseljima.

Tabela 52. Društvena opremljenost po naseljima Općine Prozor - Rama

OBVEZNI SADRŽAJI CENTARA NASELJA	neo bve zn sad ržaji	URBANA OPREMA	NASELJA OPĆINE PROZOR - RAMA
		Osnovno i srednje obrazovanje	Prozor
		Dom zdravlja	Prozor, Šćipe
		Općinska uprava	Prozor
		Općinski sud	
		Općinsko pravobranilaštvo	Prozor
		Općinsko tužilaštvo	
		ZAP	Prozor
		Javna poduzeća (pošta, elektroprivreda...)	Prozor
		Dom za stare	Prozor
		Društva i klubovi za mlade	
		Narodno sveučilište	
		Kino, kazalište, muzej, galerija	Prozor, Šćit
		Čitaonica sa knjižnicom	Prozor
		Robna kuća	
		Zanatsko servisna i uslužna poduzeća i obrti	
		Osnovna škola	Duge, Gračac, Gračanica, Grevići, Kovačevo

				polje, Lapsunj, Lizoperci, Lug, Ometala, Prozor, Ripci, Rumboci, Ščipe, Ustirama, Uzdol, Ljubunci
			Dječiji vrtić i jaslice	Prozor
			Ljekarna	Prozor
			Dom kulture	Prozor
			Specijalizirane trgovine	Prozor
			Obvezne zanatske radnje	
			Zdravstvena stanica	Prozor
			Mjesni ured	Gračac, Prozor, Ripci, Ščipe, Uzdol
			Područna pošta	Gračac
			Pokretni vrtić	
			Centralna osnovna škola	Gračac, Prozor, Ripci, Ščipe, Ustirama
			Ambulanta	Orašac, Ripci, Uzdol
			Osnovna trgovina	
			Područna škola	Duge, Gračanica, Kovačevo polje, Lapsunj, Lizoperci, Lug, Orašac, Rumboci, Ustirama, Ljubunci
			Ugostiteljska radnja	Prozor, Ščit

Izvor: Nadležna Općinska služba Općine Prozor - Rama

3.2.8. Karakteristike infrastrukture

3.2.8.1. Prometna infrastruktura

3.2.8.1.1. Cestovni promet

Općina Prozor – Rama je po svom prostornom položaju oslonjena isključivo na cestovne prometnice, a posebno na magistralnu prometnicu M16.2. Preko ove ceste Općina je uključena u prometni sustav Bosne i Hercegovine i njenog prostornog okruženja. U cjelokupnoj prometnoj mreži Bosne i Hercegovine magistralne ceste M16 i M16.2 čine najkraću prometnu vezu između Hercegovine i južne Dalmacije i zapadne Slavonije, odnosno centralnog dijela kontinentalne Hrvatske i njenog sjevernog i sjeverozapadnog zaleđa. Ona također presijeca magistralne ceste M4 i M5 koje poprečno sijeku Bosnu i Hercegovinu, čime postaje i sastavni dio cjelokupnog prometnog sustava zemlje.

Ukupna dužina magistralne ceste M16.2 kroz područje Općine Prozor – Rama je 31.14 km. Udaljenost općinskog centra od pojedinih čvorišta na M16.2 je do:

- Bugojna 40 km
- Donjeg Vakufa 52 km
- Banja Luke 156 km
- Bosanske Gradiške 208 km

- Okučana (autoput)	224 km
- Jablanice	64 km
- Mostara	80 km
- Čapljine	120 km
- Opuzena	142 km.

Evidentni nedostaci ceste M16.2 su skromni tehnički elementi na dijelu od Prozora do Jablanice i visina prevoja Makljen. Evidentne prednosti ove ceste su što tangira centar Općine, i što prolazi središnjim dijelom Općine od sjevera prema jugu, tako da predstavlja i glavnu internu prometnicu Općine.

Poprečno kroz općinsko područje prolazi regionalna cesta Tomislavgrad – Prozor – Neretvica – Konjic (R418a i R418b). Zapadni dio ove ceste je moderniziran cijelom duljinom, ali je na dijelu od Prozora do Varvare loših elemenata i dotrajala. Ostali dio je novogradnja i u dobrom je stanju. Ukupna dužina je 23.92 km, a dio Prozor – Varvara je 15 km. Istočni dio ove ceste je moderniziran do naselja Here u dužini od 11.50 km. Ostali dio nije izgrađen iako na dijelu do naselja Kute i Šćipe ima kolnik od 3 m (na ostalom dijelu je samo grubo prohodan). Dužina od Hera do Šćipa je 8.20 km, a ostatak do granice je 5.80 km. Ukupna dužina ceste R418b na području Općine je 25.50 km.

Mreža ostalih cesta i staza u području Općine je ukupne dužine oko 207,6 km. Ove ceste povezuju brojna sela sa magistralnim i regionalnim cestama ili međusobno. Suglasno svom prostornom položaju one imaju različit značaj u odvijanju lokalnog prometa. Prema tome značaju i obvezama koje proizlaze iz Zakona o cestama Federacije BiH potrebno je izvršiti njihovo razvrstavanje na lokalne ceste, javne staze, gradske ulice i ostale – nerazvrstane ceste, odnosno putove.

Prijedlog razvrstavanja iz prethodnog stava utvrđuje nadležni organ Općine, a odluku o razvrstavanju lokalnih cesta donosi Vlada HNŽ/K.

U sljedećem tabelarnom prikazu lokalne mreže cesta (putova) su izdvojene pojedine grupe koje imaju podudaran značaj sa ciljem da one posluže i kao podloga za utvrđivanje prijedloga njihovog razvrstavanja.

- a) Pod naslovom „Lokalne ceste“ su iskazane ceste koje povezuju općinska naselja na magistralnu cestu M16.2 i regionalne ceste R418a i R418b ili više naselja međusobno. One mogu biti osnova za utvrđivanje prijedloga nadležnom organu HNŽ/K za njihovo razvrstavanje u lokalne ceste.
- b) Pod naslovom „Javne staze“ su iskazane ceste koje imaju naglašen javni značaj ali ne ispunjavaju uvjete za razvrstavanje u lokalne ceste. Suglasno tome su na

njima znatno ublažene zakonske obveze u pogledu njihove funkcije i održavanja.

- c) Pod naslovom „Nerazvrstane ceste“ su iskazane ceste, odnosno putovi koji omogućavaju pristup zaseocima ili pojedinim objektima, a po svom značaju ne mogu biti razvrstane u lokalne ceste ili javne staze. Oni su iskazani zbirno po pojedinim područjima, odnosno lokalitetima. Širina im je 2 – 3 m.

Tabela 53. lokalne ceste

Red. broj	cesta /dijelovi	Duljina (km)	Podaci o kolniku		Podaci o trasi		Planirani radovi		Primjedba
			Širina (m)	Vrsta zastora	horizontalno	visinski	Obnova kolnika	Rekonstrukcija ili izgadnja	
a) Lokalne ceste :									
1.	Brana – Hudutsko – Tošćanica - Grevići sa krakom Brana - Lizoperci	13,30							
a)	Brana - Tošćanica	4,30	4	Asfalt	Dobri	Dobri			Dva mosta preko jezera
b)	Tošćanica – Grevići	6,00	3	Asfalt	Srednji	Loši			
c)	Brana – Lizoperci	3,00	4	Asfalt	Srednji	Loši			
2.	Jasen – Ustirama - Kučani	9,60							
a)	Jasen - Ustirama	1,60	3 (6)	Asfalt	Dobri	Dobri			Most preko jezera
b)	Ustirama - Kučani	8,00	3	Asfalt	Loši	Loši			
3.	Gračac - Doljani	7,20	3	Zemlj.	Loši	Loši			Veza ostvarena u ratu
4.	Gračanica – Papci – Škrobučani - Šibenik	10,00							
a)	Gračanica – Papci – Škrobučani	6,40	3	Zemlj.	Loši	Loši			
b)	Škrobučani – Studenac - Šibenik	3,60	3	Makad.	Loši	Loši			U rekonstrukciji
5.	Dušica – Lug – Šibenik - Višnjani	8,10							
a)	Dušica – Šibenik (Lug)	3,70	3	Asfalt	Dobri	Dobri			Stari mag. Put
b)	Šibenik - Višnjani	4,40	3	Makad.	Srednji	Loši			
6.	Dušica – Duge – Krupić - Gmići	6,50							
a)	Dušica – Duge	1,60	3	Asfalt	Dobri	Srednji			
b)	Duge – Krupić (Perići)	2,20	3	Zemlj.	Loši	Srednji			
c)	Krupić (Perići) – Gmići	2,70	3-4	Makad.	Srednji	Srednji			U rekonstrukciji
7.	Dobroša – D. Rika – Betina – Uzdol – Garbadžići – Marići sa Krakom za Krnjičeviče	13,00							
a)	Dobroša – Uzdol	9,00	5	Asfalt	Dobri	Dobri			Gradnja po projektu
b)	Uzdol - Garbadžići – Marići	2,30	3	Asfalt	Dobri	Dobri			
c)	Krak Kranjčići	1,70	3	Beton	Dobri	Dobri			
8.	Podbor – Brana – Orašac – Pavličevići - Varvara	24,40							
a)	Podbor – Brana	5,90	5	Asfalt	Dobri	Dobri			
b)	Brana - Orašac	8,10	3	Asfalt i	Loši	Loši			

				beton					
c)	Orašac - Varvara	10,40	4,5-5	Asfalt	Loši	Dobri			
9.	Orašac – Kedžara - Sovići	17,10							
a)	Orašac – Kedžara –granica Općine	15,30	3-4	Makad.	Loši	Loši			
b)	Krak Kedžara – Sovićka vrata	1,80	3	Makad.	Loši	Loši			
10.	Prozor – Gmići – Čurići - Ometala	5,10							
a)	Prozor – Gmići	3,00	4	Asfalt/makad.	Dobri	Dobri			
b)	Gmići – Čurići - Ometala	2,10	3	Asfalt/makad.	Srednji	Loši			
11.	Ometala - Lapsunj – Slimac – Družinovići - Jaklići	7,00	3	Asfalt/makad.	Loši	Loši			
12.	Ripci - Ščit	2,30	4	Asfalt	Dobri	Dobri			
	Ukupno	125,60km							
b) Javne staze :									
1.	Gračac - Ustirama	3,10	3	Zemlj.	Loši	Loši			Most u Gračacu
2.	Marina pećina – HE – krak Parcani	4,40							
a)	Marina pećina – HE	2,70	4	Asfalt	Loši	Loši			
b)	krak Parcani	1,70	3	Makad.	Loši	Loši			
3.	Šibenik – Crima (HE)	2,2	3	Zemlj.	Loši	Loši			
4.	Krak Kovačevo Polje	1,00	3	Asfalt	Loši	Loši			
5.	Bukovica - Maglice	4,20	2-3	Beton	Loši	Loši			
6.	Pavličevići - Proslap	3,10	3	Asfalt	Loši	Loši			
7.	Rumboci – Doričići – Varvara i krak Nikolići	3,00	3	Asfalt	Loši	Loši			
8.	Grude (R418a) _ Zahum	5,00	3	Asfalt/makad.	Loši	Loši			
9.	Gmići – M 16,2 stara cesta	3,20	4	Asfalt/makad.	Srednji	Srednji			
10.	Prozor - Paljike	4,00	3	Beton	Loši	Loši			
11.	Prozor – Borovnica	2,10	3	Asfalt	Loši	Loši			
12.	Uzdol – Stojanovići – Bobari – Here (R 418b)	4,70	3	Makad.	Loši	Loši			
13.	Krupić - Betine	1,60	3	Zemlj.	Loši	Loši			
14.	Kranjčići - Garbadžići	2,90	3	Zemlj.	Srednji	Loši			
15.	Dušica – G. Kranjčići	4,60	3	Makad.	Loši	Loši			
16.	Ripci - Matkovići	1,50	3	Asfalt	Dobri	Dobri			
17.	Gračanica - Klek	5,00	3	Asfalt/zemlj.	Loši	Loši			U tijeku rekonstrukcija
18.	Jaklići – Jaklića staje	4,90	2-3	Zemlj.	Loši	Loši			
19.	Makljen - Draševo	8,60							
a)	Makljen - Draševo	6,10	3-4	Zemlj.	Loši	Loši			
b)	Draševo – Jaklića staje	2,50	2-3	Zemlj.	Loši	Loši			
20.	Grude - Orašac	13,0	2-3	Zemlj.	Loši	Loši			
	Ukupno	82,10km							

c) Nerazvrstane ceste

Svi ostali prilazi zaseocima ili objektima kojima se služi više korisnika, a koji nisu obuhvaćeni mrežom lokalnih cesta i javnih staza su nerazvrstane ceste. One nisu iskazane pojedinačno već zbirno po pojedinim lokalitetima, i to:

- u području uz M16.2 sjeverno od grada 3,3km
- u području uz M16.2 južno od grada 7,2km
- u području uz R418a zapadno od grada 11,0km
- u području uz R418b istočno od grada. 10,3km

d) Gradske ulice

U gradskom području, pored ulica koje su podudarne sa magistralnom cestom M16.2 i regionalnom cestom R418a te lokalnim cestama i javnim stazama ima oko 4,2 km gradskih ulica. One imaju skromne širine kolnika čak i na dijelovima novih naselja.

To su ulice Vitomira Lukića 0.50km, Ćire Truhelke 0.80km, Zagrebačka 1.10km, ulice u novom naselju 1.40km i ostatak Ulice Kralja Tomislava 0.40km.

Može se zaključiti da Općina Prozor – Rama ima razvijenu mrežu lokalnih cestovnih prometnica. One su u značajnom dijelu asfaltirane. Njihovo stanje je dosta neujednačeno, i to:

- ceste oko akumulacije HE Rama su rađene po projektnim rješenjima, ali sa skromnim tehničkim elementima. Obzirom da su one davno građene, kolnik im je dotrajavao i obiluje oštećenjima. U ovu grupu pripada i regionalna cesta R418a;
- mostovi preko akumulacije HE Jablanica (kod brane i na Jasenu) sa pripadajućim cestama su znatno mlađi od HE Jablanica, te je njihovo stanje dobro;
- dio cesta u istočnom dijelu Općine, odnosno u području Ljubunci i Uzdol su rađene prije 4-6 godina. To su ceste Dobruša – Uzdol (Kranjčići) i dio ceste R418b Dobruša – Here. One su rađene po projektnim rješenjima i u dobrom su stanju, te predstavljaju ključne prometnice u prostoru;
- drugi dio cesta u istočnom dijelu Općine i kroz naselja u podnožju Makljena i Raduše su stari, djelomično asfaltirani seoski putovi. Izuzetak čini cesta Ustirama – Kučani (26) koja je novogradnja, te joj je stanje dobro, a elementi dosta loši. Pretežito stanje ostalih cesta je loše. Neke od njih su asfaltirane ili je asfaltiranje u toku.
- ostale ceste koje vode do udaljenijih planinskih naselja i do šumskih revira su makadamske ili zemljane. Bez obzira na loše stanje, one služe namjeni.

Gustoća mreže lokalnih cesta i javnih staza u odnosu na kopneni dio Općine je 0.36 km/km². Gustoća magistralnih i regionalnih cesta je 0.17 km/km².

Prema raspoloživim podacima i strategijama razvoja osnovne cestovne mreže u Federaciji BiH i Hercegovinačko – neretvanskoj Županiji/Kantonu (brze ceste i autoceste,

magistralne ceste, regionalne ceste) planirani su i zahvati koji imaju značajan utjecaj na razvoj prometa u Općini i to:

- Izgradnja autoceste u prometnom koridoru Vc sa čvorištem Jablanica u Glogošnici. Na ovo čvorište će biti uključena magistralna cesta M16.2 radi čega će njen dio kroz Jablanicu i priključni dio na čvorište biti riješen usporedo s gradnjom autoceste.
- Na području Gornjeg Vakufa – Uskoplja je planirana izgradnja obilaznice, odnosno izmještanja magistralne ceste M6.2 Pored toga, Prostornim planom Općine Gornji Vakuf – Uskoplje je planirana i nova magistralna prometnica uz gornji tok Vrbasa i preko prevoja Mejnik. Ova prometnica, ako bude prihvaćena, prolazit će i područjem Općine Prozor – Rama (Ljubunci – Duge – Duščica).
- Izmještanje regionalne ceste R418a na dijelu od Rumboka do Gmića. Za ovo izmještanje je u tijeku izrada projektne dokumentacije.
- Nastavak izgradnje regionalne ceste R418b na dijelu od Hera do granice Općine prema Općini Konjic.

Istaknuti podaci jasno upućuju na zaključak da će magistralna cesta M16.2 zbog svog prometnog značaja biti predmet budućeg razvoja i da će njen prometni značaj stalno rasti. Također će rasti interes za kompletiranjem ceste R418b i njenom povezivanju sa cestama u prometnom koridoru Vc kod Konjica. Briga o razvoju ovih cesta je u nadležnosti Cesta Federacije BiH i Javne županijske/kantonalne uprave za ceste. Obzirom da su ove ceste i važne prometnice u Općini, one će imati ključnu ulogu i u odvijanju lokalnog prometa i u kvalitetnijem razvoju lokalne cestovne mreže.

3.2.8.2. Telekomunikacije

Telekomunikacijska infrastruktura na prostoru Općine Prozor – Rama obuhvaća područja za pružanje usluga fiksne i pokretne mreže, te odašiljači za radio i tv signal.

Prema podacima iz Regulatorne agencija za komunikacije (RAK) a koja je mjerodavna za:

- a) reguliranje emitorskih i javnih telekomunikacijskih mreža i usluga, uključujući izdavanje dozvola, utvrđivanje cijena, međupovezivanje i definiranje osnovnih uvjeta za osiguranje zajedničkih i međunarodnih komunikacijskih sredstava; i
- b) planiranje, koordiniranje, namjenu i dodjelu radiofrekvencijskog spektra.

Odašiljači za radio i tv signal:

1. Rama – Makljen (17.35192E: 43.50285N, 1097 m nv)

Koriste ga Radio postaje: Radio postaja Rama, Radio postaja Mir Međugorje, Radio Herceg-Bosne

2. Rama – Makljen (17.35192E: 43.50285N, 1097 m nv)

Koriste ga TV postaje: BHT1, FTV

3. Rama – Varvara (17.28552E; 43.49190N; 689 m nv)

Koriste ga TV postaje: BHT1, FTV

4. Rama – Stari grad (17.36541E: 43.49054N; 714 m nv)

Trenutno nije u funkciji, ali je u ITU planovima i vjerojatno će se koristiti za digitalnu televiziju

5. Rama – Lug

Koriste ga TV postaje: BHT1, FTV

Dozvole za rad fiksni i GSM operatori imaju:

- HT Mostar
- BH Telecom,
- Telekom Srpske,

Od kablskih operatera djeluje :

- Teing Rama
- Art Net Kiseljak

HT Mostar najdominantniji je telekom operater, sa dobro razvijenom infrastrukturom. HT Mostar posjeduje do sada legalizirano preko 40.000 m podzemne svjetovodne i bakrene kablске infrastrukture, koja se realizira koristeći distributivnu telekomunikacijsku kanalizaciju (DTK). Također je dominantan po broju mobilnih pretplatnika. U posljednjih 10 godina dobro je razvijena DTK, kako u magistralnom tako i u pristupnom dijelu na području cijele Općine, ali u samom gradu nije realizirana DTK i postoji problem sa nedostatkom parica i velikim brojem nadzemnih kablova, što će se morati riješiti u doglednoj budućnosti.

Korisnička povezanost omogućena je preko lokalnih komutacijskog čvora (Prozor, Uskoplje, Makljen, Zekina gruda i Potrlica), a koji su pomoću optičkih kablova vezani na višu prometnu

ravninu, gdje je ostvarena i potpuna digitalizacija prijenosa. Ukupno je oko 2900 aktivnih korisnika, a postoji još dovoljno kapaciteta za nove (oko 50% slobodno), a oko 40% korisnika Interneta. Trenutno stanje uglavnom zadovoljava potrebe izgrađenih naselja. Bitniji objekti fiksne i mobilne mreže, kao i odašiljači za radio i tv signal su ucrtani na kartama.

3.2.8.3. Energetika – elektroenergetika

U ovom dijelu dokumenta dat ćemo osvrt na postojeće elektroenergetske objekte na području Općine Prozor – Rama, pri čemu ćemo ih promatrati kao zasebne cjeline koje čine:

- Produkcija električne energije
- Prijenos električne energije
- Distribucija električne energije.

3.2.8.3. Produkcija električne energije

Na području Općine Prozor-Rama proizvodnu i distributivnu djelatnost obavlja JP ELEKTROPRIVREDA HRVATSKE ZAJEDNICE HERCEG BOSNA d.d. Mostar u čijem je sastavu jedini proizvodni elektroenergetski objekt na ovom području –HE RAMA, dok distributivnu djelatnost samo manjim dijelom obavlja JP EP BiH.

Izgradnja hidroelektrane Rama počela je 1964.godine, a završena je i puštena u pogon 1968.godine. Postrojenje je akumulacijsko-derivacijskog tipa i koristi vode rijeke Rame.

U strojarnici hidroelektrane Rama instalirana su 2 agregata s Francis turbinama pojedinačne maksimalne snage 86 MW i dva generatora po 80 MW. Ukupna instalirana snaga postrojenja je 160 MW, a srednja godišnja proizvodnja 710 GWh. Elektrana je, nakon oštećenja pretrpljenih 1993. godine postupno revitalizirana uvođenjem nove opreme upravljanja, mjerenja, zaštite, signalizacije, naponske i turbinske regulacije, opreme izmjeničnog i istosmjernog razvoda, opreme generatorskog postrojenja te na kraju, 2000. godine, izgradnjom 220 kV metalom oklopljenog postrojenja u SF₆ tehnici.

HE Rama je priključena s dva dalekovoda 220 kV na RP Jablanica: dužine 13 km;

- 360/57 mm² Al/Č, dok je DV 220 kV RP Jablanica – Jajce doveden udom/izvodom na portal postrojenja elektrane, a u planu je do kraja 2010. godine dogradnja dva dalekovodna polja 220 kV čime će HE Rama, uklapanjem izgrađenog DV 2x220 kV

Rama – Posušje u EES BiH, biti dodatno povezana s TS Jajce 2 i HE Zakućac (R.Hrvatska).

Preko teritorija Općine Rama prelaze ovi dalekovodi u dužini cca. 29,9 km.

3.2.8.3. Prijenos električne energije

Prijenosnu mrežu na teritoriju Općine Rama čine:

- nadzemni vodovi 110kV i 220 kV naponske razine
- transformatorska stanica 110/35/10 kV
- i HE Rama 220/35 kV.

Osnovni podaci o naprijed navedenim objektima dani su u tablici 51.

Nadzemni vodovi		Transformatorske stanice		
Napon (kV)	Duljina (km)	Naponske razine (kV/kV)	Broj	Instalirana snaga (MVA)
220	29,9	220/35	1	40+2,5
110	35,7	110/35/10	1	20+8

Tablica 51. Osnovni podaci prijenosne mreže na području Općine Prozor-Rama

Preko teritorija Općine Prozor/Rama prelaze slijedeći 220 kV-ni nadzemni vodovi:

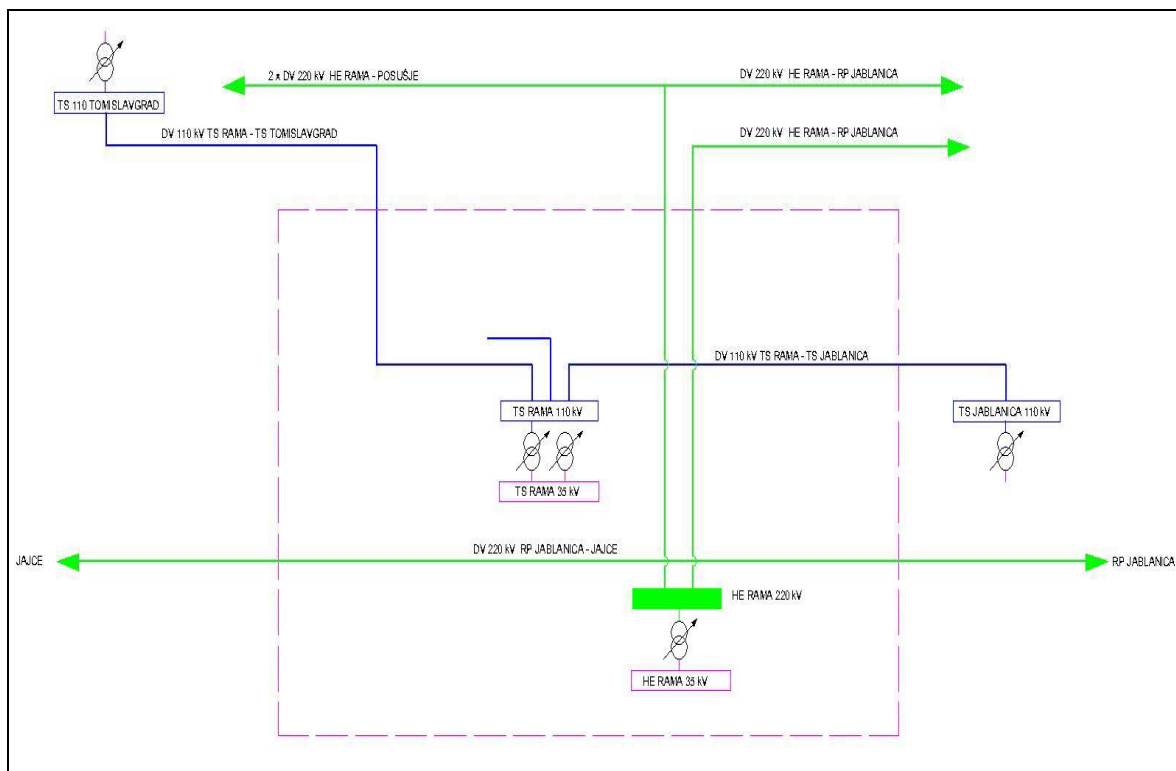
- DV 220 kV RP Jablanica – HE Rama 1 u dužini cca. 4,8 km
- DV 220 kV RP Jablanica – HE Rama 2 u dužini cca. 4,9 km
- DV 220 kV RP Jablanica – Jajce u dužini cca. 17,2 km
- DV 220 kV RP HE Rama – Posušje u dužini cca. 3,0 km

Preko teritorija Općine Prozor/Rama prelaze slijedeći 110 kV-ni nadzemni vodovi:

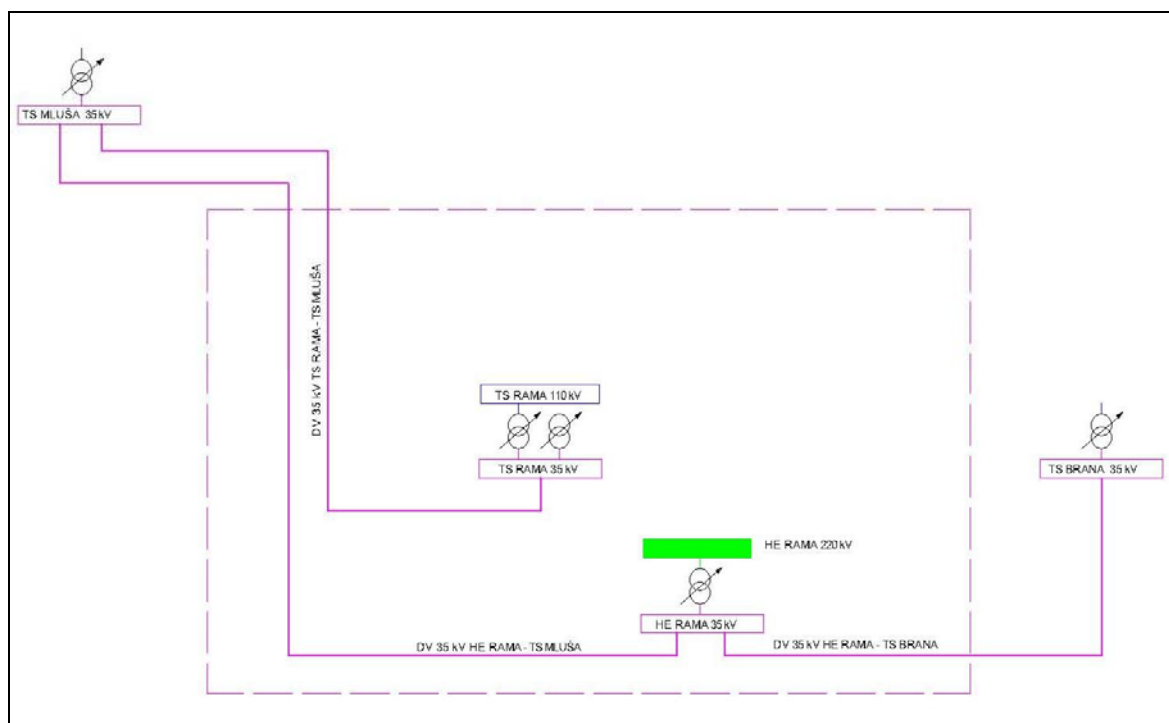
- DV 110 kV TS Jablanica – TS Rama u dužini cca. 15,8 km
- DV 110 kV TS Rama – Tomislavgrad u dužini cca. 19,9 km

Prijenosnu mrežu, kako na području Općine tako i na području županije nemoguće je promatrati izvan prijenosne mreže EES BiH. Zagušenja u prijenosnoj mreži BiH nisu evidentirana u proteklom razdoblju, čak ni u slučajevima isključenja pojedinih vodova. Vodovi 220 kV su u normalnim okolnostima opterećeni ispod 50 % njihove prijenosne moći.

Na sl. 47. prikazana je blok shema veleprijenosne i prijenosne mreže na području Općine Prozor/Rama (220 i 110 kV), dok je na sl. 48 prikazana blok shema 35 kV mreže Općine Prozor/Rama za postojeće stanje pogona.

Slika 47. 110 kV i 220 kV mreža na području Općine Prozor/Rama - postojeće stanje

Slika 48. 35 kV mreža na području Općine Prozor/Rama - postojeće stanje

Napajanje Općine Prozor/Rama ostvareno je 110 kV i 35 kV objektima:

Naziv objekta	Instalirana snaga u transformaciji [MVA]	Spojni vodovi
TS 110/35/10 Rama	TR 110/35/10 kV; 1x20 MVA 35/10 kV; 8 MVA	DV 110 kV TS Jablanica – TS Rama (pod naponom 35 kV) DV 110 kV Prozor - Tomislavgrad DV 35 kV TS Rama – TS Mluša
HE 220/35 Rama	TR 220/35 kV; 1x40 MVA TR 35/10 kV; 1x2,5 MVA	DV 2x220 kV RP Jablanica – HE Rama DV 220 kV HE Rama - Posušje DV 35 kV HE Rama – TS Mluša
TS 35/10 kV Mluša	TR 35/10 kV; 1x2,5 MVA	DV 35 kV TS Rama – TS Mluša DV 35 kV HE Rama – TS Mluša

Za mrežu 110 kV Općine Rama karakteristično je to da 110 kV-tni dalekovod TS Rama – Tomislavgrad ima građevinsku dozvolu, ali nema uporabnu dozvolu, dok je dalekovod 110 kV od TS Jablanica do TS Rama pod 35 kV naponu.

Topografski prikaz 220 kV i 110 kV mreže na području Općine Prozor - Rama dat je na sl. 50.

3.2.8.3. Distribucija električne energije

a) Pojne transformatorske stanice 110/35/10 kV i 35/10 kV

Napajanje električnom energijom područja Općine Rama izvedeno je sa slijedećih objekata:

1. TS 110/35/10 kV Rama
2. TS 35/10 kV Mluša
3. HE 220/35 kV Rama

U transformatorskoj stanici TS 110/35/10 kV Rama instalirana su dva energetska transformatora slijedećih karakteristika:

1. TR1: 110/35/2x10 kV, nazivne snage 20/14/20 MVA, proizvodnje Končar i
2. TR2: 35/10 kV, nazivne snage 8 MVA, proizvodnje Končar.

Transformator br. 1 pušten je u pogon 2004.god., dok je transformator br. 2 pušten u pogon 1967. god. Iz naprijed navedenih podataka razvidno je da je starost prvog transformatora 6 god. dok je starost drugog transformatora 43 god.

Transformatorska stanica 110/35/10 kV Rama 110 kV-tnim dalekovodima povezana je iz pravca Jablanice i Tomislavgrada, pri čemu je prvi pod naponom 35 kV. Dalekovodi su izvedeni Al/Če vodičem 240/40 mm².

Trafostanica 35/10 kV, 2,5 MVA Mluša s jedne je strane povezana na HE Rama, a s druge strane na TS 110/35/10 kV Rama. Oba su dalekovoda izvedena Al/Če vodičem 95/16 mm².

Napajanje potrošača na području Općine Prozor/Rama realizirano je putem trinaest 10(20) kV odvoda, od čega deset odvoda ima napojnu točku u TS 110/35/10 kV Rama, a tri odvoda u TS 35/10 kV Mluša. Od deset odvoda čija je početna točka u TS 110/35/10 kV Rama pet odvoda su kabelski odvodi a pet je dalekovodnih/zračnih odvoda . Od tri odvoda čija je početna točka u TS 35/10 kV Mluša jedan je odvod kabelski dok su dva odvoda dalekovodna.

Dalekovodne odvode iz TS 110/35/10 kV Rama čine:

1. DV 10(20) kV LUG-SLATINA (DOLJANI)
2. DV 10(20) kV BOROVNICA
3. DV 10(20) kV ŠLIMAC-VARVARA
4. DV 10(20) kV MAKLJEN
5. DV 10(20) kV KRUPIĆ,

a iz trafostanice TS 35/10 kV Rama:

1. DV 10(20) kV ORAŠAC
2. DV 10(20) kV GORNJA RAMA

Kabelske odvode iz TS 110/35/10 kV Rama čine:

1. KO 10(20) kV UNIS
2. KO 10(20) kV PROZOR 5
3. KO 10(20) kV ZANATSKI CENTAR (SIZ)
4. KO 10(20) kV GRAD 2
5. KO 10(20) kV DISTRIBUCIJA

a iz trafostanice TS 35/10 kV Rama:

1. KO 10(20) kV BRANA

b) Elektroenergetska situacija Općine Prozor/Rama

Općina Prozor/Rama se proteže na 477 km² i broji 16 517 stanovnika.

Postignuto vršno opterećenje Općine Rama u 2005. godini bilo je 5,7 MW a predana električna energija 18,2 GWh, koja je u razdoblju 2001.-2005. godina rasla godišnjom stopom 1,7%.

Kretanje potrošnje električne energije Općine Prozor/Rama za razdoblje 2005.-2008. godina, prema podacima dobivenim od JP EP HZ H-B, dano je u sljedećoj tablici.

Općina	Preuzeta ukupno 2005. (MWh)	Preuzeta ukupno 2006. (MWh)	Preuzeta ukupno 2007. (MWh)	Preuzeta ukupno 2008. (MWh)
Rama	18.210	18.939	18.502	18.609

Struktura potrošnje Općine Prozor/Rama u 2005. godini imala je sljedeće obilježje:

- Kućanstva = 79%
- Industrija = 0%
- Javna rasvjeta = 3%
- Ostala potrošnja = 18 %

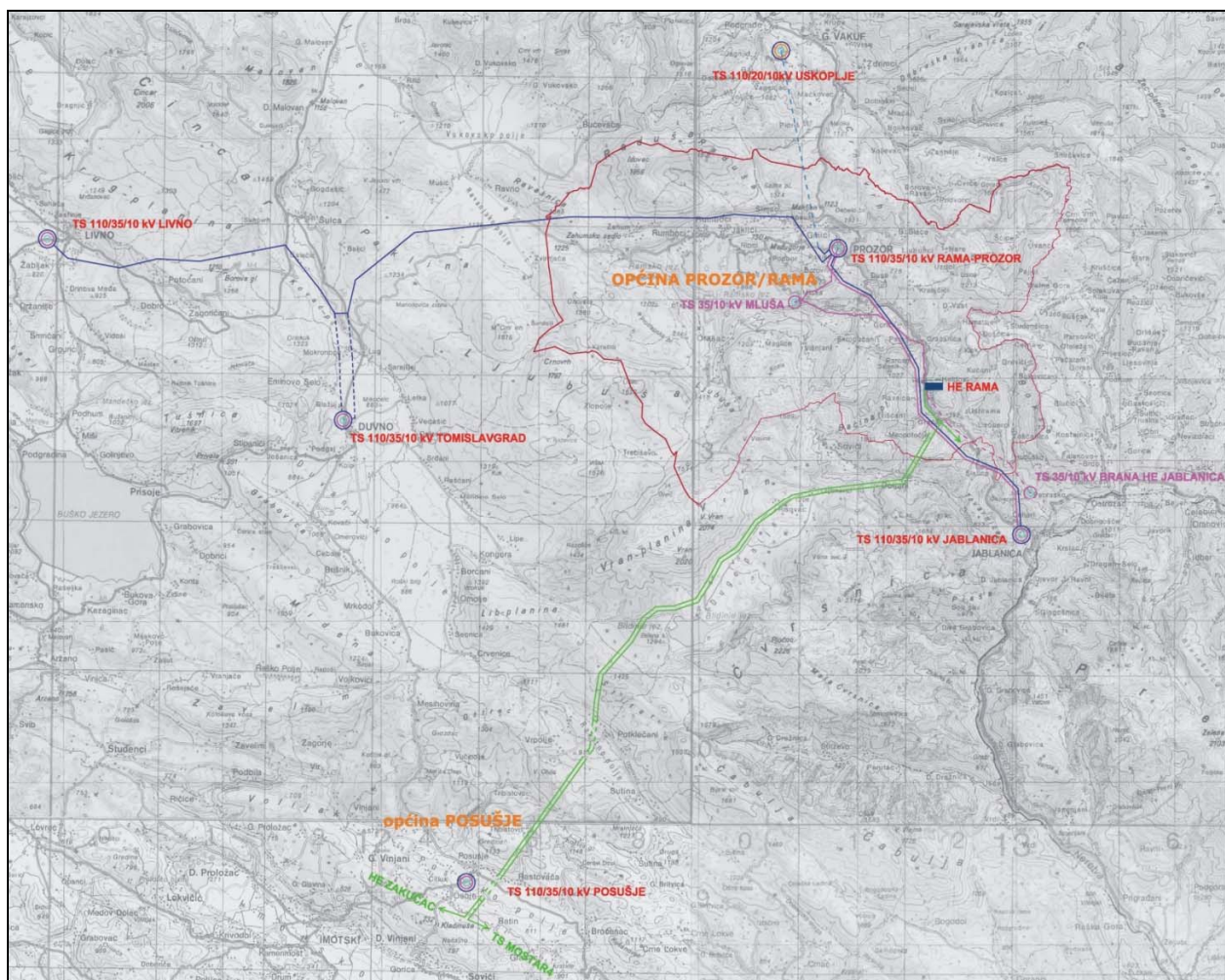
Topografski prikaz 220 kV, 110 kV i 35 kV mreže Općine Prozor/Rama dan je na slici 4.

U sljedećoj tablici dano je vršno opterećenje Općine Prozor/Rama mjereno u TS 110/35/10 kV Rama, za period 2007.god. do 2009.god.

	siječanj	veljača	ožujak	travanj	svibanj	lipanj	srpanj	kolovoz	rujan	listopad	studeni	prosinac
2007.					3,97	3,77	3,82	3,33	3,96	3,92	4,40	5,98
2008.	4,93	4,33	4,75	3,73	3,91	3,71	3,78	4,40	4,08	3,87	5,10	5,18
2009.	4,63	4,45	4,13	3,72	3,57	3,49	3,86	4,10	4,61	4,76	4,57	5,59

Međusobne veze naprijed navedenih trafostanica na području Općine Prozor/Rama dane su na blok shemama u prilogu (prilog br.47 i br.48.).

Topografski prikaz 220 kV, 110 kV i 35 kV mreže Općine Prozor/Rama dan je na sljedećoj slici.

Slika 49. Općina Prozor/Rama 220 kV, 110 kV i 35 kV mreža 2008. godine

c) Pojni srednjenaponski 10(20) kV-tni vodovi

Napajanje potrošača električnom energijom na području Općine Prozor/Rama s 110/35/10 kV-tne transformatorske stanice Rama i TS 35/10(20) kV Mluša organizirano je preko trinaest 10(20) kV-tnih izvoda.

Srednjenaponska mreža 10(20) kV na području Općine Prozor/Rama izvedena je kombinirano: većim dijelom je izvedena kao zračna, a manjim dijelom kao kabelska srednjenaponska mreža.

Zračna mreža srednjeg napona 10(20) kV izvedena je Al/Če užeom različitih presjeka:

- Al/Če 3x25/4 mm²
- Al/Če 3x35/6 mm²,
- Al/Če 3x50/8 mm² i samo malim dijelom
- Al/Če 3x95/16 mm².

Kabelska mreža srednjeg napona 10(20) kV na području Općine Prozor/Rama izvedena je kombinacijom 10 kV-nih i 20 kV-nih kabela slijedećih tipova i presjeka:

- XHE 49-A 3x1x70/16 mm², 20 kV
- XHE 48-A 3x1x150 mm², 20 kV
- XHE 48 3x1x95 mm², 20 kV
- XHE 48 3x1x70 mm², 20 kV
- IPO 13 3x35 mm², 10 kV
- NYRGBY 3x50 mm², 10 kV

Vodiči kabela 10 kV-ne naponske razine su bakarni, dok su oni za 20 kV-tnu razinu kombinacija bakarnih i aluminijskih.

Ukupna dužina svih srednjenaponskih 10(20) kV vodova na području Općine Rama procjenjuje se na cca. 176 (km), pri čemu na zračne srednjenaponske vodove otpada 160 (km) a na kabelske cca. 16 (km).

Sve srednjenaponske mreže, kako zračne tako i kabelske rade na 10 kV-noj naponskoj razini.

Topografski prikaz 10(20) kV zračne mreže na području Općine Prozor/Rama dat je na sl.3,

d) Karakteristike srednjenaponskih 10(20) kV-tnih izvoda iz TS 110/35/10 kV Rama

d.1. Izvod br.1: DV 10(20) kV LUG - SLATINA

Ovaj 10(20) kV izvod je kombinacija zračne i kabelske mreže. Dužina zračne mreže s odcjepima procjenjuje se na cca.45 km, dok se dužina kabelske mreže procjenjuje na 0,85 km. Zračna mreža izvedena je kombinacijom:

- Al/Če 3x25/4 mm²
- Al/Če 3x35/6 mm²
- Al/Če 3x50/8 mm²

dok je kabelska mreža izvedena kombinacijom kabela:

- NYRGBY 3x50 mm² , 10 kV
- XHE 48 3x1x95 mm², 20 kV

Na ovaj su izvod prema trenutnoj shemi uklapanja priključene 23 trafostanice, različitih tipova i snaga, ukupne instalirane snage $P_i = 2.920$ (kVA).

d.2. Izvod br.2: DV 10(20) kV BOROVNICA

Ovaj 10(20) kV izvod je kombinacija zračne i kabelaške mreže. Dužina zračne mreže s odcjepima procjenjuje se na 6 km, dok se dužina kabelaške mreže procjenjuje na 0,55 km.

Zračna mreža izvedena je kombinacijom:

- Al/Če 3x25/4 mm²
- Al/Če 3x35/6 mm²

dok je kabelaška mreža izvedena kabelom:

- NYRBY 3x50 mm² , 10 kV

Na ovaj su izvod prema trenutnoj shemi uklapanja priključene 4 trafostanice, različitih tipova i snaga, ukupne instalirane snage $P_i = 460$ (kVA).

d.3. Izvod br.3: DV 10(20) kV ŠLIMAC-VARVARA

Ovaj 10(20) kV izvod je kombinacija zračne i kabelaške mreže. Dužina zračne mreže s odcjepima procjenjuje se na 30,0 km, dok se dužina kabelaške mreže procjenjuje na 1,55 km.

Zračna mreža izvedena je kombinacijom:

- Al/Če 3x25/4 mm²
- Al/Če 3x35/6 mm²
- Al/Če 3x50/8 mm²

dok je kabelaška mreža izvedena kabelom:

- XHE 48-A 3x1x150 mm² , 20 kV
- XHE 48 3x1x95 mm², 20 kV

Na ovaj je izvod prema trenutnoj shemi uklapanja priključeno 26 trafostanica, različitih tipova i snaga, ukupne instalirane snage $P_i = 3.750$ (kVA).

d.4. Izvod br.4: DV 10(20) kV MAK LJEN

Ovaj 10(20) kV izvod je kombinacija zračne i kabelaške mreže. Dužina zračne mreže s odcjepima procjenjuje se na 8,5 km, dok se dužina kabelaške mreže procjenjuje na 4,7 km.

Zračna mreža izvedena je kombinacijom:

- Al/Če 3x25/4 mm²
- Al/Če 3x35/6 mm²

dok je kabelaška mreža izvedena kombinacijom kabela:

- XHE 49-A 3x1x70/16 mm², 20 kV
- IPO 13 3x35 mm², 10 kV

Na ovaj je izvod prema trenutnoj shemi uklapanja priključeno 8 trafostanica, različitih tipova i snaga, ukupne instalirane snage $P_i = 1.580$ (kVA).

d.5. Izvod br.5: DV 10(20) kV KRUPIĆ

Ovaj 10(20) kV izvod je kombinacija zračne i kableske mreže. Dužina zračne mreže s odcjepima procjenjuje se na 36 km, dok se dužina kableske mreže procjenjuje na 1,1 km.

Zračna mreža izvedena je:

- Al/Če 3x25/4 mm²
- Al/Če 3x35/6 mm²
- Al/Če 3x50/8 mm²

dok je kableska mreža izvedena kombinacijom kabela:

- XHE 48-A 3x1x150 mm², 20 kV
- XHE 48 3x1x95 mm², 20 kV

Na ovaj je izvod prema trenutnoj shemi uklapanja priključeno 17 trafostanica, različitih tipova i snaga, ukupne instalirane snage $P_i = 2.140$ (kVA).

d.6. Izvod br.6: DV 10(20) kV ORAŠAC

Ovaj 10(20) kV izvod je kombinacija zračne i kableske mreže. Dužina zračne mreže s odcjepima procjenjuje se na 19 km, dok se dužina kableske mreže procjenjuje na 0,5 km.

Zračna mreža izvedena je:

- Al/Če 3x25/4 mm²
- Al/Če 3x50/8 mm²

dok je kableska mreža izvedena kabelom:

- NYRGBY 3x50 mm², 10 kV

Na ovaj je izvod prema trenutnoj shemi uklapanja priključeno 9 trafostanica, različitih tipova i snaga, ukupne instalirane snage $P_i = 760$ (kVA).

d.7. Izvod br.7: DV 10(20) kV GORNJA RAMA

Ovaj 10(20) kV izvod je kombinacija zračne i kableske mreže. Dužina zračne mreže s odcjepima procjenjuje se na 14,2 km, dok se dužina kableske mreže procjenjuje na 0,3 km.

Zračna mreža izvedena je kombinacijom:

- Al/Če 3x25/4 mm²
- Al/Če 3x35/6 mm²

dok je kableska mreža izvedena kabelom:

- NYRGBY 3x50 mm² , 10 kV

Na ovaj je izvod prema trenutnoj shemi uklapanja priključeno 11 trafostanica, različitih tipova i snaga, ukupne instalirane snage $P_i = 2.130$ (kVA).

d.8. Izvod br.8: KO 10(20) kV UNIS

Ovaj 10(20) kV izvod kabelski izvod. Dužina kabelske mreže procjenjuje na 1,27 km.

Ova je mreža izvedena kabelom:

- XHE 48 3x1x95 mm², 20 kV

Na ovaj je izvod prema trenutnoj shemi uklapanja priključena 1 trafostanica, ukupne instalirane snage $P_i = 1.000$ (kVA).

d.9. Izvod br.9: KO 10(20) kV PROZOR 5

Ovaj 10(20) kV izvod je kombinacija zračne i kabelske mreže. Dužina zračne mreže s odcjepima procjenjuje se na 1,2 km, dok se dužina kabelske mreže procjenjuje na 1,2 km.

Zračna mreža izvedena je:

- Al/Če 3x25/4 mm²

dok je kabelska mreža izvedena kabelom:

- XHE 48-A 3x1x150 mm², 20 kV

Na ovaj su izvod prema trenutnoj shemi uklapanja priključene 3 trafostanice, različitih tipova i snaga, ukupne instalirane snage $P_i = 1.130$ (kVA)

d.10. Izvod br.10: KO 10(20) kV ZANATSKI CENTAR (SIZ)

Ovaj 10(20) kV izvod je kabelski izvod. Dužina kabelske mreže procjenjuje na 1,85 km.

Ova je mreža izvedena kombinacijom kabela:

- XHE 48-A 3x1x150 mm², 20 kV
- XHE 48 3x1x95 mm², 20 kV
- XHE 48 3x1x70 mm², 20 kV

Na ovaj je izvod prema trenutnoj shemi uklapanja priključeno 5 trafostanica, različitih tipova i snaga, ukupne instalirane snage $P_i = 2.920$ (kVA).

d.11. Izvod br.11: KO 10(20) kV GRAD 2

Ovaj 10(20) kV izvod je kabelski izvod. Dužina kabelske mreže procjenjuje na 1,81 km.

Ova je mreža izvedena kombinacijom kabela:

- XHE 48 3x1x70 mm², 20 kV
- XHE 48 3x1x95 mm², 20 kV

Na ovaj su izvod prema trenutnoj shemi uklapanja priključene 4 trafostanice, različitih tipova i snaga, ukupne instalirane snage $P_i = 2.140$ (kVA).

d.12. Izvod br.12: KO 10(20) kV DISTRIBUCIJA

Ovaj 10(20) kV izvod je kablanski izvod. Dužina kablanske mreže procjenjuje na 0,2 km.

Ova je mreža izvedena kablom:

- XHE 48-A 3x1x150 mm², 20 kV

Na ovaj je izvod prema trenutnoj shemi uklapanja priključena 1 trafostanica, ukupne instalirane snage $P_i = 630$ (kVA).

d.13. Izvod br.13: KO 10(20) kV BRANA

Ovaj 10(20) kV izvod je kablanski izvod. Dužina kablanske mreže procjenjuje na 0,3 km.

Ova je mreža izvedena kablom:

- NYRGBY 3x50 mm², 10 kV

Na ovaj je izvod prema trenutnoj shemi uklapanja priključena 1 trafostanica, ukupne instalirane snage $P_i = 400$ (kVA).

f) Niskonaponska mreža 0,4 kV

Ukupna dužina niskonaponske mreže na području Općine Rama procjenjuje se na cca 235,5 km. Dužina zračne niskonaponske mreže procjenjuje se na 209 km, dok se dužina kablanske niskonaponske mreže procjenjuje na 26,5 km. Veći dio niskonaponske zračne mreže izveden je Al/Če uže tom raznih presjeka i procjenjuje se na 134 km, dok je dio zračne mreže izveden samonosivim kablanskim snopom i procjenjuje se na 75 km.

3.2.8.4. Vodno gospodarstvo

3.2.8.4. Vodoopskrba

Snabdjevanje vodom općinskog središta, grada Prozora, datira još od 1908. godine, kada je bilo kaptirano nekoliko brdskih izvora u Grujićima. Budući su kapacitet i kvalitet vode ovih izvorišta bili nezadovoljavajući, tražena su kvalitetnija rješenja.

Oko 1,5 km istočno od Prozora, na koti 550 m n.m. izvire jako vrelo „Krupić“ za kojeg je u sušnom periodu 1935. godine utvrđen kapacitet od 426 l/s. Isto je kaptirano 1962. godine za potrebe novog vodovoda sa kompletnom infrastrukturom. Sustav vodosnabdijevanja se sastoji od sljedećeg: voda se iz sa izvorišta Krupić crpi uz pomoć

crpne stanice (tri crpke kapaciteta 45 l/s), te se putem tlačnog cjevovoda dovodi u vodospremu „Krča“ volumena 2x450 m³, zatim gravitacijski u vodospremu „Čukur“, odakle se voda dalje distribuira do potrošača.

Zbog rastućih potreba za vodom, 1980. godine vodovod je proširen novom crpkom i ugradnjom novih cjevovoda, čime je dugoročnije riješen problem snabdijevanja vodom grada i dijela seoskih naselja (Hurija, Brilice, Ogaje, Podgrađe, Trusličevina, Dužice, Bare, Vareš Mahala).

Slike 50. i 51. – crpna stanica „Krupić“ i vodosprema „Krča“

1988. godine je izrađena dokumentacija za snabdjevanje vodom naselja oko Ramskog jezera kao i dijela gradskog središta. Koncept vodosnabdjevanja ovih naselja se temelji na crpljenju dodatnih količina vode sa vrela Krupić. U sklopu navedene dokumentacije je napravljen i elaborat zaštite vrela Krupić u kojem su definirane zone zaštite sukladno tadašnjem Zakonu o vodama. Izradi elaborata su prethodila opsežna geološka i hidrogeološka istraživanja, kao i analiza potencijalnih zagađivača, te analiza ispitivanja kvantitativno – kvalitativnog režima voda na osnovu čega su definirane zaštitne zone s tehničkim mjerama zaštite, kao i prijedlog nacrtu odluke o zaštiti vrela Krupić. Navedena odluka je usvojena 15.12.1998. na sjednici Općinskog Vijeća.

Za vodoopskrbu naselja oko Ramskog jezera u periodu od 1990. godine do danas izgrađeni su transportni cjevovodi DN250 i DN300 mm od vodospreme Krča do „Međugorja“ dužine 7000 m, transportni cjevovod „Međugorje“ – Rumboci promjera DN250, DN200 i DN150 mm dužine 4500 m, transportni vod Rumboci I – Varvara I – Varvara II promjera DN125, DN110 i DN75 dužine 3141 m, te sekundarne mreže u naseljima Rumboci. U izgradnji su vodospreme „Podbor“, „Ripci“, „Jaklići 1“, „Rumboci 1“ i „Varvara 1“, dok je planirana izgradnja vodosprema „Jaklići 2“, „Rumboci 2“, „Rumboci 3“, „Varvara 2“, „Družinovići“, „Ometala“, „Mluša“, „Kovačevo polje“, zatim crpne stanice i vodospreme „Šlimac“, „Gmići“ i „Paljike“.

Zbog ratnih razaranja 90-ih godina veliki dio dokumentacije je izgubljen ili uništen. Također su i infrastrukturni objekti većim dijelom zapušteni i dotrajali. Gradski vodoopskrbni sustav se nije znatnije mijenjao, vršena su samo parcijalna rješenja u vidu priključaka na postojeći sustav. Općenito se može reći da gradski cjevovod zadovoljava sadašnje potrebe stanovništva za vodom, ali da je u budućem periodu potrebna rekonstrukcija vodovodne mreže i pratećih objekata, budući su gubici vode značajni. Prema podacima iz komunalnog poduzeća „Vodograd“ d.d. Prozor voda iz vodovodne gradske mreže se redovito nosi na mikrobiološku analizu u Zavod za javno zdravstvo Mostar.

Izvorište Krupić ima veliki potencijal (minimalna izdašnost je procijenjena na čak cca 300 l/s) koji dugoročno omogućava vodoopskrbu šireg područja Općine. Vode ovog izvorišta je potrebno štiti administrativnim i tehničkim mjerama kroz ažuriranje postojeće dokumentacije u skladu s novonastalim zakonskim okvirom iz oblasti voda, kako i novonastalim prilikama na slivu.

Ostala naselja na području Općine se uglavnom snabdjevaju preko manjih, individualnih vodovoda napravljenih bez tehničke dokumentacije, a vodu koriste sa najbližih izvorišta. Točan broj ovakvih vodovoda, kao ni podaci o kapacitetu i sanitarnoj ispravnosti istih nije poznat, budući da nisu pod nadzorom nadležnih institucija.

3.2.8.4. Odpadne vode

U vrijeme izgradnje vodoopskrbnog sustava u Prozoru, izveden je na desnoj obali rijeke Prozorčice i dio glavnog kolektora kanalizacije, međutim bez tehničke dokumentacije. Kanalizacijski sustav je mješovitog karaktera. Promjer kolektora varira od 250 do 400 mm u ukupnoj dužini od oko 1600 m. Odpadne vode iz kolektora se upuštaju kod mjesta Ponor direktno u rijeku Priozorčicu (na ulazu u grad) bez prethodnog pročišćavanja. Oborinska kanalizacija je riješena samo u glavnoj ulici i disponira se direktno u rijeku Prozorčicu. Ukupna dužina kanalizacijske mreže iznosi oko 6 km. Regulacijskim planom iz 1989. godine predviđena je izgradnja postrojenja za pročišćavanje otpadnih voda stanovništva i industrije na kraju grada (prema Jablanici), međutim do izgradnje istog još uvijek nije došlo.

3.2.8.4. Korištenje voda u energetske svrhe

Hidroelektrana Rama najveća je hidroelektrana u energetske postrojenju JP Elektroprivrede HZHB sa instaliranom snagom od 160 MW i prosječnoj godišnjoj proizvodnji električne energije od 650 GWh, što čini oko 50% godišnje proizvodnje ovog poduzeća. HE

Rama je postrojenje akumulacijsko – derivacijskog tipa, pušteno u pogon 1968. godine, a čija je brana s armirano – betonskim ekranom u to vrijeme bila najveća brana takvog tipa u Europi.

Slika 52. HE Rama

Ovo postrojenje koristi vode rijeke Rame na bruto padu od 325 m. Korito ove rijeke je pregrađeno branom od kamenog nabačaja sa uzvodnim betonskim ekranom visine 103 m. Brana je locirana kod sela Mluša u kanjonu na kraju Kovačeva polja, čime je stvorena akumulacija HE Rama. Kruna brane nalazi se na nadmorskoj visini od 598 mn.m, dužine u kruni 230 m, širina temeljne spojnice je 305 m.

Akumulacija Rama vodom ispunjava prirodnu uvalu koja se prostire od vrela Rame do ulaza u kanjon nizvodno od Kovačeva polja. Smještena je 10 km zapadno od grada Prozora, proteže se u pravcu zapada u dužini od oko cca 12 km površinom od oko 14,5 km.

Akumulacija je polukružnog oblika s puno zaljeva i dubine koja se kreće od 70 do 100 m. Dužina od brane do Varvare je 8 km, a širina 4,6 km, s dužinom obalne linije od 29 km.

Ramsko jezero predstavlja najveću akumulaciju u slivnom području rijeke Neretve. Za kotu normalne razine vode od 595,0 mn.m površina akumulacije iznosi 1550 ha, za kotu 581,0

mn.m površina je 1160 ha, dok za minimalnu kotu razine vode 536,0 mn.m površina iznosi 245 ha. Prosječna dubina pri maksimalnoj koti razine vode iznosi 75 m. Ukupna zapremina akumulacije je 515 hm³ do kote maksimalne razine 596,8 mn.m, odnosno 487,0 hm³ do kote normalne maksimalne razine od 595,0 mn.m.

Slika 53. – Ramsko jezero

Dotok vode u akumulaciju dolazi s izvora Rame, Buka i Krupića i još nekoliko manjih izvora i potoka. Akumulacija se značajno puni u proljeće kada dolazi do otapanja velikih količina snijega s okolnih planina. Zimi ponekad dolazi do zaleđivanja pojedinih dijelova akumulacije. Obale jezera su u blagom padu, te je stoga ono pristupačno gotovo sa svih strana. Budući se nalazi na nekadašnjim obradivim površinama sa dosta ilovače u svom sastavu, te kako su česte oscilacije razine vode, obale su blatnjave i dosta rastresite, što dovodi do замуćenja inače izrazito čiste i bistre jezerske vode.

Derivacija postrojenja HE Rama ostvarena je podzemnim tunelom dužine 9490 m na kraju kojega je strojarnica u kojoj su smještene dva agregata s dvije Francis turbine. Akumulacija Rama je višegodišnja akumulacija s visokim stupnjem izravnjanja voda i velikim mogućnostima prilagođavanja strategije korištenja trenutnim zahtjevima nizvodnih elektrana i trenutnoj hidrološkoj situaciji na slivu.

Općina raspolože velikim hidroenergetskim potencijalom koji je potrebno dodatno istražiti na nivou studijske dokumentacije kao bi se mogao adekvatno iskoristiti.

3.2.8.4. Korištenje voda u poljoprivredne svrhe

Podaci o organiziranom korištenju vode za poljoprivredne svrhe u vidu hidromeliorizacijskih sustava na području Općine ne postoje. Obzirom da je poljoprivreda značajna gospodarska aktivnost u Općini, o ovom segmentu njene organizacije je potrebna dodatna angažiranost mjerodavnih službi.

U „Strategiji razvoja poljoprivrede u Općini Prozor – Rama 2005-2010“ navedene su mjere kojima bi se moglo poboljšati zemljište kako bi se unaprijedila poljoprivredna proizvodnja. U Studiji se dalje navode tehničke mogućnosti navodnjavanja, te potreba izrade posebnog dokumenta koji bi detaljnije obradio mogućnosti uređenja poljoprivrednog zemljišta na području Općine.

3.2.8.4. Ribarstvo i ribnjičarstvo

Zbog velikog vodnog bogatstva Općina ima dobre preduvjete za razvoj gospodarskog uzgoja ribe kao jedne od vodećih djelatnosti. Međutim, Općina nikada nije imala razvijenu gospodarsku infrastrukturu pa je i sadašnje stanje kombinacija skromnog naslijeđa i onoga što je nakon rata urađeno.

Ribnjak „Dekorativa“, odnosno polusistemska ribogojilište „Krupić“ datira iz 1989. godine, a raspolaže ukupnom površinom od 16.587 m², odnosno korisnom površinom od 7.877 m². Ribogojilište čine objekti mrjestilišta, bazeni za uzgoj mlađi, bazeni za uzgoj konzumne pastrve (tovilišta) i bazeni za uzgoj matica (matičnjaci), a proizvodni kapacitet omogućava uzgoj mlađi od cca 3 mil., odnosno 30 tona konzumne pastrve. Asortiman proizvodnje obuhvata uzgoj kalifornijske pastrve (zlatovčice). Objekt je izgrađen u svrhu uzgoja riblje mlađi za potrebe poribljavanja Ramskog i Jablaničkog jezera, rijeke Neretve, Buškog blata, ostatka korita rijeke Rame i pritoke navedenih rijeka.

Navedeni objekt predstavlja solidnu osnovu za uzgoj riblje mlađi za poribljavanje navedenih vodotoka i jezera, a zajedno s ostalim kapacitetima može biti dobra osnova za razvoj ribarstva u Županiji/Kantonu.

Slike 54. i 55. tip „Dekorativa“ d.d. Prozor ribogojilište „Krupić“

Postoji još nekoliko ribnjaka na području Općine. Na jezeru se nalaze ribnjaci „Riba“, „Krupić“, „Lug“ i „Perići“ (kavezni i betonski uzgoj – tov pastrve) ukupnog kapaciteta 40 – 50 tona godišnje.

3.2.8.4. rekreacija na vodi

Podaci o organiziranim aktivnostima na vodi ne postoje, premda Općina raspolaže značajnim vodnim potencijalima.

3.2.8.4. Uređenje vodotoka i zaštita od voda

Rijeka Rama je praktično potopljena izgradnjom brane 1968. godine i stvaranjem umjetnog jezera. Ramsko jezero je akumulacija s višegodišnjim izravnjem voda u prirodnom režimu koja zajedno s akumulacijom Jablanica osigurava visok stupanj izravnjanja izrazito neravnomjernih i bujičarskih protoka Rame i Neretve. Ramsko jezero vrši izravnjanje godišnjih voda i bitno utječe na nizvodni hidrološki režim.

Uz Ramsko, na jugoistočnom dijelu Općine nalazi se i dio Jablaničkog jezera. Lučno gravitacionom branom visine 85 metara i dužine u kruni od 210 metara, Neretva je pregrađena nizvodno od ušća rijeke Rame u Neretvu. Akumulacijom hidroelektrane Jablanica obuhvaćene su vode Neretve i svih njenih pritoka uzvodno od Jablanice. Jablaničko jezero se proteže uz Neretvu do grada Konjica, a uz rijeku Ramu do sela Gračac. Obzirom na dosta uske doline rijeka Neretve i Rame i strme padine, jezero je usko i samo djelomično ulazi dublje u doline bujičnih tokova.

U godinama od nastanka akumulacija formirao se takav priobalni pojas koji, za razliku od priobalja prirodnih jezera, nije stabilan. Uslijed čestih i naglih oscilacija vodostaja tijekom punjenja i pražnjenja akumulacija uvjetovanih radom hidroelektrana dolazi do razaranja obale i donošenja suspendiranog nanosa. Ti procesi su stalno prisutni. Na lokacijama gdje je akumulacija plitka debeli slojevi mulja zauzimaju velike dijelove priobalnog pojasa. Pražnjenjem akumulacije dolazi do povlačenja pijeska u dubinu te do stvaranja slojeva blata i ostanka muljevitog nanosa.

Slika 56. Ramsko jezero

Na području Općine postoji dosta bujičnih tokova, međutim ne postoje podaci o njihovom uređenju, osim potoka koji se ulijevaju u Ramsko jezero i koji su u većini slučajeva riješeni kaskadno. Jedini podatak o uređenju rijeke na području Općine je regulacija rijeke Prozorčice u Prozoru koja je u tu svrhu prekrivena. Ona također služi i kao kolektor oborinske kanalizacije grada. U ne tako davnoj prošlosti rijeka Prozorčica se uslijed velike količine oborina često izlivala iz korita i plavila gradsko područje. Zbog toga je potrebno redovno održavati regulirano korito kako bi se spriječile slične pojave u budućnosti.

Na područjima gdje postoji opasnost od plavljenja uslijed izlivanja rijeka/potoka potrebno je izvršiti regulaciju njihovih korita, što treba biti predmet posebne studijske dokumentacije.

3.2.8.4. Zaštita voda

Prostor Općine je izrazito bogat vodom. Istočni dio Općine isprepleten je gustom mrežom stalnih i povremenih vodotoka i velikim brojem izvorišta. Prema Uredbi o klasifikaciji voda i kategorizaciji vodotoka (S. list SRBiH br. 42/67 i 19/80) glavni vodotoci na području Općine (rijeka Rama sa akumulacijama) svrstani su u II kategoriju, odnosno njihove vode u II klasu kvaliteta, a izvorišta svih vodotoka u I kategoriju.

Unatoč tomu, jedino je izvorište Krupić normativno zaštićeno od zagađenja. Budući je ovo izvorište osnova vodoopskrbnog sustava grada Prozora, kao i šireg područja, 1988. godine je izrađen Elaborat zaštite, kojem su prethodila opsežna geološka, hidrogeološka,

hidrološka i hidrokemijska istraživanja. U sklopu Elaborata urađen je i prijedlog Odluke o zaštiti izvorišta, a sama Odluka je usvojena na sjednici Općinskog Vijeća tek 1998. godine. Elaborat i Odluka su izrađeni na osnovu tadašnjeg zakonskog okvira iz oblasti voda i prostornog planiranja, a na temelju kojeg su definirane zone i pripadajući režimi zaštite.

Ostala izvorišta, obzirom da se nalaze na krškom području, također je potrebno adekvatno zaštititi. Na području Općine ne postoji uređaj za pročišćavanje otpadnih voda, tako da se sav tekući otpad upušta direktno u podzemlje. Također ne postoji adekvatno odlagalište krutog otpada, što za posljedicu također ima zagađenje površinskih i podzemnih voda.

Konkretnih podataka o praćenju kvalitete površinske i podzemne vode nema, stoga je najprije potrebno uspostaviti monitoring kako bi se mogle definirati konkretne mjere za zaštitu voda.

3.2.9. Komunalna infrastruktura

3.2.9.1. Prikupljanje i zbrinjavanje otpada

Organizirano prikupljanje čvrstog otpada

Za zbrinjavanje krutog otpada na području Općine Prozor-Rama odgovorno je Javno komunalno poduzeće „Vodograd“. Prema podacima iz Općine osim na urbanom području Općine Prozoru organizirano prikupljanje otpada se vrši i u obodnim naseljima Ramskog i Jablaničkog jezera.

Tijekom 2007 godine ukupna procijenjena količina prikupljenog otpada je iznosila 3810 tone, od čega 30 t otpada od čišćenja ulica i parkova.

Prikupljeni otpad se odlaže na općinsku deponiju „Duška kosa“ koja nema odobrenja, koja je smještena uz magistralnu cestu M16.2, u uvali prema naselju Duge.

Osnovne karakteristike deponije „Duška kosa“ su:

- Procijenjena količina dnevno odloženog otpada: 6 t/dan.
- Period korištenja deponije: 45 godina.

Slika 57. Općinska deponija „Duška kosa“, Izvor: Prozor.net

Divlje deponije

Stanje sa divljim deponijama na području Općine Prozor-Rama je jednako kao i na području cijele Federacije BiH. Divlje deponije se pojavljuju najčešće u blizini naseljenih mjesta uz prometnice, kako višeg tako i nižeg ranga, te uz vodotoke, često i u samim koritima vodotoka te na napuštenim kopovima, mineralnim nalazištima, uz jezera i slično. U pravilu gotovo svako naseljeno mjesto ima barem jedno divlje odlagalište otpada.

Na području Općine Przor-Rama prema podacima od Općine postoji na desetke divljih odlagališta otpada. Terenskim snimanjem i uz pomoć digitalnog orto-foto snimka su evidentirane slijedeća veća divlja odlagališta otpada:

Lokacija	Površina
Na kamenolomu iznad naselja Kovačevo polje i Mluša	4,07 ha
Iznad naselja Rumboci	1,06 ha
Uz R418a	0,89 ha
Iznad naselja Rumboci	0,42 ha
Raskrižje Prozor- Orašac-T.Grad, mjesto zvano "Izlaz"	5,93 ha
Proširenje uz put na Makljenu na lokalitetu "velike krivine" (1)	1,60 ha
Proširenje uz put na Makljenu na lokalitetu "velike krivine" (2)	0,65 ha
Proširenje uz put na Makljenu na lokalitetu "velike krivine" (3)	0,49 ha

Ispod naselja Parčani, uz cestu	0,66 ha
---------------------------------	---------

Tablica 54: Evidentirane divlje deponije na području Općine Prozor-Rama

Na ovim deponijama se najčešće odlaže: komunalni, građevinski i tehnološki otpad.

S obzirom na karakter ovakvih odlagališta otpada tj. da nastaju neplanski i nepromišljeno opravdano je pretpostaviti da pored ovih divljih deponija postoje i druge. Također je moguće da su neke od navedenih nestale, zahvaljujući inicijativama udruga građana ili čak individualnim samoinicijativama stanovništva.

Gore navedena divlja odlagališta čvrstog otpada, kao i općinska deponija „Duška kosa“ su geo-locirana i prikazana na grafičkom prilogu „Društvena i komunalna infrastruktura“.

Groblja

Iako je prema Zakonu o komunalnim djelatnostima („Službene novine HNK“, broj: 4/04) i Nacrtu zakona o grobljima HNK Općina Prozor-Rama nema odluku o grobljima te grobljima upravljaju vjerske zajednice. Prema podacima iz Općine na području Općine postoje 125 groblja čija ukupna površina iznosi cca. 345 ha. Uz pomoć digitalnog orto-foto snimka i topografske karte evidentirano je ukupno 77 groblja. Popis je sa vrstom sa aspekta religijske pripadnosti je dat u tablici na slijedećoj stranici. Uzrok neslaganju podataka može biti što se nekad jedno groblje vodi kao dva ili više pod nazivima „staro“ i „novo“, kako su kroz povijest dograđivana, te se pretpostavlja da je dio groblja „izgubljen“ u nenaseljenim mjestima te je također bilo teško evidentirati groblja na kojima se nalaze samo nekoliko grobova.

	Vrsta	Lokacija
1	Kršćansko	Maseti
2	Islamsko	Kucani
3	Islamsko	Podoniŭ
4	Kršćansko	Duge
5	Islamsko	Ljubunci
6	Islamsko	Donja Vast
7	Islamsko	Donja Vast
8	Islamsko	Heljdovi
9	Islamsko	Blace
10	Islamsko	Munikoze
11	Islamsko	Munikoze
12	Islamsko	Gradina
13	Islamsko	Klek
14	Kršćansko	Kucani
15	Islamsko	Grevići

16	Islamsko	Kovacevo Polje
17	Islamsko	Varvara
18	Kršćansko	Podbor
19	Islamsko	Ripci
20	Islamsko	Őlimac
21	Kršćansko	Lapsunj
22	Islamsko	Paljike
23	Kršćansko	Perici
24	Islamsko	Scipe
25	Kršćansko	Scipe
26	Kršćansko	Pajici
27	Kršćansko	Kute
28	Islamsko	Gornji Kraničići
29	Islamsko	Lug
30	Islamsko	Lug
31	Islamsko	Jezerca

32	Islamsko	Skrobucani
33	Islamsko	Skrobucani
34	Islamsko	GraĀac
35	Nije utvrđeno	Borovnica
36	Kršćansko	Prozor
37	Islamsko	Prozor
38	Kršćansko	Podbor
39	Kršćansko	Ploća
40	Kršćansko	Žlimac
41	Kršćansko	Lapsunj
42	Kršćansko	Druzinovic
43	Kršćansko	Rumboci
44	Kršćansko	Ripci
45	Kršćansko	Podoniš
46	Kršćansko	Milasi
47	Kršćansko	Kozo
48	Kršćansko	Zilic-Sisici
49	Kršćansko	Malekini
50	Kršćansko	Kovacevo Polje
51	Kršćansko	Gornji Visnjani
52	Kršćansko	Mlusa
53	Kršćansko	Paljike
54	Kršćansko	Ometala
55	Kršćansko	Dedici
56	Kršćansko	Dubo
57	Kršćansko	Varvara
58	Kršćansko	Ustirama
59	Nije utvrđeno	Triscani
60	Kršćansko	Luke
61	Islamsko	Lizoperci
62	Nije utvrđeno	Hudutsko
63	Kršćansko	Kucani
64	Kršćansko	Gradina
65	Islamsko	Scipe
66	Kršćansko	Zelenike
67	Islamsko	Duge
68	Kršćansko	Dobrosa
69	Kršćansko	D. Rika
70	Kršćansko	Donja Vast
71	Kršćansko	OŰljani
72	Kršćansko	Gorica

73	Kršćansko	Skrobucani
74	Kršćansko	Jezerca
75	Kršćansko	Āerovina
76	Kršćansko	Lug
77	Islamsko	Borovnica

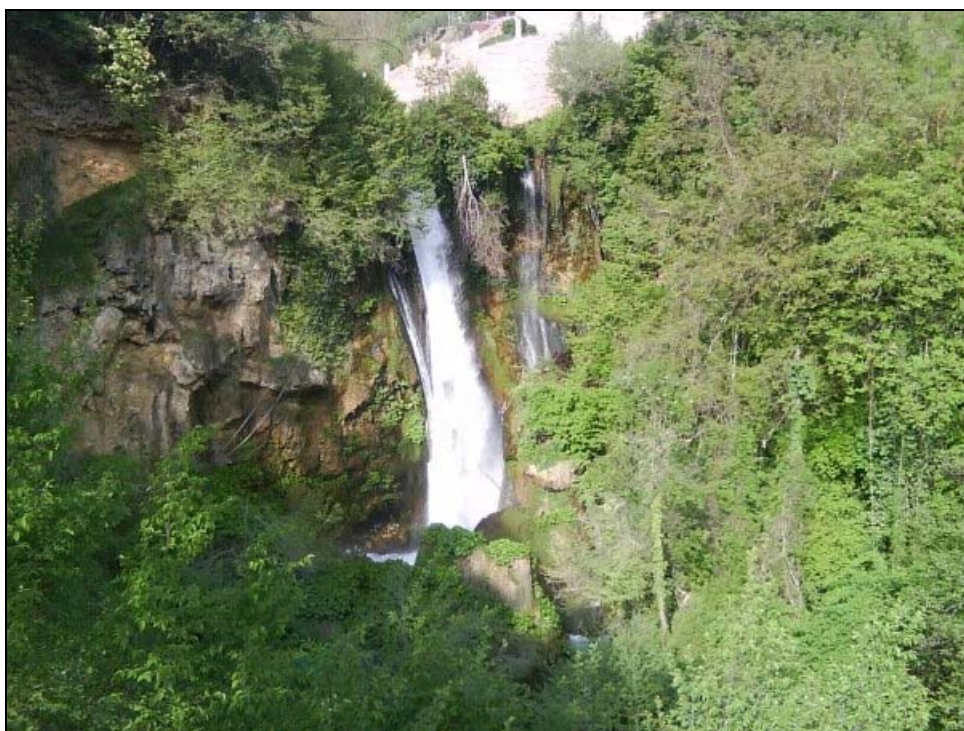
Od ukupno 77 evidentiranih groblja:

- 30 islamskih,
- 44 kršćanska,
- 3 nije utvrđeno.

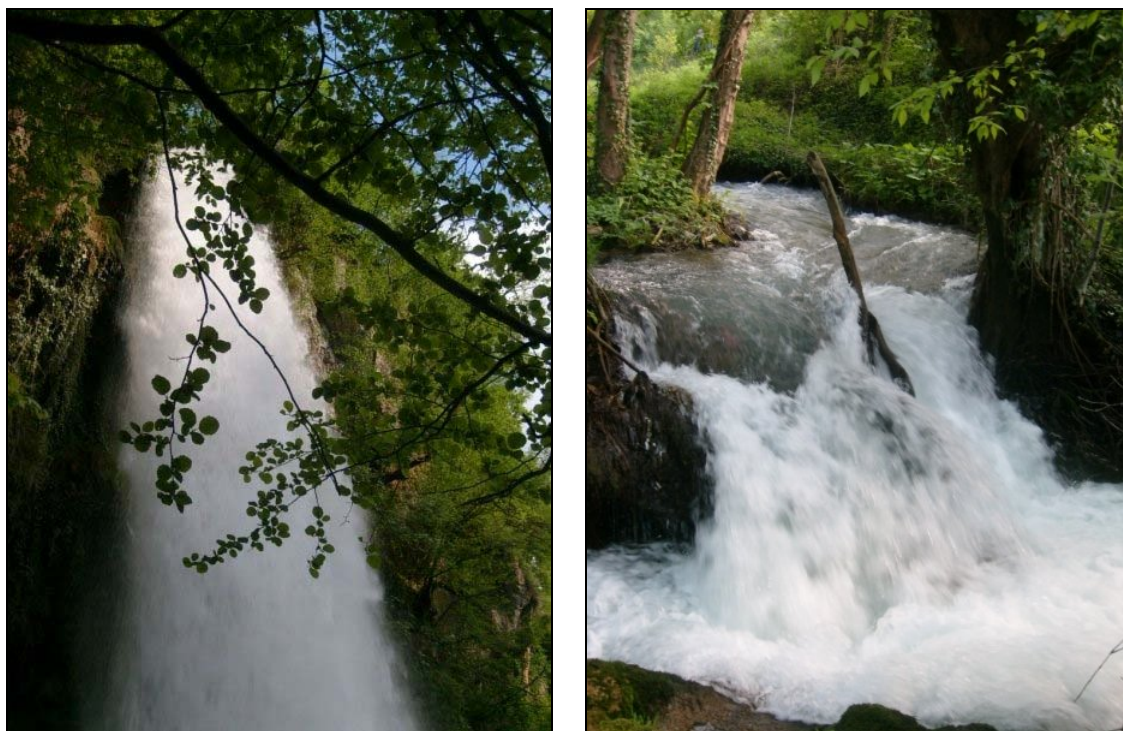
3.2.10. Prirodno i kulturno povijesno naslijeđe

3.2.10.1. Prirodno naslijeđe

Na području Općine Prozor – Rama do danas je kao prirodno naslijeđe zaštićeno samo vrelo Krupić sa sedrenim vodopadima, površine 1 ha. Ovaj prirodni fenomen se nalazi u Dugama, a zapravo se sastoji od dva vodopada visine preko 20 metara i nekoliko manjih slapova od dva do šest metara. Rješenjem Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti iz 1958. godine (br. 08-29971-58), lokalitet oko vodopada i selo Duge su stavljeni pod zaštitu države kao prirodna rijetkost i objekt značajan za turizam.

Slika 58. Vodopad u Dugama

Slike 59. i 60. Vodopad i slap u Dugama

Osim navedenog lokaliteta, nijedan drugi prirodni fenomen na području Općine ne uživa ovu vrstu zaštite. Ovaj podatak je poražavajući obzirom na činjenicu da je prema Prostornom planu SR BiH iz 1981. godine područje MRZ Konjic (tj. Općina Konjic, Jablanica i Prozor – Rama) valorizirano kao najznačajnija subregija u BiH sa stanovišta prirodnog naslijeđa. Prema dokumentaciji Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode BiH ni broj evidentiranih objekata nije velik, a izgradnjom akumulacije „Rama“ dobar dio njih je potopljen. Za potrebe izrade Prostornog plana Općine iz 1987. godine evidentiran je i valoriziran veliki broj objekata na osnovu istraživanja, literature i dostupne dokumentacije. Navedene objekte prilažemo u tabelama 55 i 56.;

Tabela 55. PRIRODNI PREDJELI

BR.	PRIRODNI FENOMEN	LOKALITET	OPIS	SVOJSTVO	ZNAČAJ	KATEGOR.	VRSTA
P1	Vran planina	dio	Šume, pašnjaci, flora i fauna, lov, rekreacija, pejzaži	Specifičnost, raznovrsnost, izvornost i atraktivnost	Rekreacijski, turistički, obrazovni	II	Park prirode
P2	Raduša planina	dio	Šume, pašnjaci, flora i fauna, lov, rekreacija, pejzaži	Specifičnost, raznovrsnost, izvornost i atraktivnost	Rekreacijski, turistički, obrazovni	II	Park prirode
P3	Jablaničko jezero		Šume, voda, lov, ribolov	Specifičnost, raznovrsnost, izvornost i atraktivnost	rekreacijski	III	Predio prirodnih ljepota

P4	Varvara	Rumboci	Arheološko nalazište u prirodi	Raznovrsnost, atraktivnost	Naučni, kulturni, obrazovni, turistički	I	Prirodno historijsko područje
P5	Makljen		Spomen-obilježje NOB-a u prirodi	specifičnost	Obrazovni, kulturni, turistički	I	Prirodno historijsko područje
P6	Vilića gumno	Raduša	Spomen-obilježje NOB-a u prirodi	specifičnost	Obrazovni, kulturni, turistički	I	Prirodno historijsko područje
P7	Jaklić staje	Raduša	Natambe u prirodi	Specifičnost, atraktivnost	Obrazovni, kulturni, turistički	II	Prirodno historijsko područje
P8	Ščit		Arhitektonsko nasljeđe u prirodi	Specifičnost, atraktivnost	Obrazovni, kulturni, turistički	II	Prirodno historijsko područje
P9	Ramsko jezero		Voda, ribolov, rekreacija	Specifičnost, atraktivnost	rekreacija	III	Predio prirodnih ljepota
P10	Velika Lovnica		Šume, rekreacija	Specifičnost, atraktivnost	Rekreacija	III	Predio prirodnih ljepota
P11	Dobro polje		Šume, rekreacija	Specifičnost, atraktivnost	Rekreacija	III	Predio prirodnih ljepota
P12	Ljubunačka rijeka	Tok rijeke	Voda, ribolov, rekreacija	Specifičnost, atraktivnost	Zaštitni	II	Hidrološki rezervat
P13	Rika	Tok rijeke	Voda, ribolov, rekreacija	Specifičnost, atraktivnost	Zaštitni	II	Hidrološki rezervat
P14	Prozorčica	Tok rijeke	Voda, ribolov, rekreacija	Specifičnost, atraktivnost	Zaštitni	II	Hidrološki rezervar
P15	Volujak	Tok rijeke	Voda, ribolov, rekreacija	Specifičnost, atraktivnost	Zaštitni	II	Hidrološki rezervar
P16.	Visočica	Tok rijeke	Voda, ribolov, rekreacija	Specifičnost, atraktivnost	Zaštitni	II	Hidrološki rezervat
P17	Gračanica	Tok rijeke	Voda, ribolov, rekreacija	Specifičnost, atraktivnost	Zaštitni	II	Hidrološki rezervat
P18	Rama	Tok rijeke	Voda, ribolov, rekreacija	Specifičnost, atraktivnost	Zaštitni	II	Hidrološki rezervat
P19	Veliko Jezero	Rumboci	Voda, ribolov, rekreacija	Specifičnost, raznovrsnost, atraktivnost,	Zaštitni	II	Hidrološki rezervat
P20	Rumboci	Rumboci	Hrastova šuma	Specifičnost, raznovrsnost, atraktivnost,	Naučni, obrazovni, zaštitni	III	Šumski rezervat
P2	Magina Luka	Rumboci	Hrastova šuma	Specifičnost, raznovrsnost, atraktivnost,	Naučni, obrazovni, zaštitni	II	Šumski rezervat
P22	Prašni dolac	Rumboci	Bukovo-jelova šuma	Specifičnost, raznovrsnost,	Naučni, obrazovni, zaštitni	II	Šumski rezervat

				atraktivnost,			
P23	Ravni dolac	Rumboci	Bukovo-jelova šuma	Specifičnost, raznovrsnost, atraktivnost,	Naučni, obrazovni, zaštitni	II	Šumski rezervat
P24	Mala Ljubuša	Ljubuša	Bukovo-jelova šuma	Specifičnost, raznovrsnost, atraktivnost,	Naučni, obrazovni, zaštitni	II	Šumski rezervat
P25	Idovac	PP Vran	Klekovina bora (Pinus mugho)	Specifičnost, raznovrsnost, atraktivnost,	Naučni, obrazovni, zaštitni	I	Šumski rezervat
P26	Varda	PP Vran	Klekovina bora (Pinus mugho)	Specifičnost, raznovrsnost, atraktivnost,	Naučni, obrazovni, zaštitni	I	Šumski rezervat
P27	Krupić	PP Raduša	Vrelo i vodopadi	Specifičnost, raznovrsnost, atraktivnost,	Naučni, obrazovni, zaštitni	I	Hidrološki rezervat

Tabela 56: SPOMENICI PRIRODE

BR.	PRIRODNI FENOMEN	LOKALITET	OPIS	SVOJSTVO	ZNAČAJ	KATEGORIJA	VRSTA
S1.	Rumbočko jezero	Rumboci	jezero	specifičnost	Rekreacijski, zaštitni	II	Hidrološki spomenik
S2.	Snježnjača	Rumboci	Jezero	specifičnost	Rekreacijski, zaštitni	III	Hidrološki spomenik
S3.	Dobre vode	PP Raduša	Jezero	specifičnost	Rekreacijski, zaštitni	II	Hidrološki spomenik
S4.	Bele vode	PP Raduša	Jezero	specifičnost	Rekreacijski, zaštitni	II	Hidrološki spomenik
S5.	Karuša	Sv Ante	jezero	specifičnost	Rekreacijski, zaštitni	II	Hidrološki spomenik
S6.	Didovača		jezero	specifičnost	Rekreacijski, zaštitni	III	Hidrološki spomenik
S7.	Bezoljevica		jezero	specifičnost	Rekreacijski, zaštitni	II	Hidrološki spomenik
S8.	Šabanova voda		izvor	specifičnost	Rekreacijski, zaštitni	III	Hidrološki spomenik
S9.	Babina voda		izvor	specifičnost	Rekreacijski, zaštitni	III	Hidrološki spomenik
S10	Jezerine		izvor	specifičnost	Rekreacijski, zaštitni	III	Hidrološki spomenik
S11	Donje Blazine		izvor	specifičnost	Rekreacijski, zaštitni	II	Hidrološki spomenik
12.	Pašino vrelo		izvor	specifičnost	Rekreacijski, zaštitni	II	Hidrološki spomenik
S13	Mila voda		izvor	specifičnost	Rekreacijski, zaštitni	II	Hidrološki spomenik
S14	Marina pećina		pećina	specifičnost	Rekreacijski, zaštitni	II	Geomorfološki spomenik

S15	Ledenica			specifičnost	Naučni, turistički, zaštitni	II	Geomorfološki spomenik
S16	Plišavica			specifičnost	Naučni, turistički, zaštitni	I	Geomorfološki spomenik
S17	Kamenica			specifičnost	Naučni, turistički, zaštitni	II	Geomorfološki spomenik
S18	Kozje stine			specifičnost	Naučni, turistički, zaštitni	III	Geomorfološki spomenik
S19	Munikozin kuk			specifičnost	Naučni, turistički, zaštitni	II	Geomorfološki spomenik
S20	Gradina			specifičnost	Naučni, turistički, zaštitni	III	Geomorfološki spomenik
S21	Čeličke stijene			specifičnost	Naučni, turistički, zaštitni	II	Geomorfološki spomenik
S22	Donjevačke stijene			specifičnost	Naučni, turistički, zaštitni	II	Geomorfološki spomenik

NAPOMENA: kategorizacija izvršena prema tadašnjim međunarodnim i jugoslovenskim kriterijima

I kategorija: dobra od izuzetnog, jugoslavenskog značaja

II kategorija: dobra od velikog značaja – republičkog, šireg značaja

III kategorija: ostala valorizirana dobra

Navedeni objekti prirodnog naslijeđa su prikazani grafički na karti br. 8 Uvjeti korištenja i zaštite prostora.

Prema prostornom planu SR BiH utvrđeni su sljedeći objekti zaštite prirodnog naslijeđa: parkovi prirode „Vran“ i „Raduša“, predjeli prirodnih ljepota „Jablaničko jezero“ i „Ramsko jezero“, te prirodno-historijsko područje „Makljen“.

U narednom periodu je navedena prirodna dobra potrebno je inventarizirati, valorizirati i kategorizirati sukladno važećim zakonskim okvirima.

3.2.10.2. Kulturno povijesno naslijeđe

Trenutno su na prostoru Općine Prozor – Rama tri lokaliteta proglašena nacionalnim spomenicima od strane Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika. Svaki od ovih spomenika posjeduje odluku o proglašenju u kojoj su opisane lokacija spomenika, njegova spomenička vrijednost, te zone zaštite spomenika i dozvoljene aktivnosti obzirom na zonu zaštite. Nacionalni spomenici su:

- N1 - Džamija u Lizopercima sa mektebom i haremom – graditeljska cjelina
- N2 - Arheološko područje i ostaci Stare tvrđave u Prozoru
- N3 - Franjevački samostan i Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Šćitu – kulturni krajolik i područje

Na privremenoj listi nacionalnih spomenika Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, za koje su također propisane mjere zaštite, nalaze se:

- P1 – Sahat kula – Prozor
- P2 – Čaršijska džamija – Prozor

Na listi peticija za proglašenje nacionalnim spomenicima nalaze se:

- L1 – Džamija u Dugama (Ali-pašina džamija)
- L2 – Džamija u Grevićima
- L3 – Džamija u Kleku
- L4 – Džamija u Kovačevu Polju
- L5 – Džamija u Skrobučanima
- L6 – Džamija u Varvari
- L7 – Skender – Pašina džamija u Šćipama

U trenutno važećem prostornom planu Općine Prozor – Rama iz 1987. godine spomenut je još niz spomenika koji su od značajni za Općinu, ali još nisu tretirani od strane Komisije.

Prapovijesno razdoblje:

- A1 – Češan Grad – Varvara
- A2 – Velika gradina – Varvara
- A3 – Gračac – Podbor
- A4 – Gradina – Rumboci
- A5 – Gradina – Kovačevo Polje
- A6 – Gradina – Uzdol
- A7 – Gradina – Proslap
- A8 – Lapsunj – Prozor
- A9 – Ometala – Crnići
- A10 – Ponir – Prozor
- A11 – Prozor Grad
- A12 – Šibenik – Lug

Antički period – registrirano je 12 antičkih lokaliteta koji su još u periodu prethodnog plana bili u lošem stanju.

Srednji vijek:

- B1 – Studenac – Prozor – srednjovjekovni grad

- B2 – Gramije – Ljubinci – lokalitet
- B3 – Šibenik – Lug – lokalitet
- B4 – Kraljev Skolac – Klek – lokalitet

Nekropole stećaka – prethodni plan je zabilježio 42 nekropole sa 552 stećka

Turski period:

- P2 – Čaršijska džamija
- C1 – Kopčića turbe
- P1 – Sahat kula

Period Austro-ugarske uprave:

- D1 – Stambeno poslovna zgrada - Prozor
- N3 – samostan i crkva na Šćitu

Spomenici poslije II. Svjetskog rata:

- S1 – spomen obilježja na Makljenu
- S2 – spomen obilježje u Prozoru
- S3 – Partizansko groblje – Prozor
- S4 – Spomen česma – Rumboci
- S5 – Spomen ploča – Šćit

Većina zabilježenih objekata i lokaliteta su trenutno i dosta lošem stanju i osim nacionalnih spomenika, ostali nisu pod nekim određenim režimom zaštite. Budući da kulturno i povijesno naslijeđe predstavlja bitan dio zajednice, a s druge strane može biti pozitivan faktor razvoja Općine u smjeru turizma, svim spomenicima i lokalitetima bi se trebala posvetiti posebna pažnja. Najznačajniji objekti bi se trebali očuvati, revitalizirati ili rekonstruirati, a sve u cilju obogaćivanja i proširenja turističke ponude.

Trebalo bi se posvetiti otkrivanju nekih novih lokacija, posebno s obzirom na prirodne ljepote Općine, i povezati ih sa starim naseljima, valorizirati ih i procijeniti mogućnost zaštite i iskorištavanja u smjeru razvoja turizma.

Povrh svega, pozornost treba biti usmjerena ka podizanju nivoa kulture očuvanja i zaštite kulturno povijesnih vrijednosti i prirodnih vrijednosti i rijetkosti kroz odgojno-obrazovni sustav.

3.3. Analiza stanja i procjena mogućeg razvoja

Poljoprivredno zemljište

Biljnu proizvodnju na poljoprivrednim površinama moguće je intenzivirati primjenom suvremenih tehnologija, a posebno gnojidbe, mehanizacije i hidrotehničkih mjera popravka tla. U prvoj fazi naglasak treba staviti na povećanje poljoprivredne proizvodnje na postojećim kvalitetnim zemljištima i zaštitu istih od dalje devastacije i trajnog otuđivanja iz poljoprivrede zbog sve veće izgradnje različitih objekata. To se prije svega odnosi na IV kategoriju tla, iako zbog oskudice zemljištem i V kategorija na ovom području, sa stajališta poljoprivrede može biti od velikog značaja.

Obzirom na zemljišni potencijal i njegove karakteristike, pravac buduće biljne proizvodnje treba da bude usmjeren na njenu intenzivnu varijantu.

Kada se radi o većim nadmorskim visinama Općine, prioritet treba dati proizvodnji stočne hrane. Pored ovoga, oplemenjivanje postojećih prirodnih livada i pašnjaka (V i VI kategorija) te zasnivanje umjetnih livada također treba da bude jedan od prioriteta.

Na površinama IV i V kategorije uporabne vrijednosti tla, posebno na prisojnim i manje inkliniranim položajima nižih nadmorskih visina, stanje se može popraviti kontinuiranom obradom, te podizanjem „kaskada“ i pojedinačnih terasnih gnijezda.

Na zaravnjenim brdsko-planinskim područjima iznad 600 m.n.v. moguća je vrlo uspješna proizvodnja sjemenskog krumpira, naročito na smeđim zemljištima.

Proizvodnju voća, a u mogućoj mjeri i povrća treba planirati za niže dijelove Općine i vezivati je uz stočarsku proizvodnju u plodoredu sa ratarskim kulturama.

Budući Općina raspolaže veoma ograničenim površinama kvalitetnijih poljoprivrednih zemljišta, na svim površinama je potrebno primijeniti suvremene agrotehničke mjere.

Uz poznate karakteristike tla, značajan ograničavajući faktor pašnjačkog, pa i livadskog prostora Općine stoji u činjenici da se veliki dio tih površina nalazi na nagibima koji su veći od 8°, pa i 13° što sprječava učinkovitiju obradu tla i ograničava izbor načina njegovog korištenja.

Općina Prozor - Rama uvijek je imala ekosustav koji je pogodan za uspostavljanje organskih tehnologija u poljoprivrednoj proizvodnji. Viši i visoki areali Općine kao predstavnici brdskog i planinskog klimata trebali bi dobiti prednost naspram ostalih područja. U njima bi ovčarstvo kao strateška grana mogla dati prve proizvode urađene na organskim tehnologijama, pri čemu bi ovo organizacijski i marketinški bilo uvezano sa istom proizvodnjom na razini Županije. Na istom principu trebala bi početi i zaživjeti eko-organska proizvodnja voća.

Što se površina tiče one bi trebale postupno rasti. Livadski i pogotovo pašnjački prostori Općine po svojoj prirodi i apsolutnoj nezagađenosti, u cijelosti bi mogli služiti stočarskoj ekološkoj orijentaciji.

Razvoj poljoprivrede uz druge oblasti gospodarskog i duhovnog sadržaja, čini zajednički okvir budućeg boljeg življenja ljudi u Općini.

Mineralne sirovine

Od mineralnih sirovina na području Općine su registrirana :

- a. Rudna ležišta Fe, Mn i gipsa. Iako se radi o relativno malim ležištima metala, ista u određenoj fazi mogu biti zanimljiva za eksploataciju. Ležišta gipsa zauzimaju značajne prostore za razvoj u građevinskoj industriji.
- b. Eksploatacija ležišta drobljenog kamena vapnenca (krajnji zapadni dijelovi Općine) i dolomita (Draševo) te mogućih ležišta ukrasnog kamena u zapadnom dijelu Općine mogu osigurati značajna sredstva za razvoj Općine.

Nasebinski sustav

U 56 naseljenih mjesta u Općini Prozor - Rama živi 16.517 stanovnika. Na izgrađenom prostoru od 779,5 ha prosječna gustoća naseljenosti iznosi 21 st/ha. Prema demografskim kriterijima rang lista naselja: Prozor, Rumboci, Gmići, Jaklići, Lug.

Za analizu mreže i sustava prostor je podijeljen u 5 prostornih cjelina: Prozor, Rumboci, Gračac, Uzdol, Orašac.

Veličinska struktura: jedno naselje od 1000-2000 (Rumboci) i jedno od 2000-5000 stanovnika (centar Općine Prozor).

Sustav naselja: Prozor je jedino urbano naseljeno mjesto (IV stupanj urbanizacije) –općinski centar. Sekundarni centri su: Rumboci i Orašac, ne prema urbanoj regulativi nego zbog morfologije terena. Centri zajednice sela: Uzdol i Orašac.

Za brdsko-planinska područja karakterističan je način stanovanja sa jednim urbanim centrom, općinskim centrom i manjim nasebinskim grupacijama. Prozor nema potreban stupanj urbanizacije, a u ostalim dijelovima nije došlo do urbanizacije i formiranja centralnih funkcija. Za koncept razvoja u planskom periodu potrebno je osnažiti urbane funkcije grada i subcentara, razviti njihovu društvenu i gospodarsku infrastrukturu, a stanovništvo manjih sela, po brdskim područjima opskrbiti mobilnom infrastrukturom. Potrebno je također poticati ruralni razvoj.

Promet

Općina Prozor – Rama je isključivo oslonjena na cestovne prometnice, tako da je stanje cesta od životnog interesa svih građana, lokalnih zajednica i Općine kao cjeline. Radi toga je razvoj cestovnih prometnica stalan i nezaobilazan razvojni cilj bio u prošlosti i ostaje za budućnost. U tom smislu Općina treba aktivno surađivati na sa Cestama FBiH koje upravljaju magistralnom cestom M16.2 kako bi se osiguralo kvalitetno održavanje te prometnice i postupno vršila sanacija i rekonstrukcija kritičnih mjesta. Također je potrebno da Općina osigura aktivnom suradnjom sa Javnom ustanovom za ceste HNŽ/K kojoj je povjereno upravlja regionalnim cestama R418a i R418b, redovito održavanje cesta R418a i funkcionalnog dijela ceste R418b. posebno se treba ustrajati na zahtjevu da se u planskom periodu projektira i realizira kompletiranje regionalne ceste R418b od Šćipa do Neretvice u Općini Konjic, kako bi ova cesta postala regionalno funkcionalna. Potrebno je inzistirati na izradi izvedbene dokumentacije izmještanja dionice regionalne ceste R418a od Jaklića do Prozora i na izgradnji te dionice. Mreža lokalnih prometnica je dosta razvijena, a u planskom periodu je potrebno izvršiti razvrstavanje cesta sukladno Zakonu o cestama FBiH, dovršiti rekonstrukciju cesta, te projektirati i izgraditi cestovnu mrežu grada koja je temelj njegovog proširenja, kao i pristupnog puta rekreacijskoj zoni Raduša. Također je potrebno nastaviti sa provjerenim načinom uključivanja građana i donatora u financiranje modernizacije lokalnih cesta.

Telekomunikacije

Općina Rama će u svome razvoju u sljedećih 10 godina trebati obratiti pozornost na poboljšanje i razvoj postojećeg stanja tako na neke nove planirane objekte i zone od posebnog značaja, razvoj i pružanje novih usluga, te spregu javnog i privatnog partnerstva.

Treba naglasiti i posebno planirati izgradnju kvalitetne DTK mreže u gradu sa dovoljnim brojem cijevi i optičkim kablovima, razvoj ruralnih krajeva, turizma, gospodarskih zona, škola i sl., što će zahtijevati razvijanje i dostupnost modernih tehnologija, u svim dijelovima Općine gdje dosežu stanovništvo i gospodarstvo.

Dinamiku izgradnje telekomunikacijskih kapaciteta treba prilagoditi i uskladiti sa ostalim subjektima komunalne infrastrukture i prioritetima gospodarskog razvoja.

Energetika - elektroenergetika

Gledano s elektroenergetskog stajališta problem Općine Prozor - Rama je u trenutačnom snabdijevanju Općine električnom energijom na 110 kV naponskoj razini. Naime 110 kV dalekovod kojim je TS 110/35/10 kV Rama povezana s TS 110/x kV Jablanica radi pod 35 kV naponu. Izgrađeni 110 kV dalekovod prema Tomislavgradu nije u funkciji jer nema

uporabnu dozvolu, a 110 kV veza trafostanice TS 110/35/10 kV Rama s TS 110/x kV u Gornjem Vakufu/Uskoplju ne postoji (ista je u planu za izgradnju).

U postojeću trafostanicu potrebno je instalirati drugi transformator prijenosnog omjera 110/x kV da bi bio ispunjen kriterij n-1, te osigurati snabdijevanje električnom energijom iz Jablanice po postojećem 110 kV dalekovodu na 110 kV naponskoj razini. Također osigurati vezu s TS 110/x kV u Tomislavgradu putom već izgrađenog 110 kV dalekovoda, te osigurati snabdijevanje Gornjeg Vakufa-Uskoplja 110 kV naponom s druge strane, tj. iz TS 110/x kV Rama. Također je potrebno izvršiti rekonstrukciju dotrajale postojeće srednjenaponske zračne i kabelske mreže, te izvršiti povezivanje trafostanica 10(20)/0,4 kV u samom gradu kako bi se osigurala mogućnost dvostranog napajanja.

Neophodno je projekcijom predvidjeti proizvodne objekte iz obnovljivih izvora električne energije, prvenstveno minihidroelektrane, za koje je Općina izdala ili je u fazi izdavanja koncesija.

Vodno gospodarstvo

Kvalitetna vodoopskrba najšireg područja Općine Prozor – Rama jedan je od temeljnih preduvjeta uspješnog razvoja Općine. Postojeće izvorište Krupić ima vrlo povoljan hipsimetrijski položaj i zavidnu minimalnu izdašnost (cca 300 l/s) koja omogućava dugoročno vodoopskrbu šireg područja Općine. Izvorište treba zaštititi ažuriranjem postojeće dokumentacije s obzirom na rezultate novih hidrogeoloških istraživanja, izgradnje na slivnom području i novu zakonsku regulativu. Osim zaštite kakvoće podzemnih voda, izvorište treba štiti i po parametru količina jer se vode izvorišta koriste i u druge svrhe osim vodoopskrbe. Vodovodnu mrežu grada je potrebno rekonstruirati kako bi se smanjili gubici vode. Za ostala naselja Općine potrebno je istražiti mogućnosti i osigurati adekvatnu vodoopskrbu. Sukladno tome, potrebno je zaštititi sva potencijalna izvorišta, te vodne resurse uopće izgradnjom kanalizacijskog sustava sa postrojenjem za pročišćavanje otpadnih voda u općinskom središtu, kao i u drugim mjestima gdje je to moguće.

Znatne prihode za razvoj Općine moguće je osigurati iz koncesija za flaširanje kvalitetne vode na planinskim područjima koja nisu zahvaćena izgradnjom i naseljavanjem. To su područja u sjeveroistočnom području Općine: Donje blazine; Mila voda – Velića brdo i Košare – Grebac.

Hidroenergetski potencijali pritoka Rame sa relativno velikim korisnim padom su povoljni uvjeti za gradnju malih hidroelektrana. Tu su svakako pritoke Rame: Zagradačka rijeka; Dušica; Crima Tokovi Rike i Blizanke i Volujak.

Komunalna infrastruktura

Općinska deponija „Duška kosa“ je deponija koju službeno, koristi javno komunalno poduzeće za odlaganje otpada, ali na kojoj se ne primjenjuju mjere zaštite okoliša i koja nikako ne zadovoljava uvjete deponiranja, načine deponiranja i upravljanja deponijom te je i sami lokalitet deponije nepogodan. Ova deponija nema niti odobrenje, a koju ipak službeno koristi komunalno poduzeće. Problem koji je također potrebno navesti je neposredna blizina naselja Duge, koje je na listi nacionalnih spomenika prirode i koje je izravno ugroženo deponijom kako njegovo vodno bogatstvo, biser prirode sa sedrenim vodopadima tako i zagađenost tla, zraka te vizualana zagađenost.

Trenutno je u fazi priprema regionalne deponije za Općine Prozor-Rama, Kupres i Tomislavgrad čija će lokacija biti na području Općine Kupres. Otpad s područja Općine Prozor-Rama će se dnevno prikupljati i izravno odlagati na regionalnu deponiju. Paralelno će se formirati i jedinstveno poduzeće koje će vršiti usluge prikupljanja otpada. Ovaj proces će se odvijati na nivou regije i međusobnoj suradnji Općina i županije.

Iako divlje deponije „nastaju“ i „nestaju“ pored problema nekontroliranog odlaganja otpada i organiziranja njegovog prikupljanja dolazi i do problema kontaminiranosti tla te je zbog svega navedenog potrebno evidentirati, ukloniti i sanirati ovakva odlagališta. Tako će u budućnosti trebati planski i stručno pristupiti ovom problemu, izradom Projekta uklanjanja nelegalnih, divljih odlagališta.

Za sva groblja, kako je već u tekstu navedeno, ne postoji odluka Općine. Većina ih je zapuštena i ne primjenjuju se potrebne mjere upravljanja istima. Ovakva vrsta objekata također predstavlja ekološku opasnost. Sama groblja na urbanom području Prozora su neuređena. Općina mora donijeti odluku i mjere zaštite i upravljanja grobljima.

Razvoj turizma

Prirodne ljepote ovog kraja mogu izuzetno poslužiti za razvoj turizma i turističkih sadržaja ovog kraja. Tu su :

- Područje Ramskog jezera – rekreacija, ribolov i dr.
- Planinsko područje Makljen za razvoj zimskog turizma.

U oba slučaja postoji problem velikih kamenoloma dolomita koji u svojoj podmakloj eksploataciji u znatnoj mjeri mogu loše utjecati na razvoj navedenih turističkih sadržaja.

4. CILJEVI PROSTORNOG RAZVOJA

Na osnovu izučenosti svih prirodnih, tj. zatečenih, kao i ljudskom rukom stvorenih uvjeta na prostoru Općine Prozor – Rama, evidentirani su svi potencijalni resursi u obje spomenute sfere. Poslije obavljenih analiza i procjena mogućnosti prostora sa svim njegovim prirodnim osobinama i resursima, a u suradnji sa nositeljem pripreme, tijelom uprave Općine Prozor – Rama mjerodavnim za poslove prostornog uređenja i graditeljstva, utvrđen je prijedlog ciljeva ovog Plana.

Ciljevi su utvrđeni za naredni desetogodišnji period, a zajedno s izvršenim istraživanjima predstavljaju podlogu za izradu projekcije. Oni, dakle, projekciji utvrđuju razvojni okvir koji bi trebao biti dostignut 2020. godine.

Ciljevi ovog plana se sastoje od općih i pojedinačnih.

4.1. OPĆI CILJEVI

Opći ciljevi predstavljaju strateška opredjeljenja razvoja Županije/Kantona i države, kao i međunarodna opredjeljenja, preporuke i pravila utvrđena brojnim konvencijama koje su ratificirane u BiH. To su konvencije OUN, Vijeća Europe i drugih tijela. Okvir za uspostavu općih ciljeva prostornog uređenja su i zakoni koji se moraju primjenjivati, a doneseni su na području BiH, FBiH, HNŽ/K (nabrojani u oglavlju 2.1. Zakonska regulativa).

4.1.1. Zajednički ciljevi iz prostornih planova višeg reda (Županije i Federacije) koji se trebaju prenijeti kao opći ciljevi višeg reda

U tijeku je izrada Prostornog plana Hercegovačko - neretvanske Županije/Kantona, kao i Prostornog plana Federacije, čiji ciljevi još nisu izrađeni, što predstavlja veliko ograničenje u izradi plana Općine Prozor - Rama.

4.1.2. Implementacija strateških državnih i međunarodnih konvencija kao podloga uspostavi općih ciljeva

Budući još nisu doneseni planovi višeg reda, opći ciljevi se trebaju temeljiti na državnim i kantonalnim strategijama razvoja, kao i međunarodnim preporukama utvrđenim u brojnim konvencijama i savjetima OUN-a, Vijeća Europe i drugih tijela, kao što su:

- Strategija razvoja BiH do 2015. godine;

- Milenijumski razvojni ciljevi u BiH 2015., Izvještaj o humanitarnom razvoju, 2003. godina;
- Analiza aktualnog stanja i mogućnosti razvoja privrede HNŽ/K, 2009. godina;
- Studija ugroženosti – ranjivosti prostora HNŽ/K, 2009. godine;
- Konferencija OUN-a o okolišu i razvoju Rio De Janeiro 1992. godine (usvajanjem „Agende 21“);
- Zaključci konferencije u Alborgu (operacionalizacija „Agende 21“) 1994. godine;
- Konferencija o stanovništvu i razvoju, Kairo 1995. godine;
- Konferencija Ujedinjenih Naroda o gradu (uspostavljanje Habitat Agende) u Istanbulu 1996. godine;
- Niz ostalih dokumenata koji određuju pravce razvoja šireg područja.

Međunarodni ugovori, konvencije i protokoli kojima je BiH pristupila ili izvršila ratifikaciju, a koji se odnose na prostor i njegovu zaštitu i čija primjena u funkciji uspostavljanja ciljeva je obvezujuća¹⁰:

ZRAK

- Konvencija o prekograničnom zagađivanju zraka na velikim udaljenostima, Ženeva, 1979. godine (stupila na snagu: 16.03.1986) (Sl. list R BH 13/94, Sl. list SFRJ MU 11/86)
- Protokol uz Konvenciju o prekograničnom zagađivanju zraka na velikim udaljenostima iz 1979. godine, o dugoročnom financiranju programa suradnje za praćenje i procjene prekograničnog prenosa zagađujućih tvari u zraku na velike daljine u Europi (EMEP), Ženeva, 1984. (stupio na snagu: 28.01.1988.) (Sl. list R BH 13/94, Sl. list SFRJ MU 2/87)
- Bečka konvencija o zaštiti ozonskog omotača, Beč, 1985. (stupila na snagu: 22.09.1988.) (Sl. list R BH 13/94, S. list SFRJ MU 1/90)
- Montrealski protokol o supstancama koje oštećuju ozonski omotač, Montreal, 16. septembar/rujan 1987. godine. Stupanje na snagu: 01.01.1989. godine (Sl. list SFRJ, MU 16/90)
- Okvirna konvencija Ujedinjenih naroda o klimatskim promjenama, Rio de Janeiro, 1992. godine (stupila na snagu: 21.03.1994. godine) (Sl. glasnik BH 19/00).

PRIRODNO NASLJEDE

¹⁰ Podaci su preuzeti sa INTERNET stranica Ministarstva zaštite okoliša i turizma, Federacije BiH

- Međunarodna konvencija o zaštiti biljaka, Rim, 1951. godina (stupila na snagu: 03.04.1952.) (Sl. list R BH 13/94, Sl. list SFRJ MU 11/86)
- Konvencija (UN) o biološkoj raznolikosti, Rio de Janeiro, 1992. godine (stupila na snagu: 29.12.1993. godine) BiH pristupila 26.08.2002. godine, ratificirana 04.10.2002. godine
- Konvencija o močvarama od međunarodne važnosti, osobito kao stanište ptica močvarica, Ramsar 1971. notifikacija o sukcesiji 2001. godine
- Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine, Pariz, 1972. godine. Stupanje na snagu 17.01.1963.
- Međunarodna konvencija o zaštiti ptica, Pariz, 1950. godine. Stupila na snagu 17.01.1963. godine

VODA

- Konvencija o suradnji na zaštiti i održivoj upotrebi rijeke Dunav (Konvencija o zaštiti rijeke Dunav), Sofija 1994. godine; Predsjedništvo BiH na 64. sjednici održanoj 08.12.2004. godine, donijelo Odluku o ratifikaciji, koja je objavljena zajedno sa tekstom Konvencije, u Sl. glasniku BiH – Međunarodni ugovori, 01/05 od 25.01.2005. godine
- Konvencija o zaštiti Sredozemnog mora od zagađivanja, od 16.02.1976. godine, Barcelona. Stupanje na snagu: 1978. godine (Sl. list SFRJ MU, br 12/77)
- Protokol o zaštiti Mediterana od zagađivanja sa kopna, Atena, 1980. (stupio na snagu: 17.06.1983.) Modificiran u Syrakusi (Italija) 1996. (Sl. list R BH 13/94, Sl. list SFRJ MU 1/90)
- Protokol o posebno zaštićenim područjima i biološkoj raznolikosti Mediterana, Monako, 1996. (stari naziv Protokol o posebno zaštićenim područjima Sredozemnog mora, Ženeva, 1982.) (stupio na snagu: 23.3.1986.) (Sl. list R BH 13/94, Sl. list SFRJ MU 9/85)
- Međunarodna konvencija o sprječavanju zagađivanja mora naftom, London, 1954. (stupila na snagu: 26.07.1958.) (Sl. list R BH 13/94, Sl. list SFRJ MU 2/85) (Sl. list R BH 13/94, Sl. list SFRJ MU 60/73, 53/74)
- Međunarodna konvencija o zaštiti od zagađivanja sa brodova, London, 1973. (stupila na snagu: 02.10.1983.) (Sl. list R BH 13/94, Sl. list SFRJ MU 2/85).

OTPAD

- Bazelska konvencija o nadzoru prekograničnog prometa opasnog otpada i njegovom odlaganju, Basel, 22.03.1989. (stupila na snagu: 05.05.1992.) (Sl. glasnik BH 31/00)

- Dopuna Bazelske konvencija o nadzoru prekograničnog prometa opasnog otpada i njegovom odlaganju, Brisel, 1997.

TLO

- Konvencija UN o suzbijanju desertifikacije u zemljama pogođenim jakim sušama i /ili desertifikacijom, posebno u Africi, Pariz 14.10.1994. godine. Stupanje na snagu: 26.12.1996. godine (BiH pristupila 26.08.2002. godine, ratificirana 04.10.2002.godine, Sl. glasnik BiH 12/02))

4.1.3. Racionalno korištenje prostora i zaštita okoliša

Primjenom propisanih principa pri planiranju i korištenju prostora, te razvojem društvenih odnosa okrenutih čovjeku, kao glavnom čimbeniku u procesu razvoja društva osigurat će se uvjeti za održiv razvoj i povećanje životnog standarda uz istovremeno racionalno korištenje prostora. U tom smislu je potrebno izdvojiti građevinsko zemljište, zadržavati naselja u postojećim granicama i izbjegavati njihovo usitnjavanje te štititi kvalitetne poljoprivredne i šumske površine. Izvorišta pitke vode je potrebno posebno štititi, kao i biljne i životinjske zajednice. Racionalnim i odgovornim odabirom prostora za izgradnju industrijskih kapaciteta i zona posebnih namjena potrebno je postići uravnotežen odnos ovih površina prema prirodnom krajoliku i zdravom okruženju. Kontroliranom i tehnološki prihvatljivom eksploatacijom mineralnih sirovina potrebno je osigurati potpunu obradu deponija i materijalnih rovova, tj. njihovo pretvaranje u kultivirane poljoprivredne ili šumske površine.

4.1.4. Planska opredjeljenja trebaju osigurati održivi razvoj Općine

Održivi razvoj predstavlja takav razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnje generacije, a da pri tom ne ugrožava mogućnost budućih generacija da zadovolje svoje potrebe.

Osnovu održivog razvoja društva sačinjavaju: sloboda i pravo ljudi da odlučuju o razvoju, obveza vlasti da potiče inicijative i inventivnost građana te da osigurava uvjete za njihovo obrazovanje i usavršavanje, održivo korištenje prirodnih resursa uz istodobno očuvanje prirodnih vrijednosti, brigu o budućim naraštajima i sl. Dakle, potrebno je osigurati takve uvjete kojim će se provoditi stalna briga o čovjeku i njegovoj reprodukciji, odnosno o zadovoljenju njegovih fizičkih i intelektualnih potreba u zdravom okruženju i potpunom suglasju s prirodom. Zbog toga je nužno pronaći izbalansiran odnos između proizvodnje primjerene potrebama ljudi, odnosno njihovog kvalitetnog života i razvoja, a da se pri tom spriječi iscrpljivanje prirodnih resursa uslijed neopravdanog rasta fizičkog opsega

proizvodnje. Također je potrebno utvrditi zakonske i normativne okvire kojima će se osigurati dugoročan razvoj i kvalitetan život uz racionalno i održivo korištenje prirodnih bogatstava. Poticaje u obliku tehnološkog razvoja potrebno je normativno regulirati na način da je obvezno saniranje prostora i poštivanje zaštitnih mjera. Gradnju na nestabilnim površinama (klizištima i odronima) potrebno je zabraniti, a potom pristupiti pošumljavanju i sličnim mjerama sanacije ovih površina. Jedan od vrlo važnih aspekata budućeg razvoja je i osiguranje dovoljnih količina pitke vode, za čiju kvalitetu je, između ostalih, bitan i kvalitetan rad komunalnih službi, stoga je odvođenje i kvalitetno zbrinjavanje tečnog i krutog otpada važan preduvjet održivog razvoja. Zaštita okoliša uz očuvanje prirodnog i kulturnog naslijeđa trebaju biti načela budućih generacija.

4.1.5. Izgradnjom Općine postići balansirani socijalno – ekonomski razvoj

Prirodni i stvoreni uvjeti na prostoru Općine Prozor – Rama upućuju na zaključak da se potpunijim i osmišljenijim iskorištenjem istih, uz primjenu modernih tehnologija, mogu postići znatno veći rezultati u materijalnom razvoju. U prilog ovoj tvrdnji su dokazi u vidu velikog vodnog bogatstva i njegovog energetskeg potencijala, šumskog i poljoprivrednog zemljišta, mineralnih sirovina, te očuvane prirodne ljepote i krajolici. U gospodarski razvoj svakako treba uključiti turizam, osobito seoski i zimski, te prirodne ljepote i pejzaž, prvenstveno uz uvjet njihove održivosti i očuvanja.

Općenito razvoj treba usmjeriti prema znanju, globalnim informatičkim sustavima i poduzetništvu, te težiti povezivanju sa sukladnim gospodarskim subjektima iz šireg okruženja.

4.2. POSEBNI CILJEVI PROSTORNOG RAZVOJA

Posebni ciljevi prostornog uređenja su oni konkretni ciljevi koji se odnose na realizaciju stvarnih ciljeva na prostoru Općine koje je moguće realizirati ukupno ili djelomično u planskom periodu. Oni su obvezujući ciljevi koji će biti osnova za usmjeravanje cjelokupne projekcije prostornog razvoja, a definirani su po oblastima:

4.2.1. Iskorištenje prirodnih uvjeta

4.2.1.1. Zemljišna politika

Vrlo značajna komponenta usmjeravanja razvoja i uređenja prostora je zemljišna politika. Ova politika, zbog posljedica rata i poslijeratne obnove, nije definirana i primijenjena na najbolji način. Iz tog razloga ciljevi trebaju biti određeni:

- Općina treba u što kraćem periodu utvrditi strategiju i dugoročni plan u toj oblasti, te preko tržišnog sustava ustrojiti odgovarajuće evidencije o korištenju zemljišta i dr.
- Također je potrebno u što kraćem razdoblju istražiti varijante zemljišne rente kao tržišne kategorije, na osnovu čega će se donijeti još kvalitetniji propisi o renti, komunalnoj naknadi i cijeni individualne komunalne potrošnje.
- Uspostaviti jedinstveni GIS sustav evidencije i naplate svih obveza prema Općini, kao i komunalnom sustavu Općine.
- Osigurati da Općina funkcionira kao racionalno poduzeće sa izvorima prihoda i troškovima funkcioniranja, održavanja i investiranja u svim komunalnim oblastima, društvenim djelatnostima i infrastrukturom iz nadležnosti Općine kroz procese investiranja, održavanja i korištenja.

4.2.1.2. Poljoprivredno zemljište

Poljoprivredno zemljište predstavlja jednu od najvrjednijih kategorija u razvoju nekog područja. Stoga je njegovom očuvanju i poboljšanju potrebno posvetiti posebnu pažnju kroz ostvarenje sljedećih ciljeva:

- Očuvanje površina poljoprivrednog zemljišta u što većem obimu i kvalitetu.
- Kako Općina raspolaže vrlo ograničenim površinama kvalitetnog poljoprivrednog zemljišta, na svim površinama je potrebno primijeniti suvremene agrotehničke mjere.
- Obzirom na prirodnu konfiguraciju zemljišta i ograničene kapacitete za poljoprivrednu proizvodnju, jasno definirati pravce budućeg korištenja zemljišta.
- Općinskom politikom maksimalno pomagati razvoj intenzivne poljoprivrede, osobito proizvodnju u povrtlarstvu i voćarstvu.
- Uvesti zemljišni informacijski sustav i monitoring.
- Maksimalno usmjeravati izgradnju i korištenje prostora u nepoljoprivredne svrhe van kvalitetnog poljoprivrednog zemljišta.

4.2.1.3. Šume i šumsko zemljište

Šume i šumsko zemljište predstavljaju prirodnu i gospodarsku vrijednost i jedno od nezamjenjivih bogatstava, stoga ih treba posebno čuvati. U tom smislu je potrebno ostvariti sljedeće ciljeve:

- Pošumljavati područja ugrožena sječom, kao i ona koja su devastirana na razne načine, uz zadržavanje sadašnjeg godišnjeg obima sječe, te povećati veličinu šumskih područja u Općini.

- Očuvanje šuma kroz održavanje, obnavljanje i iskorištavanje ali na način da se očuva njihova vrijednost i osigura trajnost uz stalno povećanje prinosa, prirasta i općekorisnih funkcija šuma.
- Težiti ozelenjivanju što više površina u urbanim područjima, kao i u blizini prometnica sa visoko rastućim stablima, te izgradnji parkovskih površina, park šuma i sl.

4.2.1.4. Rudna i mineralna bogatstva

Područje Općine je bogato ležištima mineralnih sirovina, od kojih su trenutno eksploatacijski najzastupljenija ležišta vapnenca i dolomita. Budući da Općina raspolaže značajnim potencijalima iz ove oblasti, izdvajaju se sljedeći ciljevi:

- Utvrditi mogućnosti eksploatacije građevinskog kamena na području Općine, ali i drugih mineralnih sirovina kroz sustav koncesija za istraživanje i eksploataciju mineralnih sirovina po važećim standardima EU.
- Eksploataciju uskladiti sa zahtjevima i važećim propisima o zaštiti i unaprjeđenju životne sredine, te sa planovima prostornog uređenja, utvrditi odlagališta otpadnih materijala, plan sanacije, i sl.
- Rekultivirati prostore koji su devastirani eksploatacijskim aktivnostima mineralnih sirovina.

4.2.2. Putna infrastruktura

- Osigurati uredno i kvalitetno održavanje magistralne prometnice M16.2, te nužnu sanaciju i rekonstrukcijukritičnih mjesta (Ponir, tunel Jasen, klizište Jasen).
- Osigurati održavanje regionalnih prometnica R418a i R418b uz kompletiranje regionalne prometnice R418b od Jaklića do Neretvice.
- Potrebna je izrada projektne dokumentacije za izmještanje dionice R418a Jaklići-Prozor, kao i provedba iste.
- Izvršiti razvrstavanje postojećih lokalnih prometnica sukladno Zakonu o cema FBiH (Sl. list FBiH od 6.02.2010.)
- Dovršiti rekonstrukciju cesta Škrobučani-Studenac-Šibenik, Krupić-Gmići i Gračnica-Klek.
- Osigurati stručne informacije o potrebi saaniranja ili rekonstrukcije pojedinih dijelova lokalnih cesta, posebno onih oko HE Rama, te osigurati izvođenje radova programa iz iz priloga Informaciji.
- Projektirati i izgraditi osnovnu cestovnu mrežu unutar urbanog prostora grada koja je osnova njegovo proširenja, te pristupni put rekreacijskoj zoni Raduša sa ceste M16.2.

- Nastaviti sa procesom uključivanja građana i donatora u financiranje modernizacije lokalnih cesta.

4.2.3. Telekomunikacijska infrastruktura

- Osvremenjivanje telekomunikacijskih sustava i infrastrukture elektronskih medija kroz modernizaciju postojeće i izgradnju nove suvremene infrastrukturne mreže i objekata
- Razvijanje i dostupnost moderne tehnologije u svim dijelovima Općine, odnosno razvoj iste u ruralnim krajevima, turizmu, školstvu, gospodarskoj djelatnosti i sl.
- Uključivanje u jedinstveni europski sustav telekomunikacija.

4.2.4. Elektroenergetika

- Izvršiti rekonstrukciju postojeće dotrajale zračne i kabelaške mreže, te izvršiti povezivanje trafostanica kako bi se osigurala bolja mogućnost napajanja.
- Osigurati snabdijevanje električnom energijom iz Jablanice po postojećem 110 kV dalekovodu na 110 kV naponskoj razini. Također osigurati vezu s TS 110/x kV u Tomislavgradu putem već izgrađenog 110 kV dalekovoda, te osigurati snabdijevanje Gornjeg Vakufa-Uskoplja 110 kV naponom s druge strane, tj. iz TS 110/x kV Rama.
- Predvidjeti proizvodne objekte iz obnovljivih izvora energije, osobito minihidroelektrana za koje je Općina izdala ili je u fazi izdavanja koncesija.

4.2.5. Vodoprivreda

- Donijeti osnovni dokument za upravljanje vodama – vodnu osnovu za područje Općine, a u funkciji očuvanja i zaštite voda, jačeg uključivanje prirodnih resursa u gospodarske aktivnosti, te posebno racionalnog iskorištenja energetske potencijala vode.
- Izvorište Krupić potrebno je zaštititi ažuriranjem postojeće dokumentacije u skladu s novim hidrološkim istraživanjima, izgrađenosti na slivnom području i zakonskom regulativom.
- Ostala izvorišta na području Općine koja su pogodna za vodoopskrbu također je potrebno adekvatno zaštititi, budući se ona koriste ili namjeravaju koristiti za piće ili za flaširanje vode.
- Osigurati opskrbu vodom u svim naseljima, a na osnovu studijskih istraživanja i usvajanja optimalnih rješenja.
- Izgradnja kanalizacijskog sustava na području grada Prozora sa jedinstvenim pročistačem, te u ostalim mjestima, gdje je to moguće.

4.2.6. Komunalna infrastruktura

- U centru Općine, kao i u sekundarnim urbanim centrima osigurati funkcioniranje komunalne infrastrukture, a prije svega; rješenje odvoza smeća (prikupljanje, sortiranje, transport i trajno zbrinjavanje otpada na regionalnu deponiju), kvalitetno rješenje groblja, održavanje čistoće mjesta, hortikulturno uređenje, itd.
- Uklanjanje i sanacija postojeće općinske deponije „Duška kosa“, kao i ostalih ilegalnih, divljih deponija na području Općine.
- Aktivno surađivati s Općinama Kupres i Tomislavgrad na izgradnji regionalne deponije.
- Sukladno Zakonu o komunalnim djelatnostima (“Službene novine HNK”, broj: 4/04) i Nacrtu zakona grobljima HNK donijeti Odluku o grobljima.
- Nastaviti proces izgradnje i uređenja grobljanskih površina i mrtvačnica na području Općine.

4.2.7. Naselja

- Razvoj sistema naselja sa Prozorom kao centralnim naseljem i subcentrima sa svim potrebnim funkcijama;
- Usmjeravanje i podržavanje ukupnog razvoja preko razvojnih pravaca Prozor – Rumboci i Prozor – Gračac.
- Ujednačavanje uvjeta života u ruralnim naseljima sa uvjetima života u gradu;
- Potrebno je definirati prioritetni cilj populacijske politike u smislu zaustavljanja iseljavanja stanovništva. Pri tome treba težiti unaprjeđenju kvaliteta uvjeta stanovanja, društvenih usluga, infrastrukturne opremljenosti i jačanju gospodarstva.

4.2.8. Gospodarstvo

Gospodarstvo Općine je potrebno razvijati po principu zaštite i očuvanja životnog okoliša i prirodnih resursa, uz njihovo optimalno iskorištenje.

- Postojeće napuštene industrijske poslovne zone staviti u funkciju daljim proširenjem razvoja i poticanjem poduzetništva.
- Stanovništvo u ruralnim područjima usmjeriti ka razvoju poljoprivrede i turizma.
- Izgraditi skladišne i prerađivačke kapacitete u poljoprivrednoj i stočarskoj proizvodnji.
- Raditi na uspostavi održivog turizma razvijanjem raznih vidova turističke djelatnosti, te osigurati potrebne kapacitete za održanje turizma na modernim principima (etno selo, zimski centar, sportovi na vodi, lov, ribolov i dr.).

4.2.9. Društvena infrastruktura

Razvoj društvene infrastrukture je potrebno temeljiti na modernim principima, uz što potpunije zadovoljenje potreba svih stanovnika Općine u pogledu obujma, kvalitete i dostupnosti usluga i sadržaja društvenih djelatnosti uz racionalno iskorištenje prostora. U tom smislu je potrebno ostvariti ciljeve:

- Povećati obuhvat djece predškolskim, osnovnim i srednjim obrazovanjem, uz poboljšanje kvalitete obrazovanja i osiguranjem kapaciteta te njihovog prostornog razmještaja sukladno potrebama i utvrđenim standardima (približavanjem mjesta školovanja mjestu stanovanja).
- Stvoriti uvjete za što masovnije bavljenje stanovništva sportom osiguravanjem za tu svrhu odgovarajućih prostora.
- Poboljšati resurse u zdravstvenom sektoru (kadar, oprema, prostor) uz povećanje obuhvata stanovništva zdravstvenim osiguranjem.
- Kvalitativno razvijati centar za socijalni rad i kapacitet socijalne zaštite za smještaj osoba koje su u stanju socijalne potrebe.
- Težiti ispunjenju individualnih i kolektivnih kulturnih potreba stanovništva Općine ulaganjem u izgradnju sadržaja urbane opreme u naseljima van općinskog centra.

4.2.10. Zaštita životne sredine

4.2.10.1. Zemljište

Korištenje zemljišta na području Općine do sada je imalo ekstenzivni karakter, sa neplanskim i neracionalnim pristupom. U sljedećem periodu je potrebno:

- Težiti planskom korištenju zemljišta.
- Osigurati što brže deminiranje u ratu miniranih područja, njihovu dekontaminaciju i poboljšanje kvaliteta.
- Primjenom važećih propisa iz zaštite okoliša težiti smanjenju zagađenja okoliša; posebno zemljišta i voda zagađenih deponijama krutog i tekućeg otpada, te posebnim mjerama smanjiti zagađenost zemljišta uz prometnice.
- Zabraniti i sanirati sve divlje deponije, te unaprijediti kvalitetu zemljišta kroz plansko upravljanje otpadom. Uvesti sustav selektivnog prikupljanja otpada, te unaprijediti sustav prikupljanja, odvoza i odlaganja krutog otpada u naseljima.
- Regulirati klizišta i na taj način smanjiti degradaciju i uništavanje zemljišta.
- Podizati kulturu očuvanja, zaštite i unaprjeđenja kvaliteta okoliša odgojno-obrazovnim mjerama.

4.2.10.2. Vode

- Obzirom da ne postoje jasni pokazatelji stanja zagađenosti površinskih i podzemnih voda, potrebno je najprije uspostaviti konstantan monitoring kako bi se utvrdili konkretni uzročnici te definirale jasne mjere za rješavanje problema zagađenosti voda.
- Potrebno je provoditi mjere predviđene zakonskim okvirom iz oblasti voda.
- Svi aktualni i budući korisnici voda moraju provoditi rigorozne mjere očuvanja što višeg kvaliteta voda, a to podrazumijeva potpuno onemogućivanje direktnog ispuštanja otpadnih voda u vodotoke i podzemlje bez prethodnog pročišćavanja, te uklanjanje otpada sa zemljišta kako bi se utjecalo na poboljšanje kvaliteta podzemnih voda.

4.2.10.3. Zrak

Stanje kvaliteta zraka na području Općine je relativno dobro. Da bi se ovakvo stanje sačuvalo, u planskom periodu je potrebno:

- Primjenom aktualnih propisa o zaštiti kvaliteta zraka onemogućiti ispuštanje zagađujućih plinova.
- Izraditi i redovno voditi Katastar zagađivača, od onih u domaćinstvima, do industrije, prometa i poljoprivrede.

4.2.10.4. Kulturno-povijesno i prirodno naslijeđe

Bogata kulturno-povijesno i prirodno naslijeđe zahtijeva i u budućem periodu povećanu pažnju i njegu. U tom smislu potrebno je:

- Čuvati, revitalizirati ili rekonstruirati najznačajnijih objekata kulturno – povijesnog naslijeđa i njihovo privođenje pogodnim namjenama te tako obogatiti i proširiti kulturnu baštinu i turističku ponudu.
- Zaštićene objekte, krajolike i područja prirodnih rijetkosti maksimalno čuvati i njegovati.
- Podizati kulturu očuvanja i zaštite kulturno–povijesnih i prirodnih rijetkosti odgojno-obrazovnim sustavom.

4.2.10.5. Prostorno planiranje

- Izrada i donošenje Urbanističkog plana Prozora.
- Izrada i donošenje regulacijskog plana za centar Prozora.
- Izrada i donošenje urbanističkih redova za sekundarne urbane centre.
- Kadrovsko i tehničko osposobljavanje općinskih službi za pripremu prostorno-planske dokumentacije, kao i praćenje i realizaciju iste.

4.2.10.6. Geografski informacijski sustav

Jedna od osnovnih podloga za kvalitetno usmjeravanje prostornog uređenja Općine je GIS (geografskog informacijskog sustava). Stoga je neophodno da se što prije ovaj sustav usvoji i proširi na sve relevantne domene i nivoe.

Postojanje GIS-a predstavlja i jedan od uvjeta za ponašanje vlasti, pravnih subjekata i građana prema europskim standardima.

4.2.10.7. Dinamički aspekt ciljeva

Svi naprijed navedeni ciljevi prostornog razvoja imaju i svoju dinamičku dimenziju. Međutim, teško je neke ciljeve deklarirati kao kratkoročne, srednjoročne ili dugoročne. Ipak, ono što je najprije potrebno uraditi i što predstavlja podlogu za sve ostale ciljeve su ciljevi koji se tiču državnih struktura i upravljanja, zakonodavne djelatnosti, unaprjeđenja lokalne samouprave te učešća pojedinaca u svim procesima kreiranja i upravljanja sustavima iz oblasti planiranja, organizacije i unaprjeđenja menadžmenta na svim razinama. Nakon toga je potrebno odrediti ciljeve koji imaju utjecaj na razne oblasti, odrediti prioritete te utvrditi rokove i nositelje dostizanja određenih ciljeva. Sve ove aktivnosti izvoditi u kontinuitetu sa ostvarenjem primarnih, sekundarnih i tercijalnih ciljeva.

5. RANJIVOST PROSTORA

5.1. Uopće

Pojam ranjivosti teoretski se može dovesti u korelaciju sa mnogim prostornim pojmovima. Najvažnije je naglasiti da su ranjivost i potencijal obrnuto recipročni. Dakle, ukoliko je određeni prostor pogodan za neki zahvat, djelatnost ili bilo kakvu aktivnost koja pogoduje razvoju, isti je ranjiv na te aktivnosti. Potencijal prostora je osnova za razvoj, dok i unutar njega imamo konflikata; industrijalizaciju, urbanizaciju i infrastrukturu s jedne strane te primarne djelatnosti kao na primjer poljoprivredu s druge strane.

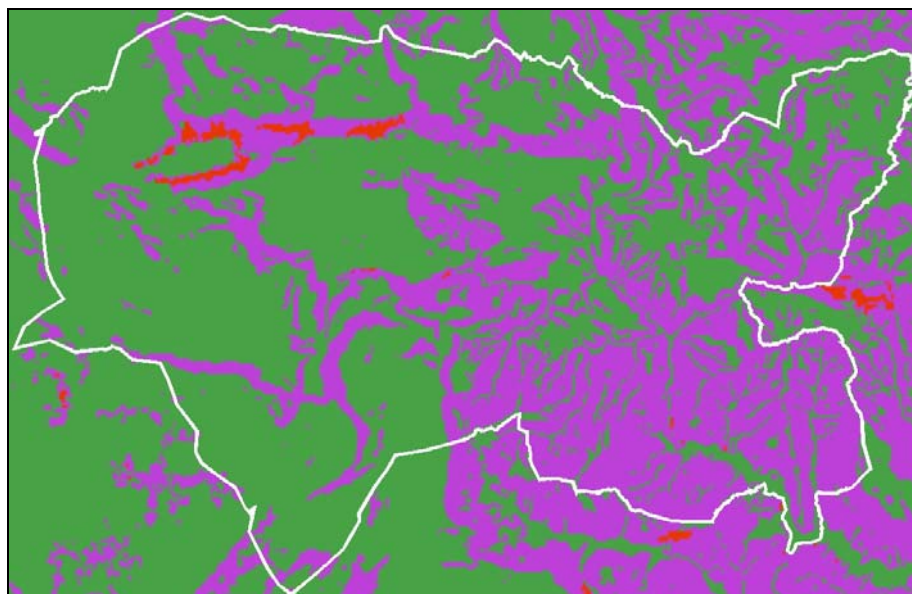
5.2. Prirodne nepogode i katastrofe

Ranije u tekstu je opisan problem seizmike na ovom području. Iako je ovo područje relativno seizmički neaktivno (VI. MSC zona) potrebno je naglasiti da ovaj problem može biti naglašen iz dva razloga. Prvi je blizina Vrbaskog rasjeda, jer je uz rasjede uvijek potencijalna opasnost od seizmičke aktivnosti. Drugi razlog je da uz određene uvjete može potaknuti klizišta.

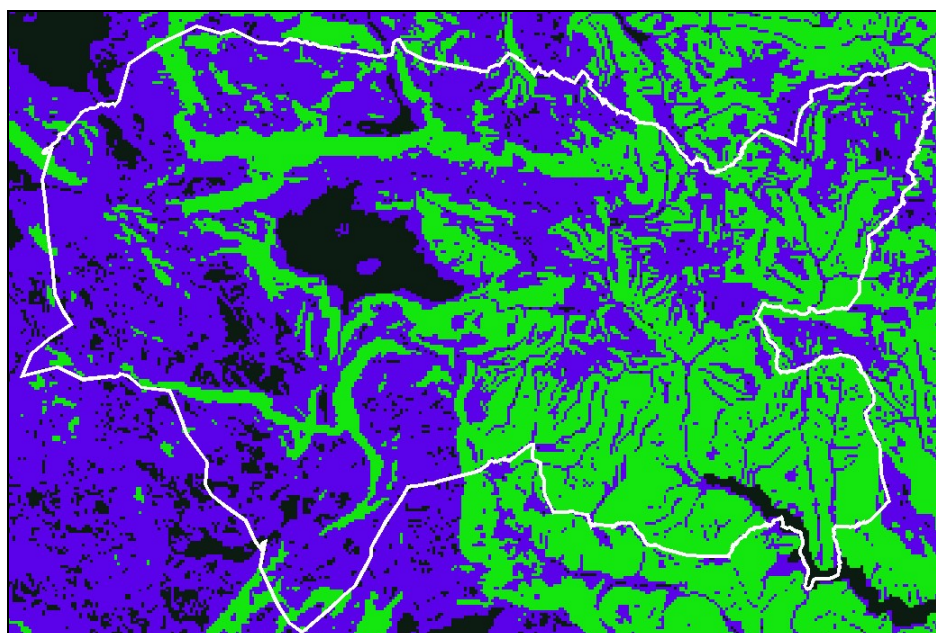
Treba posebno naglasiti problem klizišta na ovom području. Razlozi leže u pogodnoj geologiji tla za takve uvjete. Osim toga ovaj problem može biti uvećan zbog padalina, na

neosunčanim stranama brda. Na potencijalno opasnim lokalitetima bi trebalo zabraniti gradnju ili prije davanja suglasnosti istražiti teren.

Rizik od erozije je dobiven iz četiri podatka: tla, padavina, reljefa i vegetacije. Stvarni rizik i potencijalni rizik od erozije dati su na slikama.

Slika 61. Stvarni rizik od erozije

Slika 62. Potencijalni rizik od erozije

5.3. Ljudskom rukom stvorene opasnosti

Prvo što se treba spomenuti je katastrofalni val od rušenja brane Rama, čiji grafički prikaz je dat na kartogramu br. 5.

Problem ranjivosti zraka nije naglašen zbog nepostojanja trajnog izvora zagađenja i povoljnog reljefa za obnavljanje zraka.

Nekontrolirano održavanje stabiliziranih pokosa uz ceste može ugroziti stabilnost kosina pri većim padavinama.

5.4. Minska polja

Zaostala minska polja predstavljaju opasnost za sigurnost građana i veliko ograničenje u prostoru tj. zapreka su za bilo kakvu uporabu koja im je namijenjena prostornim planovima (eksploatacija zemljišta u poljoprivredne svrhe, širenje naselja, izgradnje infrastrukture itd.) te daljnji ekonomski i društveni razvoj. Ovaj problem se smatra privremenim ograničenjem u prostoru, ali je njegovo rješavanje uvelike otežano jer se radi o minskim poljima nepoznatog rasporeda, sa pojedinačnim minama ili grupa mina rasprostranjenim na širem području. Neka područja su minirana i razminirana više puta za vrijeme ratnih događanja.

U grafičkom prilogu 9. Karta minskih polja razlikujemo 4 karakteristična područja:

1. *Sumnjive površine* su one za koje postoje naznake da sadrže ostatke pješačkih mina ili neeksplozivnih eksplozivnih sredstava. Za ova područja su predviđena izviđanja na kojima se treba utvrditi eventualno postojanje opasnosti, tj. potrebu za prekategorizaciju površine u miniranu ili površinu bez rizika.
2. *Rizične ili minirane površine* su prostori gdje je opasnost od mina utvrđena te na njima predstoji deminiranje.
3. *Očišćene površine* predstavljaju prostore na kojima je proces deminiranja završen.
4. *Površine bez utvrđenog rizika* su one površine za koje je izvršeno izviđanje i nije utvrđen rizik te su one proglašene sigurnim.

Stanje prikazano u grafičkom prilogu ažurirano je u travnju 2008. godine a izvor podataka je BHMAC. Kontaminirana područja se poklapaju za zonama ratnih djelovanja. Sistematsko izviđanje kojeg provodi BHMAC razotkrilo je veličinu i ozbiljnost problema, i poslužio je kao polazna osnova za izradu Strategije protuminskog djelovanja Bosne i Hercegovine 2009.-2019. koja predviđa da će Bosna i Hercegovina biti bez mina 2019.

6. OSNOVNA KONCEPCIJA PROSTORNOG RAZVOJA

Analizom stanja i procjenom mogućeg razvoja, te ciljevima koji su predviđeni u planskom periodu, definirani su pravci djelovanja Općine kao cjeline, tj. svih korisnika prostora. Za uspješno ostvarenje predviđenog potrebno je najprije definirati prioritete u realizaciji ciljeva, njihovu vremensku dimenziju i nositelje realizacije pojedinog cilja, te uključiti sve korisnike prostora; od zakonodavne i izvršne vlasti do građana i njihovih udruženja i gospodarskih subjekata. Ovo je posebno bitno zbog činjenice da je korištenje prostora i sva događanja u njemu od općeg značaja, stoga je pravo ljudi da o tome brinu, raspravljaju i odlučuju. Uspostavljeni opći i pojedinačni ciljevi su, pored prirodnih i ljudskom rukom stvorenih kapaciteta, temeljni okvir unutar kojeg se utvrđuje koncept razvoja Općine.

Osnovna koncepcija prostornog razvoja Općine Prozor – Rama bazirana je na:

- Velikom vodnom bogatstvu Općine koje se, uz odgovarajuću tehnologiju i poštivanje zakonskih normativa iz oblasti okoliša može višeznačno koristiti. Veliki hidroenergetski potencijal rijeke Rame i njenih pritoka pogodan je za izgradnju malih i većih hidroelektrana. Sve ove mogućnosti je potrebno dalje istraživati. Za neke od njih Općina je već izdala koncesiju, a za ostale je proces izdavanja u tijeku. Potrebno je ustrajati na ostvarenju predviđenih projekta, ukoliko su oni ekonomski opravdani i ne ugrožavaju u znatnoj mjeri prirodni ambijent i okoliš. Obzirom na kvalitetnu izvorsku vodu planinskih područja koja nisu zahvaćena izgradnjom i urbanizacijom, znatne prihode za razvoj Općine moguće je osigurati i kroz izdavanje koncesija za flaširanje ovih voda.
- Očuvanost prostora i prirodnih resursa omogućuje razvoj sporta, rekreacije i turizma koji trebaju biti temelj za ruralni razvoj Općine. Ovdje se pogotovo misli na Ramsko jezero, odnosno vodene površine te zimski i ski turizam planinskog područja (Makljen i Raduša).
- Korištenje šuma i šumskog zemljišta je resurs na bazi koji treba temeljiti koncepciju razvoja Općine, očuvanje i unaprijeđenje stanja postojećih šumskih površina, kao i pošumljavanje devastiranih područja i goleti, a sve u funkciji povećanja prihoda od korištenja sporednih šumskih proizvoda, lovstva i turizma se utvrđuje kao prioritet. Stavljanje pod zaštitu vrijednih šumskih kompleksa i drugih prirodnih vrijednosti i rijetkosti, uvjet je da se osigura trajnost uz stalno

povećanje prinosa, prirasta i općekorisnih funkcija šuma. Sve navedeno treba biti u cilju održivog razvoja, što podrazumijeva povećanje zaštitnih mjera i područja, te očuvanje sveukupnog biodiverziteta u skladu s europskim i svjetskim direktivama, uz istovremeno korištenje šuma kao gospodarskog kapaciteta.

- Mineralne sirovine su također veliki potencijal Općine koji je potrebno dodatno istražiti i koristiti, te na njima bazirati budući razvoj. Ovo se prvenstveno odnosi na rudna ležišta Fe i Mn, te gipsa čija ležišta zauzimaju značajne prostore za razvoj u građevinskoj industriji. Na krajnjem zapadnom dijelu Općine nalaze se ležišta drobljenog kamenog vapnenca, kao i moguća ležišta ukrasnog kamena što Općini može osigurati značajna sredstva za razvoj. Stoga korištenje mineralnih sirovina treba nastaviti i razvijati, ali uz potpunu primjenu suvremenih tehnologija, mjera zaštite, te adekvatnu sanaciju devastiranog zemljišta. Korištenje mineralnih sirovina također podrazumijeva njihov održivi razvoj, tj. eksploataciju kao gospodarsku bazu uz očuvanje okoliša i biodiverziteta po EU standardima.
- Cjelokupan razvoj Općine bazirati na elementima i principima ruralnog razvitka, što podrazumijeva značajno povećanje lokalne prometne povezanosti kao i cjelokupne infrastrukturne i komunalne opremljenosti, te pristupačnosti usluga društvenih djelatnosti uz očuvanje tradicionalnog načina življenja i prirodnog okoliša kao potencijala za razvoj Općine.

Navedene smjernice prostornog razvoja Općine Prozor – Rama, uz neodloživo rješenje dispozicije tekućeg i krutog otpada na suvremen, na cjelovit i ekonomičan način trebaju pridonijeti ostvarenju značajnijih pozitivnih promjena u prostornom razvoju, te poboljšanju uvjeta života i standarda uopće.